

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА**

На правах рукопису

БУТРИН НАТАЛІЯ СТЕПАНІВНА

УДК 347.44

**ПРАВОЧИН ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ
ТА ПРИПИНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник

Васильєва Валентина Антонівна

доктор юридичних наук,

професор,

Заслужений юрист України

Івано-Франківськ - 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЯК ПРЕДМЕТА	
ПРАВОЧИНУ	12
1.1. Поняття та зміст корпоративних прав.....	12
1.2. Суб'єкти корпоративних прав.....	28
1.3. Корпоративні права як самостійний предмет правочину	48
Висновки до розділу.....	67
РОЗДІЛ II НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ.....	
69	
2.1. Поняття та форми реалізації корпоративних прав.....	69
2.2. Умови дійсності правочинів із набуття та припинення корпоративних прав	86
2.3. Порядок набуття та припинення корпоративних прав.....	106
Висновки до розділу.....	116
РОЗДІЛ III ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ПІДСТАВ	
НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ.....	
118	
3.1. Купівля–продаж корпоративних прав.....	118
3.2. Дарування корпоративних прав.....	136
3.3. Відчуження корпоративних прав за договором міни	150
3.4. Спадкування корпоративних прав.....	163
Висновки до розділу.....	180
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТ – акціонерне товариство;

ВАСУ – Вищий арбітражний суд України;

ВГСУ – Вищий господарський суд України;

ВСУ – Верховний Суд України;

ГКУ – Господарський кодекс України;

КСУ – Конституційний Суд України;

КТ – командитне товариство;

НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

ПАТ – публічне акціонерне товариство;

ПрАТ – приватне акціонерне товариство;

ПТ – повне товариство;

ТДВ – товариство з додатковою відповідальністю;

ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю;

ЦКУ – Цивільний кодекс України;

ВСТУП

Актуальність дослідження. Динамічний розвиток корпоративних правовідносин в Україні передбачає необхідність приділення належної уваги правовій регламентації таких відносин зі сторони законодавця.

Однак, як на доктринальному, так і на законодавчому рівнях, увага в основному приділяється правовому регулюванню здійснення корпоративних прав. Що ж до питання набуття та припинення корпоративних прав, то воно майже не досліджується, крім того, законодавець також не приділив цьому належної уваги.

З огляду на те, що корпоративне законодавство України знаходиться на складному етапі свого розвитку, пов'язаним із соціально-економічним становищем нашої держави, на сьогодні не існує системного та єдиного застосування норм, які регулювали б сектор корпоративних правовідносин. Саме ці прогалини у чинному законодавстві України породжують низку корпоративних спорів, пов'язаних із набуттям та припиненням корпоративних прав.

Досить часто неоднакове застосування норм законодавства має наслідком численну кількість судових справ у господарських судах з приводу визнання тих чи інших правочинів недійсними.

На жаль, саме відсутність спеціального регулювання окремих видів правочинів щодо розпорядження корпоративними правами у чинному Цивільному кодексі України зумовлює неналежне регулювання відносин, пов'язаних із виникненням та припиненням корпоративних прав.

Зважаючи на наявну в Україні кількість суб'єктів господарювання, а відтак, стрімкий розвиток корпоративних правовідносин, законодавцю необхідно враховувати досвід зарубіжних країн і наближення чинного законодавства України до міжнародних стандартів.

Тому подальше вдосконалення національного законодавства потребує як

теоретичного осмислення актуальних проблем, так і практичного вирішення питань набуття та припинення корпоративних прав на підставі правочину.

Зазначене вище зумовлює необхідність підходу проведення комплексного дослідження особливостей набуття та припинення корпоративних прав на підставі вчинення правочину.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять праці таких відомих вчених-правників у галузі корпоративного права та договірному права як: М. Л. Белкіна, В. А. Васильєвої, О. М. Вінник, В. В. Луця, Т. В. Кашаніної, Н. С. Глусь, В. І. Добровольського, О. Р. Кібенко, Ю. О. Заїки, В. М. Кравчука, А. В. Зеліско, С. В. Томчишена, І. Б. Саракун, І. В. Спасибо-Фатєєвої, О. С. Швиденка, В. С. Щербини, В. Л. Яроцького, С. С. Кравченко, Н. С. Кузнєцової, М. В. Оприско, В. М. Махінчука, В. А. Белова, Н. В. Єсауленка, А. А. Герц, та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в межах теми науково-дослідної роботи «Правові проблеми здійснення майнових та особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки» (номер державної реєстрації 0110U001557). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 30 грудня 2008 року (протокол № 5).

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у формуванні системного наукового підходу до розуміння правочину як підстави набуття та припинення корпоративних прав, виробленні науково-практичних висновків і практичних рекомендацій щодо подальшого удосконалення законодавчих положень, які регулюють порядок вчинення та виконання правочинів щодо відчуження корпоративних прав.

Досягнення вищезазначеної мети зумовило необхідність вирішення таких *задач*:

- визначити поняття та зміст корпоративних прав;

- встановити суб'єктний склад корпоративних прав;
- окреслити особливості корпоративних прав як самостійного предмета правочину;
- встановити поняття та визначити форми реалізації корпоративних прав;
- встановити умови дійсності правочинів із набуття та припинення корпоративних прав;
- розкрити особливості порядку набуття та припинення корпоративних прав;
- розкрити особливості набуття та припинення корпоративних прав за договорами купівлі-продажу, дарування та міни;
- дослідити особливості спадкування корпоративних прав як одностороннього правочину.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у зв'язку із набуттям та припиненням корпоративних прав на підставі правочину.

Предметом дослідження є наукові погляди, ідеї, концепції та теорії, нормативно-правові акти України і практика їх застосування, зарубіжне законодавство, що стосується правочину як підстави набуття та припинення корпоративних прав.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети і задач у дослідженні було використано загальнонаукові та спеціальні наукові методи пізнання правових явищ, а саме : порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, діалектичний тощо. Діалектичний метод використовується при дослідженні правових явищ корпоративного права та договірному права в їх взаємозв'язку та взаємообумовленості. Зокрема, було з'ясовано сутність поняття «корпоративне право», виявлено взаємозв'язки між набуттям і припиненням корпоративних прав на підставі правочину (*підрозділи 1.1, 2.3*). Формально-логічний метод дав змогу сформулювати низку суджень, понять і висновків на основі емпіричного матеріалу, судової практики, зокрема поняття правочину щодо відчуження корпоративних прав (*підрозділ 2.2*). Структурно-функціональний метод використовувався при класифікації

корпоративних прав за критерієм їхньої оборотоздатності (*підрозділ 1.3*). Сукупність правочинів, які є підставою набуття та припинення корпоративних прав, досліджувалась за допомогою системного методу (*розділ 3*). Метод прогнозування застосовувався при виявленні недоліків чинного цивільного та корпоративного законодавства, в тому числі щодо понять окремих цивільно-правових договорів (наприклад, договір міни) та виявленні шляхів удосконалення нормативно-правового регулювання правочину як підстави набуття і припинення корпоративних прав (*підрозділи 3.3, 3.4*).

Наукова новизна обумовлена тим, що вперше проведено комплексне дослідження правочину як підстави виникнення та припинення корпоративних прав, а також правового регулювання корпоративних правовідносин, які пов'язані із виникненням та припиненням корпоративних прав на підставі вчинення правочину шляхом укладення окремих видів договорів.

Новизну одержаних результатів відображено в низці таких наукових положень, які виносяться на захист :

уперше:

1) з'ясовано, що оборотоздатність корпоративних прав визначається не лише законом, а також: а) локальними корпоративними актами (статутом, засновницьким договором тощо); б) корпоративними правочинами; в) корпоративним договором; г) договорами, що опосередковують перехід майнових прав;

2) класифіковано умови дійсності правочинів щодо набуття та припинення корпоративних прав за критерієм виду джерела, якими вони встановлені, на: а) загальні, які є обов'язковими для всіх правочинів; б) визначені спеціальним законодавством або установчими документами; в) обумовлені природою та особливістю окремого виду даного правочину;

3) з'ясовано, що форми реалізації корпоративних прав необхідно відрізняти від суміжних понять, а саме: форм корпоративних прав та форми об'єктивації корпоративних прав. Форма корпоративних прав – це вклад,

частка, акція, пай. Під формами об'єктивації розуміється втілення корпоративних прав у певній матеріалізованій формі.

удосконалено:

4) поняття здійснення корпоративних прав як процесу втілення правових можливостей, передбачених нормами корпоративного права спрямованих на реалізацію корпоративних прав;

5) поняття заяви про вихід учасника із товариства як одностороннього правочину, що припиняє корпоративні права учасника, який його вчиняє та зумовлює обов'язок товариства виплатити йому вартість частки у майні цього ж товариства;

6) поняття моменту набуття права власності на корпоративні права як складного юридичного складу. Процес набуття опосередковують не тільки правочини, а й юридичні акти, зокрема і акти органів публічної влади;

7) дефініцію договору міни шляхом: 1) обґрунтування можливості корпоративних прав виступати предметом договору міни; 2) розширення та уточнення предмета даного договору, розуміючи під останнім не лише товар, але й будь-яке інше майно;

дістало подальшого розвитку:

8) ознаки корпоративних прав як самостійного предмета правочину, до яких належать: а) вартісна мінливість корпоративних прав; б) неможливість відчуження частини прав (неподільність корпоративних прав); в) поєднання принципу свободи договору (як володільця) та обмежень щодо розпорядження (як учасника корпоративних правовідносин);

9) поняття (сукупність) обмежень, які впливають на оборотоздатність корпоративних прав: закріплення переважного права купівлі за іншими учасниками корпорації; заборона відчуження корпоративних прав взагалі або тільки щодо третіх осіб; необхідність надання згоди на відчуження іншими учасниками корпорації; необхідність здійснення юридично значимих дій (наприклад, внесення до установчих документів змін у зв'язку зі зміною

складу учасників (членів) та їх державна реєстрація), які пов'язані із фактом відчуження корпоративних прав;

10) умови дійсності договорів відчуження корпоративних прав товариства (за винятком акціонерного товариства) шляхом виділення спеціальних умов, до яких слід віднести: а) оплата корпоративних прав їх володільцем (відповідно можливість відчуження корпоративних прав лише в межах сплаченого внеску до статутного (складеного) капіталу); б) відсутність у законі та установчих документах заборони на відчуження корпоративних прав на користь третіх осіб, які не є учасниками товариства; в) згода всіх учасників (для повного та командитного товариств) або відмова інших учасників від переважного права на придбання корпоративних прав у разі їх відчуження на користь третіх осіб (для товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю);

11) доведено, що підставою виникнення та припинення корпоративних прав є вчинення правочинів шляхом укладення договорів купівлі-продажу, дарування, міни та спадкуванням;

12) характеристика правочинів щодо набуття та припинення корпоративних прав шляхом виділення таких особливостей: 1) консенсуальність; 2) письмова форма; 3) регулювання моменту переходу права власності спеціальним законодавством.

13) система правочинів, якими опосередковується перехід корпоративних прав на випадок смерті : а) заповіт; б) спадковий договір; в) змішаний правочин заповіту та договору дарування з відкладальною умовою. Корпоративні права також можуть бути предметом заповідального відказу;

14) наукове положення про те, що виділення у спадковій масі окремо корпоративних прав і окремо права на частку у майні товариства є безпідставним і хибним;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані: 1) при викладанні дисциплін «Цивільне право України» та «Корпоративне право України»; 2) у

нормотворчій діяльності – для вдосконалення норм Цивільного кодексу України, Закону України «Про акціонерні товариства», Закону України «Про господарські товариства»; 3) у відповідній правозастосовній діяльності суб'єктів господарювання.

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею, в якій висвітлений авторський підхід щодо розуміння правочину як підстави набуття та припинення корпоративних прав. Викладені в дисертаційній роботі наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, отримані авторкою самостійно. Всі праці виконані дисертанткою без співавторства.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалась на засіданні кафедри цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника і Лабораторії вивчення проблем корпоративного права Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

Результати дисертаційного дослідження оприлюднені на таких конференціях та семінарах: Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток державності та права в Україні: реалії і перспективи» (м. Сімферополь, 24 квітня 2009 р.), XII Всеукраїнській науковій конференції «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 9 квітня 2010 р.), Міжнародній науково-практичній конференції присвяченій пам'яті професора О.А. Пушкіна (м. Харків, 13-14 травня 2011р.) ; Міжнародній науково-практичній конференції «Динаміката на сьвременната наука» (м. Софія, 17–25 липня 2011 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Корпоративні правочини» (м. Івано-Франківськ, 27–28 вересня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування сучасного законодавства» (м. Дніпропетровськ, 23-24 травня 2014 р.) ; Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 6-7 червня 2014 р.) ; 16 Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Правова система в умовах розвитку сучасної державно-правової реальності: генезис та напрямки вдосконалення» (м. Тернопіль, 11 квітня 2014 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено у п'ятнадцяти публікаціях, з них у : п'яти статтях, опублікованих у фахових юридичних виданнях України; одній, що вийшла друком у фаховому виданні іноземної держави ; дев'ятьох тез доповідей – у збірниках науково-практичних заходів.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, що містять 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 210 сторінок. Список використаних джерел, що нараховує 203 найменування, викладено на 20 сторінках.

РОЗДІЛ І ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЯК ПРЕДМЕТА ПРАВОЧИНУ

1.1. Поняття та зміст корпоративних прав

Терміни «корпоративне право» та «корпоративні права» часто вживаються в законодавстві України. Проте ці поняття в різних законодавчих актах використовуються в неоднакових значеннях. Деякі із них доволі складно назвати вдалими. Не рідко тлумачення наведених понять взагалі викривлюють розуміння певних правових інститутів [36, с. 141; 53, с. 99–104].

Для здійснення аналізу комплексу проблем, пов'язаних із правочином як підставою набуття та припинення корпоративних прав, необхідно визначитись, що таке корпоративні права та яка їхня правова природа. Саме від правильності розуміння корпоративних прав залежать особливості предмета правочину, моменту виконання договору, та коло істотних умов договору. Лише визначившись з поняттям «корпоративні права» (в суб'єктивному розумінні), можна обґрунтовано та з наукових позицій аналізувати зміст окремих положень цивільного законодавства про правочини щодо відповідності їхній природі.

З поняттям «корпоративні права» пов'язані проблеми теоретико-прикладного характеру. Зокрема, донині тривають дискусії щодо розуміння терміна «корпоративне право» та його змісту. Чіткого й однозначного тлумачення терміна «корпоративні права» немає й досі.

Поняття «корпоративні права» уперше з'явилося у вітчизняному правовому просторі в період існування СРСР, але застосовувалось лише в деяких міжнародних договорах із питань уникнення подвійного оподаткування і майже не привертало уваги правників через відсутність практики застосування відповідних норм. На початку 1990 рр. було ухвалено такі основоположні закони, як Закон України «Про підприємництво» № 698-ХІІ від 7 лютого 1991 р. (втратив чинність) [130], «Про підприємства в Україні» № 887-ХІІ від

27 березня 1991 р. (втратив чинність) [131] і «Про господарські товариства» № 1576-ХІІ від 19 вересня 1991 р. [119], які заклали правове підґрунтя для існування нових типів юридичних осіб корпоративного типу (кооперативи, господарські товариства тощо). У зв'язку з їхньою появою в доктринальній літературі, а потім і в законодавчих актах поступово почав вживатися новий термін «корпоративні права». Так, у п. 5 Декрету Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про упорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених при участі державних підприємств» № 24-92 від 31 грудня 1992 р. [142] керівникам, заступникам керівників державних підприємств, установ і організацій, їхніх структурних підрозділів, а також посадовим особам державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування, дозволялось «...отримувати дивіденди від акцій, а також доходи від інших корпоративних прав». У роз'ясненні КМУ щодо застосування цього Декрету було зазначено, що корпоративним правом слід розуміти право громадян на управління суб'єктами підприємницької діяльності й одержання дивідендів відповідно до своєї частки майна [142].

Перше законодавче визначення поняття «корпоративні права» містилось у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» № 335/94-ВР від 28 грудня 1994 р. Цей термін було окреслено як «...право власності на частку (пай) в статутному фонді (капіталі) юридичної особи, включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також частки активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства [128]» (п. 1.8). Схоже визначення увійшло до Закону України «Про режим іноземного інвестування» № 93/96-ВР від 19 березня 1996 р., де в ст. 2 корпоративні права розглядались як права власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн [137].

Згодом у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» були внесені певні зміни і зміст поняття «корпоративні права» було значно розширено (зокрема Законом України № 1523-ІІІ від 2 березня 2000 р.). В

останній редакції цього Закону корпоративні права визначалися як «...право власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства, незалежно від того, чи створена така юридична особа у формі господарського товариства, підприємства, заснованого на власності однієї юридичної або фізичної особи, або в інших організаційно-правових формах [128]».

Таким чином, аналіз наведених вище норм законодавства дає підстави зробити висновок, що до 2003 р. корпоративні права в Україні розглядалися лише як право власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), у тому числі їхні певні правоможності.

Становище змінилось із прийняттям двох базових нормативно-правових актів – Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) та Господарського кодексу України (далі – ГКУ). Основне питання полягало в документальному закріпленні поняття корпоративних прав: у ЦКУ чи ГКУ. Крім формального дотримання правил законодавчої техніки, це питання мало значно більше ваги, оскільки передбачало окреслення позиції законодавця щодо внутрішньої природи корпоративних прав та корпоративних правовідносин.

Однак саме в ГКУ було закріплено дефініцію корпоративних прав як прав особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що передбачає правоможності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, на отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правоможності, передбачені законом і статутними документами [29]. Попри вищезазначені недоліки (зміна акценту щодо природи корпоративних прав), ГКУ дає підстави вважати, що корпоративні права належать засновнику (учаснику) будь-якої юридичної особи (як підприємницької, так і непідприємницької), оскільки кожна з них є суб'єктом господарювання.

У ГКУ ця термінологія вживається, але надто суперечливо. У ст. 120 ГКУ подається визначення корпорації, у ч. 5 ст. 63 – поняття корпоративного підприємства, а в ст. 167 – корпоративних прав. При цьому корпорацію і корпоративне підприємство не можна вважати тотожними поняттями, оскільки корпорація (ст. 120 ГКУ) є об'єднанням підприємств (тобто її учасниками можуть бути лише підприємства, а не фізичні особи), а корпоративні підприємства – це господарські товариства та інші підприємства, засновані на приватній власності двох або більше осіб (ч. 5 ст. 63 ГК України). До них належать також кооперативні підприємства. Відповідно більшість фахівців корпоративного права визнала таке формулювання невдалим [163, с. 1].

Закон України «Про акціонерні товариства» № 514-VI від 17 вересня 2008 р. визначає корпоративні права як сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які походять із права власності на акції, що передбачають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів і активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правоможності, передбачені законом чи статутними документами (ст. 2) [112]. Зазначене формулювання та відповідні положення Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» [146] дають підстави вважати, що корпоративні права базуються на праві власності на акції. Водночас подане трактування поняття «корпоративні права» вважаємо дещо звуженим, оскільки воно стосується лише акціонерних товариств.

З прийняттям Податкового кодексу України (далі – ПКУ) акценти законодавця щодо корпоративних прав змінилися. За ПКУ корпоративні права визначаються як права особи, частка якої міститься у статутному капіталі (майні) господарської організації, що передбачає правоможності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правоможності, передбачені законом та статутними документами (п. 14.1.90) [102].

Дефініція, подана у ПКУ, дещо уніфікувала підходи законодавця до з'ясування поняття «корпоративні права». Проте з вищенаведених понять залишається невизначеним коло юридичних осіб, які слід розуміти як господарську організацію, а отже, не з'ясований повною мірою перелік суб'єктів корпоративних прав.

Таким чином, трактування корпоративних прав у системі законодавства України доволі різнобічне та розрізнене, що не сприяє правовому регулюванню корпоративних правовідносин. Водночас на основі дефініції, яка закріплена в ГКУ, можна вивести два базових позитивних моменти.

По-перше, у ГКУ (на відміну від попередніх нормативно-правових актів) розглянуто корпоративні права не як право власності на частку в статутному фонді, а як правові можливості суб'єкта, частка якого визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації.

По-друге, закріплено такі ознаки корпоративних прав:

1) належність будь-якій фізичній або юридичній особі, крім випадків, передбачених законом;

2) зумовленість належністю особі частки в статутному капіталі (майні) господарської організації (тобто така організація мусить мати корпоративний устрій – її статутний капітал або майно має бути поділеним на частки); при цьому така частка може становити 100%;

3) забезпечення трійки «базових прав»: право на управління господарською організацією, право на отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї господарської організації, право на отримання активів цієї господарської організації в разі її ліквідації; а також інших прав, передбачених законом або установчими документами. Саме інші права, на нашу думку, зорієнтовані на максимально ефективну реалізацію вищезгаданих базових.

Проаналізуємо позиції вчених щодо трактування питання корпоративного права.

Т. Кашаніна вважає, що корпоративне право – це система внутрішньоорганізаційних правил певної організації, яка заснована на членстві

та об'єднанні капіталів [47, с. 11]. Хоча предметом дослідження в п. 1.1 є корпоративні права в суб'єктивному значенні, варто звернути увагу на ту частину дефініції науковця, де йдеться про внутрішньоорганізаційні правила певної організації. Ці норми за суттю є управлінськими, при їхньому створенні за основу беруться акти публічно-правового характеру, які не можуть бути змінені за волею засновників. При аналізі такого трактування корпоративного права варто пам'ятати і про права трудового колективу, найманих працівників і відповідно виникнення трудових правовідносин, які перебувають у взаємозв'язку з адміністративними правовідносинами. Варто погодитись із думкою В. Васильєвої, яка вважає, що такий підхід зумовив би розгляд як предмета регулювання корпоративного права тих правовідносин, які за природою не є приватноправовими, або до створення нового полісистемного інституту. У своїх дослідженнях авторка базується на тому, що для регулювання корпоративних відносин застосовується цивільно-правовий метод регулювання – метод юридичної рівності сторін. У результаті врегулювання нормами права ця група суспільних відносин набуває форми цивільного правовідношення [44, с. 27].

Н. Глусь вказує на те, що корпоративне право в суб'єктивному значенні – це сукупність прав, які виникають в акціонера чи учасника корпорації в результаті набуття ними відповідного права власності на акції, права власності на частку в статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю та товаристві з додатковою відповідальністю і які закріплені в чинному законодавстві України та внутрішніх нормативних актах самої корпорації. Автор пов'язує наявність корпоративних прав з часткою в статутному капіталі господарського товариства [26, с. 10].

На думку С. Кравченка, суб'єктивне корпоративне право – це право особи, яка перебуває у правовідносинах із господарським товариством як її учасник, може одержувати від цього певні блага, для чого їй надаються певні можливості щодо участі в управлінні товариством [56, с. 10].

О. Макарова зазначає, що корпоративні права в суб'єктивному значенні

– це сукупність прав, які виникають в акціонера чи учасника корпорації в результаті набуття ними відповідного права власності на акції, права власності на частку в статутному капіталі ТзОВ та ТДВ і які закріплені в чинному законодавстві України та внутрішніх нормативних актах корпорації [85, с. 37]. Науковці пов'язують наявність корпоративних прав з часткою в статутному капіталі господарського товариства, тобто розуміють корпоративні права доволі вузько.

Разом з тим, чимало відомих фахівців у галузі корпоративного права трактують поняття «корпоративне право» значно ширше. В. Васильєва вважає, що корпоративне право в суб'єктивному значенні треба розуміти як право особи, об'єднуючи зусилля та капітал, бути учасником корпорації (юридичної особи) [13]. У цьому разі корпоративні права не пов'язуються лише з організаційно-правовими формами господарських товариств. Підтримує висловлену точку зору О. Крупчан, зазначаючи, що корпоративне право варто розуміти як певні можливості (сукупність майнових і немайнових прав) учасників корпорації, які виникають на підставі участі в її діяльності [71, с. 76]. В. Кравчук визначає корпоративне право як правову можливість учасника певної юридичної особи, зміст якої окреслюється її організаційно-правовою формою. На його погляд, корпоративні права не слід пов'язувати тільки з господарськими товариствами. Вони також виникають у засновника (учасника) щодо будь-яких юридичних осіб незалежно від того, чи формується статутний (складений) капітал [60, с. 261]. На думку І. Спасибо-Фатєєвої, корпоративне право в суб'єктивному розумінні – це право конкретної особи, яка має правовий зв'язок з корпорацією, будучи її учасником, одержувати певні блага [166, с. 188].

Проаналізувавши вищезазначені дефініції, доходимо висновку, що серед учених також немає єдності щодо розуміння сутності корпоративних прав. Думки розходяться з приводу того, чи корпоративні права можуть належати тільки учасникам юридичних осіб, статутний (складений) капітал яких поділений на частки, чи вони також виникають у засновників приватних

підприємств, дочірніх підприємств та інших господарських організацій незалежно від організаційно-правової форми, статутний капітал яких не поділяється.

На нашу думку, звужувати розуміння корпоративних прав як прав учасника (засновника, члена) лише вузької групи юридичних осіб (наприклад, підприємницьких товариств чи лише господарських товариств) недоречно, бо поза увагою залишаються такі види юридичних осіб корпоративного типу, як приватне підприємство, споживчий кооператив тощо. Разом з тим, вважаємо недопустимим надто розширене означення корпоративних прав як прав учасника (засновника, члена) будь-якої юридичної особи, де є поняття «участь», «членство». В такому разі категорія корпоративних прав може окреслювати права члена політичної партії, громадської організації, іншого об'єднання. Природа їхніх прав винятково публічно-правова, а не приватно-правова. І в цьому полягає основна відмінність. Відповідно поділяємо точку зору науковців [13], які розуміють корпоративне право як право особи, об'єднуючи зусилля та капітал, бути учасником корпорації (юридичної особи).

Неоднозначно трактується і правова природа корпоративних прав. Одна група вчених акцентує увагу на винятково господарсько-правовій природі корпоративних прав. Інші науковці стверджують, що корпоративні права та корпоративні правовідносини мають цивільно-правовий характер.

Корпоративним правом у цивільно-правовому значенні вважається правовий зв'язок, який виникає між засновником (учасником) юридичної особи та новоствореним суб'єктом у разі реалізації засновницького права [13]. Цей правовий зв'язок визначальний і є стрижнем суб'єктивних корпоративних прав загалом, якими наділяються сторони правовідношення. Всі інші суб'єктивні права учасника відповідно до його участі в тій чи іншій організації є похідними і розкриваються через поняття змісту корпоративного права. Так, на думку С. Фурси, визначення корпоративного права окремого суб'єкта мало бути сформульоване саме у ЦКУ, який названо основним актом цивільного законодавства України (ч. 2 ст. 4 ЦК). Як стверджує науковець, поняття

«корпоративне право» належить до цивільних прав громадян, а не до господарських відносин [179, с. 236].

Слід зазначити, що часто право участі та корпоративні права вважають або тільки майновими, або тільки немайновими (організаційними). О. Кібенко вважає, що окремо право участі в товаристві в жодному разі не можна розглядати як особисте немайнове, та аргументує власну позицію тим, що учасник товариства, вклавши своє майно до статутного фонду, зацікавлений в отриманні дивідендів. Навіть такі повноваження учасника, як право на отримання інформації та участі в загальних зборах, спрямовані передусім на захист його майнових інтересів. Слушним є зауваження вченого, що самі собою ці права не мають вартості для особи [50, с. 309]. Про невіддільність права участі в товаристві свідчить також той факт, що воно, як самостійне, не може входити до складу спадщини (ст. 219 ЦК). Науковець стверджує, що для підприємницьких товариств право участі у товаристві не може бути предметом окремих правочинів, але може переходити до іншої особи у разі відчуження або спадкування іншими особами належних їм акцій, часток, паїв у статутному фонді (капіталі) товариства.

На користь бачення корпоративних відносин як майнових вказує той факт, що учасники і господарське товариство пов'язані між собою майновим інтересом, яким і обумовлюються всі їхні відносини. С. Кравченко зазначає, що учасники і господарське товариство пов'язані між собою майновим інтересом, яким обумовлюються їхні відносини [56, с. 69]. Має рацію С. Братусь, який стверджує, що майнові відносини – це насамперед відносини між власниками або відносини, пов'язані із власністю [11, с. 13]. Якщо особа вкладає свої кошти в господарське товариство, то вона очікує від них доходу, і тому все, що пов'язане з діяльністю товариства, спрямоване на підвищення дохідності вкладень. Це загалом свідчить про майнові права, які є визначальними для корпоративних правовідносин.

Проте більшість вчених сходиться на думці, що корпоративні права поєднують у собі вищезазначені елементи [176, с. 38]. На нерозривність

майнових і немайнових елементів вказують Н. Фомичева [177, с. 59], Д. Ломакін [81, с. 199], І. Спасибо-Фатєєва [164, с. 24] та В. Борисова, яка називає корпоративні відносини змішаними майново-організаційними, в яких організаційні елементи спрямовані на обслуговування як речових, так і зобов'язальних відносин [6, с. 110–111].

Невизнання частиною вчених суб'єктивного корпоративного права об'єктом цивільних прав продовжує спричинювати ведення хибної практики викривлення оцінки всіх правомірних дій, які вчиняються щодо нього, і це не дає змоги рухатися в напрямку вдосконалення регулювання процедури їхнього відчуження та набуття. Факт відчуження суб'єктивного корпоративного права називають по-різному: виходом з товариства, уступкою частки в статутному капіталі, зміною складу учасників товариства. Проте перелічені юридичні факти є явищами одного правового ряду і це не що інше, як відчуження корпоративного права.

Авторка дослідження дотримується думки, що корпоративні права мають цивільно-правову природу та поєднують у собі як майнові, так і немайнові й управлінські права.

Важливе значення має з'ясування ознак, властивих корпоративним правам. Вище зазначалося, що в ГКУ закріплено такі три характерні ознаки корпоративних прав: 1) належність будь-якій фізичній або юридичній особі, крім випадків, передбачених законом; 2) зумовленість належністю особі частки в статутному капіталі господарської організації; 3) забезпечення трійки «базових прав»: права на управління господарською організацією, права на отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї господарської організації, права на отримання активів господарської організації в разі її ліквідації.

У фаховій літературі виділяють також інші характерні риси корпоративних прав, оскільки вони мають такі властивості:

- 1) виникають у результаті створення юридичної особи;
- 2) виражають відносини між засновником та юридичною особою;

3) мають організаційно-майновий характер, тобто передбачають право на управління або участь в управлінні, право на доходи;

4) пов'язані із впливом засновника на формування волі юридичної особи. Поза засновниками (учасниками) волевиявлення юридичної особи не здійснюється. За кожною її дією простежуються інтерес засновника (засновників) та його волевиявлення, спрямоване на реалізацію власного інтересу. Юридична особа завжди підпорядкована меті, визначеній засновниками. Саме в меті та змісті діяльності юридичної особи полягає реалізація суб'єктивного права засновника;

5) пов'язані з опосередкованим правом на майно юридичної особи в разі її ліквідації [44, с. 87].

Регламентация таких правовідносин і корпоративних правовідносин міститься в різних нормативно-правових актах, серед яких ЦКУ, ГКУ, Закони України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», а також локальних нормах, до яких належать установчі документи корпорації, положення про її філії, представництва та органи. Наприклад, значна кількість додаткових правоможностей може визначатися статутом, засновницьким чи акціонерним договором. Засновницьким договором (меморандумом) командитного товариства можуть бути передбачені також інші права вкладника.

Характерним є також те, що вони можуть набуватися як на підставі первісних, так і похідних способів набуття корпоративних прав (детально в р. 2).

Про первісний спосіб ідеться, коли набуття корпоративних прав відбувається безпосередньо від юридичної особи. Основними з них є створення або участь у створенні юридичної особи; прийняття учасників; внесення ними внесків до статутного капіталу; придбання акцій нової емісії.

Похідний спосіб застосовується, коли корпоративні права набуваються від учасників (засновників, пайовиків) юридичної особи. Основними похідними підставами є відступлення часток (акцій), їхнє спадкування. Саме похідні способи набуття становлять предмет нашого дослідження.

Крім того, виокремлюється така їхня ознака, як неподільність, чому приділимо увагу при аналізі корпоративних прав як предмета правочину. Акцентуючи увагу на неподільності корпоративних прав, не заперечується також той факт, що корпоративні права – це водночас сукупність таких прав, як право на управління, право на отримання прибутку, право на інформацію та ін. З огляду на це необхідно здійснити короткий аналіз існуючих класифікацій корпоративних прав, оскільки в дефініціях окремих цивільно-правових договорів чітко передбачений предмет такого договору. Наприклад, за договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар (ст. 715 ЦКУ). Пожертвою є дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей і цінних паперів, особам, встановленим за ч. 1 ст. 720 ЦКУ, для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети (ст. 729).

Нормативні положення інших чітко визначають винятковий перелік того, що може становити їхній предмет. Наприклад, предметом договору дарування можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, а також нерухомі речі, майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому (ст. 718 ЦКУ).

Отже, для вирішення основного питання дисертаційної роботи – можливості застосування того чи іншого договору як підстави для набуття та припинення корпоративних прав – необхідно з'ясувати, права якого саме виду охоплює сукупне поняття «корпоративне право». Означеній полеміці в науковій літературі також приділено чимало уваги.

Основну складність спричинило використання законодавцем у ст. 100 ЦКУ терміна «право участі в товаристві» та його зіставлення із застосованим у ст. 167 ГКУ правом на участь в управлінні товариством.

У зазначеній статті ЦКУ названо право, але не визначено його, а лише вказано на правову природу останнього як особистого немайнового права. У ст. 167 ГКУ також ідеться про право участі, але дещо в іншому контексті. Це

право участі в управлінні товариством та у розподілі прибутків (дивідендів) і активів (при ліквідації) товариства.

Як зазначалось, дослідники неоднозначно трактують сутність немайнових прав і відповідно застосовують різну термінологію для їхнього означення. Так, Н. Глусь визначає їх як членські (управлінські) права [26, с. 13]. І. Спасибо-Фатеева та І. Саракун стверджують, що зазначена назва не є вдалою, оскільки поняття «членство» застосовується у непідприємницьких організаціях, а у господарських товариствах використовують поняття «участь у товаристві» [166; 156, с. 44].

Як вважає І. Шиткіна, класифікація корпоративних прав на майнові та немайнові не дає змоги повною мірою врахувати організаційно-управлінський характер корпоративних правовідносин [192, с. 44].

О. Красавчиков уперше назвав немайнові права організаційними [68, с. 452]. Вони зумовлені суб'єктивним та об'єктивним факторами. Суб'єктивний фактор виявляється в задоволенні учасником товариства власного майнового інтересу, а об'єктивний – організацією діяльності юридичної особи як суб'єкта права. Разом з тим, ця назва є невідповідною, тому що права на отримання інформації про діяльність товариства та можливість входу з товариства в установленому порядку за суттю не організаційні.

Узагальнивши позиції вчених, І. Саракун запропонувала повну класифікацію корпоративних прав, поділивши їх залежно від об'єкта, щодо якого виникають корпоративні права. Сукупність цих прав можна поділити на такі види:

– майнові:

- отримувати частину прибутку товариства у вигляді дивідендів;
- одержувати частину вартості майна товариства у разі його ліквідації;
- розпоряджатися акціями (а для інших видів корпорацій – часткою в статутному капіталі, паєм у виробничому кооперативі): продавати,

передавати, відчужувати іншим способом у порядку, визначеному чинним законодавством та статутом товариства;

- заповідати акції (частку, пай) у спадщину;
- купувати додатково випущені акції товариства;
 - немайнові:
- отримувати інформацію про діяльність товариства;
- право бути повідомленим про місце і час загальних зборів тощо;
 - організаційні:
- входити в товариство і виходити з нього в установленому порядку;
- брати участь у загальних зборах акціонерів (зборах учасників);
- обирати і бути обраним до органів товариств;
- брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному статутом товариства та законодавством;
- здійснювати одноособове управління справами товариства.

Деякі автори, залежно від джерела виникнення, виокремлюють законні (закріплені законом), підзаконні та внутрішньокорпоративні (закріплюються статутом) корпоративні права [156, с. 107]. Дещо схожою є інша класифікація корпоративних прав, відповідно до якої комплекс корпоративних прав охоплює: основні корпоративні права (властиві учасникові будь-якої господарської організації) – визначаються ЦКУ та загальними законами (наприклад, ст. 10 Закону України «Про господарські товариства»); спеціальні, наявність яких пов'язується з участю в суб'єкті господарювання певної організаційно-правової форми або в господарській організації з певним видом виняткової діяльності та закріплюється спеціальними законами; локальні – передбачаються установчими документами конкретної господарської організації з урахуванням специфіки корпоративних відносин, що складаються між нею та її засновниками й учасниками [60, с. 181].

Відповідно основні права поділяються на безумовні та права з умовою. До безумовних належать права, які мають імперативний характер і не можуть бути вилучені (виключені) чи обмежені суб'єктами корпоративного права.

Безумовні права розмежовуються на загальні, які поєднують права певної групи, за допомогою яких відбувається реалізація загальних прав, і конкретизуючі, які дають змогу деталізувати, розкрити зміст загальних прав. Як окрему групу можна визначити права з умовою, тобто як їх набувають суб'єкти за наявності певних умов та обставин. Наприклад, власник привілейованих акцій має право на участь в управлінні за умови, якщо можливість реалізації цього права передбачена статутом акціонерного товариства [156, с. 102]

Основні корпоративні права передбачають правоможності на участь суб'єкта цих прав в управлінні господарською організацією, отриманні певної частки прибутку (дивідендів) організації та активів у разі її ліквідації відповідно до закону. Прикладом спеціальних корпоративних прав може бути право учасника повного товариства на участь у безпосередньому веденні його справ (ст. 68 ЗУ «Про господарські товариства») або сукупність прав засновників/акціонерів фондової біржі, пов'язаних з їхнім додатковим статусом як членів біржі (ст. 33, 34 і 36 ЗУ «Про цінні папери і фондовий ринок»). Локальними корпоративними правами здебільшого є дистрибуції (переваги), що надаються учасникам господарської організації відповідно до її установчих та внутрішніх документів (право на отримання продукції/робіт/послуг організації за пільговими цінами; право на користування соціальною інфраструктурою господарської організації та ін.) [90, с. 296].

Корпоративні права є подільними за обсягом і неподільними за змістом (п. 1.2). Серед корпоративних прав можна виокремити певні елементи, які мають характер майнових прав, зокрема право на одержання частини прибутку, право на одержання частини майна у разі ліквідації підприємства. Однак ці майнові права не можуть розглядатись як самостійний об'єкт правовідносин, оскільки корпоративні права є неподільні за змістом.

Відповідно до чинного законодавства України неможливою є ситуація, коли, наприклад, право участі в управлінні товариством належить одній особі, а право на одержання частини майна в разі його ліквідації (або право на одержання частини прибутку) – іншій [65, с. 261].

Слід пам'ятати, що поняття «корпоративні права» взаємопов'язане з поняттям «корпоративні обов'язки». Коло обов'язків, як і обсяг прав, визначається за організаційно-правовою формою юридичної особи. До обов'язків можна зарахувати такі: зробити внесок до статутного капіталу; виконувати рішення вищих органів управління; не розголошувати комерційну таємницю і конфіденційну інформацію і т. ін.

Тож робимо висновок про те, що корпоративні права є неподільними та нерозривними. Вони є тісно взаємопов'язані із корпоративними обов'язками та включають в себе майнові, немайнові та організаційні права суб'єкта корпоративних правовідносин.

1.2. Суб'єкти корпоративних прав

Корпоративні відносини – це окремий вид суспільних відносин. Вони зароджуються на етапі створення юридичної особи і поєднують ознаки як зобов'язальних, так і відносин права власності. На цьому етапі чітко виокремлюються суб'єкти (особи), метою яких є насамперед створення юридичної особи та участь у ній [44, с. 41].

Відповідно до змісту норми ч. 1, п. 3 ст. 167 ГКУ, корпоративними правовідносинами є врегульовані нормами права відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав як прав особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації (корпоративних прав), що містять правоможності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої, згідно із законом, а також інші правоможності, передбачені законодавством і статутними документами.

В означеній дефініції суттєве значення мають корпоративні права («...що виникають, ... щодо корпоративних прав»). Оскільки єдиного розуміння корпоративних прав немає, то закономірно, що немає єдиного розуміння корпоративних правовідносин.

В. Щербина, досліджуючи правову природу корпоративних відносин, зазначає, що в юридичній науці це питання вважається дискусійним. Якщо представники цивілістичної науки корпоративні відносини і такий їхній поширений вид, як акціонерні відносини, визначають предметом цивільно-правового регулювання (аргументуючи це, зокрема, посиланням на відповідні статті ЦКУ), то представники науки господарського права вважають їх, згідно із положеннями ГКУ, одним із видів господарських правовідносин [194, с. 55].

Н. Кузнєцова стверджує, що «...у доктрині можна виділити два загальних підходи до визначення корпоративних відносин: широкий і вузький. У широкому розумінні під корпоративними відносинами розуміються всі

правовідносини, де одним із учасників виступає корпорація як організаційно-правова форма юридичної особи, що здійснює підприємницьку діяльність. У вузькому (власному) розумінні – це зобов’язальні відносини між корпорацією (її органами) та учасниками з приводу управління, ведення справ, надання інформації тощо [72]».

Цікавою та водночас дискусійною є позиція О. Вінник, яка вважає, що корпоративні правовідносини – це такі відносини, котрі виникають у процесі створення, функціонування та припинення діяльності господарських товариств за участю безпосередніх (засновники, учасники, саме товариство, його органи) та опосередкованих учасників (кредитори, споживачі, наймані працівники, облігаціонери товариства, територіальна громада, держава в особі уповноважених органів) і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб [24, с. 46]. Такий широкий обрис авторкою кола суб’єктів корпоративних відносин викликає певні сумніви, оскільки передбачає визнання корпоративними будь-яких відносин (цивільних, адміністративних, фінансових тощо), в яких хоча б одним учасником є корпоративне утворення.

До корпоративних правовідносин, як вважає В. Кононов, належать відносини, які виникають між господарськими товариствами, кооперативами та їхніми учасниками [53, с. 101].

Отже, можна зробити висновок, що позиції вчених у цьому разі суттєво відрізняються. Спробуємо в дослідженні окреслити власний погляд на цю проблему.

Так, В. Васильєва і В. Луць стверджують, що основним суб’єктом корпоративних правовідносин потрібно вважати юридичну особу корпоративного типу, оскільки такі правовідносини складаються саме у зв’язку зі створенням юридичної особи та існують за її участю [44, с. 88].

З огляду на це у процесі дослідження необхідно визначитись, що називається корпорацією, оскільки вона займає центральне місце в цих правовідносинах.

У законодавстві України немає чіткого підходу до визначення кола юридичних осіб корпоративного типу. У правовій літературі також висловлюються різні погляди, що інколи є протилежними.

Поняття «корпорація» у вітчизняному господарському законодавстві трактується як договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації (ст. 120 ГКУ).

Припускаємо, що це визначення було запозичено із законодавства європейських держав без урахування специфіки системи юридичних осіб України та особливостей організаційних зв'язків між ними. В результаті маємо доволі обмежене законодавче трактування категорії «корпорація» без врахування її основних системоутворюючих ознак.

У наукових джерелах думки вчених щодо цієї проблеми також доволі відрізняються. Однак слід зазначити, що поряд із терміном «корпорація» використовується також поняття «юридична особа корпоративного типу». На нашу думку, ці поняття тотожні між собою, тому в дослідженні використовуватимемо обидва.

В. Луць, В. Васильєва, О. Кібенко та І. Спасибо-Фатєєва на позначення юридичних осіб корпоративного типу використовують поширений в юридичній науці термін «корпорація» [44, с. 89]. Схожу позицію висловлюють Н. Глуць та В. Гущин, Ю. Жорнокуй [41, с. 32; 26, с. 12].

В. Цікало пропонує, на противагу поняттю «корпорація», ввести в науковий обіг термін «корпоративне товариство», яке може створюватися і діяти у таких організаційно-правових формах:

- 1) господарське товариство;
- 2) виробничий кооператив;
- 3) приватне підприємство двох або більше засновників – фізичних осіб;
- 4) фермерське господарство двох або більше засновників;

5) підприємство споживчої кооперації двох або більше засновників – юридичних осіб [186, с. 50].

Разом з тим, як у науковому середовищі, так і в законодавствах іноземних держав термін «корпорація» має дещо інше смислове навантаження.

Серед вчених слід виокремити тих, які розуміють корпорацію доволі вузько. Наприклад, Н. Глузь окреслює корпорацію як акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю або товариство з додатковою відповідальністю, управління якими здійснюється через складну централізовану систему органів, учасники якої саме щодо неї здійснюють інвестиційну діяльність з метою отримання дивідендів і така участь у них зумовлює виникнення сукупності корпоративних прав. Дослідниця корпоративними відносинами називає суто ті, що виникають в АТ, ТДВ і ТзОВ, але не в інших господарських товариствах чи юридичних особах [26, с. 102].

Н. Кузнєцова також стверджує, що корпорацією можна вважати таку юридичну особу, що заснована на засадах участі (членства), статутний капітал якої поділений на частки, що належать певним учасникам, які відповідно управляють цією юридичною особою. Відповідно до такого бачення, корпораціями у нашому розумінні в українському праві є господарські товариства [72, с. 93].

На наш погляд, позиції зазначених науковців дещо обмежують розуміння юридичної особи корпоративного типу. Автори надто вузько трактують корпоративні правовідносини, що складаються між засновниками та учасниками юридичних осіб приватного права.

Частково заперечує думку вищезгаданих авторів С. Кравченко, мотивуючи це тим, що повні та командитні товариства не є корпораціями, оскільки в них немає відповідних органів, а правовідносини між учасниками, які ґрунтуються на договорі, є насамперед договірними. Відповідно і корпоративних відносин у таких товариствах не виникає. На думку вченого, не слід вважати корпораціями також непідприємницькі товариства [56, с. 19, 32].

Слід окреслити точку зору В. Кравчука, який зауважує, що істотною ознакою товариства як організаційно-правової форми юридичної особи є право участі в товаристві їхніх учасників (засновників), а не наявність органів чи виду установчого документа. Учасники повних і командитних товариств мають право на участь, а тому у них існують корпоративні правовідносини. Наявність чи відсутність органів чи засновницького договору (замість статуту) не може бути підставою для невизнання за повними та командитними товариствами ознак корпорації [60, с. 99]. Поняття «юридична особа корпоративного типу» автор розуміє як будь-яку юридичну особу: «...Недоцільно звужувати сферу регулювання корпоративного права лише певними організаційно-правовими формами юридичних осіб... Тому справедливим буде твердження, що корпоративне право – це право юридичних осіб [60, с. 112]».

Схожу думку висловлює І. Шиткіна, зазначаючи, що «...до корпорацій можна віднести як комерційні організації – господарські товариства, кооперативи, так і некомерційні – асоціації (союзи), некомерційні партнерства, споживчі кооперативи [192, с. 12]».

Таке саме тлумачення терміна «корпорація» подає В. Борисова, яка вважає, що це будь-яке колективне утворення, засноване з метою ведення його учасниками спільної діяльності на основі їхнього членства. Корпорація може створюватись у межах однієї юридичної особи й у різних організаційно-правових формах. Зокрема, у формі господарського товариства, виробничих кооперативів і на рівні групи організацій у формі холдингу, інвестиційного чи пайового фонду, промислово-фінансової групи тощо, будучи таким чином системою афілійованих осіб. Цивільне законодавство передбачає також інші організаційно-правові форми, які не містять чіткої класифікації, а їхнє групування можна здійснити за різнопорядковими критеріями [7, с. 250].

Аргументи щодо першочергової ролі права на участь у визначенні корпорації, наведені В. Кравчуком, варті уваги. На нашу думку, суттєвим є не лише право участі, а й право на отримання прибутку, тобто правова можливість одержання певної вигоди, зиску від діяльності юридичної особи. В іншому разі

розуміння юридичної особи корпоративного типу набуде надто широкого змісту, охоплюючи також ті організації, які за природою не є корпораціями (політичні партії, громадські організації тощо). Водночас це поняття може вміщати також різні установи та заклади.

Слушною вважаємо думку В. Борисової, що цивільне законодавство визначає багато інших організаційно-правових форм, які не містять чіткої класифікації. Відповідно обмежувати корпорацію лише господарськими товариствами було би безпідставно.

Отже, думки з приводу трактування терміна «корпорація» суттєво відрізняються. Водночас чітке розуміння цього поняття є важливим, тому цьому аспекту дослідження необхідно приділити більше уваги.

Юридичною підставою виникнення юридичних осіб є волевиявлення засновників у вигляді правочину (юридичні особи приватного права) чи адміністративного акта (юридичні особи публічного права).

Важливим є також поділ юридичних осіб залежно від мети створення на підприємницькі та непідприємницькі. Оскільки установи належать до непідприємницьких юридичних осіб, їхні члени не наділені правом отримувати прибуток від діяльності такої установи. До непідприємницьких організацій можна зарахувати споживчі кооперативи, товариства співвласників житла, фонди, релігійні організації та всі види громадських об'єднань, які утворюються на основі спільності інтересів. Із непідприємницькими організаціями їхніх засновників пов'язує членство, а не корпоративні права.

Корпорація як вид юридичної особи є самостійним щодо її учасників (засновником) суб'єктом цивільних правовідносин, який має всі ознаки, властиві юридичним особам, зокрема самостійну майнову відповідальність, здійснення своїх прав та обов'язків через органи юридичної особи.

Правовий статус суб'єктів цивільних відносин як учасників корпоративного права можна встановити за різними критеріями. Проте визначальними критеріями є такі: 1) мета та завдання юридичної особи; 2) організаційно-правова форма; 3) правовий режим майна.

Н. Глусь виокремлює такі основні ознаки юридичних осіб корпоративного типу:

а) юридичні особи корпоративного типу – це союз осіб;

б) належність учасників юридичної особи корпоративного типу до юридичної особи, особливість яких здебільшого виявляється в тому, що такі учасники безпосередньо беруть участь в управлінні юридичною особою корпоративного типу;

в) майнова (інвестиційна) участь учасників в юридичній особі корпоративного типу;

г) юридична особа корпоративного типу – це передусім об'єднання капіталів;

д) означена особа діє на підставі статуту та установчого договору;

е) складне корпоративне управління, яке характеризується системою органів з чітким розмежуванням компетенцій і визначеним порядком підпорядкованості [26, с. 103].

Погоджуючись загалом з вищеподаним переліком ознак, незрозумілою вважаємо позицію автора, за якою коло юридичних осіб корпоративного типу обмежено лише господарськими товариствами. Так, наприклад, приватне підприємство (з декількома учасниками) також відповідає вищезазначеним критеріям.

I. Цікало подає такі ознаки юридичної особи корпоративного типу:

– по-перше, оскільки суб'єкт корпоративних прав володіє часткою, яка визначається у статутному фонді (майні) юридичної особи (ЦКУ оперує поняттям «статутний (складений) капітал» (ч. 1 ст. 113)), то очевидним, на думку науковця, є те, що в такій організації створюється статутний капітал (майно);

– по-друге, майно юридичної особи корпоративного типу, в тому числі передане засновниками як вклад до статутного (складеного) капіталу, належить на праві власності юридичній особі, а не її учасникам;

– по-третє, учаснику в статутному капіталі (майні) визначається частка, яка надає корпоративні права;

– по-четверте, учасник такої юридичної особи бере участь в управлінні останньою на основі корпоративних прав, у тому числі через спеціально створені органи. Якщо учасників кілька, то вони управляють справами спільно;

– по-п'яте, така організація діє на основі об'єднання майна, а у випадках, передбачених законом, і діяльності засновників (учасників);

– по-шосте, засновники (учасники) беруть участь у розподілі доходів і ризиків юридичної особи корпоративного типу [186, с. 227].

Суттєвим порівняно з характерними ознаками, які виокремив І. Цікало, вважаємо те, що вказується також і на участь засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків корпорації. Цим відмежовуються ті організаційно-правові форми юридичних осіб, які доходів не отримують. Дещо схожу думку висловив С. Фурса: «Метою діяльності корпоративного підприємства, зазвичай, є отримання прибутку[179, с. 263]».

Однак вважаємо, що вищеподані ознаки не є точними, а тому потребують деталізації та відбору.

Для остаточного з'ясування змісту поняття «корпорація» слід зауважити, що це узагальнююча організаційно-правова форма корпоративних відносин у межах однієї організації. Відповідно не варто її ототожнювати тільки із наявністю складеного капіталу та сукупності учасників. З позиції майнового обороту корпорація передбачає задоволення суспільних інтересів в особі конкретних індивідуумів (учасників) у централізації капіталу та об'єднання зусиль.

Як вказує В. Васильєва, істотною ознакою юридичної особи корпоративного типу слід визнати передбачений законодавцем об'єкт права корпоративної власності – наявність в учасника корпоративних майнових прав [13, с. 24].

Згідно з визначенням, закріпленим у ГКУ, корпоративними відносинами вважаються відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо

корпоративних прав (ч. 3 ст. 167). До корпоративних прав також належить право на отримання вартості частки (паю) при виході з товариства (кооперативу). Це право реалізується повною мірою після виплати цієї частки, тобто протягом певного періоду учасник не користується правом голосу (правом на управління), але здійснює інші правоможності, що випливають із корпоративних прав. Отже, з моменту повного розрахунку з учасником можна говорити про припинення будь-яких правовідносин між учасником і товариством (іншими учасниками).

Якщо ж припустити протилежний варіант, то в цьому разі нехтуватимемо основним призначенням корпоративних прав, зокрема отриманням прибутку. Саме ця особливість відрізняє корпоративні правовідносини, що складаються між учасниками господарських товариств, від схожих правовідносин, що виникають, між учасниками непідприємницьких товариств (наприклад, гаражно-будівельних кооперативів). Якщо поєднувати момент припинення корпоративних правовідносин із моментом прийняття рішення загальними зборами чи внесенням цих даних до реєстру, то маємо таку форму реалізації корпоративних прав, як право на отримання частки (згідно з ч. 1 ст. 167 ГКУ), що реалізується суб'єктом, який не є учасником корпоративних правовідносин, тобто виникає деяка внутрішня суперечність.

З огляду на це вважаємо, що до *юридичних осіб корпоративного типу належать* усі організаційно-правові види юридичних осіб, які створені з метою одержання прибутку і подальшого розподілу між учасниками. В результаті їхнього створення у засновників виникає особливий вид майнового та організаційного права, яке прийнято називати корпоративним.

З цього визначення випливають *ознаки* юридичної особи корпоративного типу. По-перше, корпорація не лише сума індивідуумів. Вона є асоціацією, союзом осіб, тобто відповідним чином організованим колективом, воля якого визначається груповими інтересами індивідів, які входять до його складу, і який організаційно та майново діє ззовні як єдине ціле від власного імені. Треба зазначити, що поєднання (вільне об'єднання різних людей) існує з

моменту створення світу і виникає там, де є спільні справи, засновані на однакових інтересах. Проте не будь-яке об'єднання є корпорацією. Наприклад, таким не є будь-яке товариство.

По-друге, корпорація – це об'єднання не тільки людей, а й капіталів (у некомерційних корпораціях внесків). Коло осіб, які надали свої капітали для організації діяльності корпорації, а також розмір їхнього капіталу (внеску, паю, акцій), може бути чітко визначений у будь-який момент існування корпорації. Даний капітал утворює її фінансову основу. Капітал, переданий засновниками або учасниками корпорацій, може набути будь-якої товарної форми. Проте як споживча вартість він у формі конкретного майна належить на праві власності корпорації загалом. Учасники корпорації залишаються власниками вкладеного капіталу як вартості, а не як майна.

По-третє, корпорація – це об'єднання людей для виконання будь-якої соціально корисної діяльності. Яка саме діяльність є такою – чітких меж невизначено. Як правило, окреслюються лише види діяльності, які визнаються шкідливими, небезпечними для суспільства і тому не можуть здійснюватись у різних сферах суспільного життя. Відповідно увага зосереджена на сфері виробництва, де створюються матеріальні блага. Саме виробничі корпорації задають тон і визначають можливості підприємств, які працюють в інших сферах: торгівлі, обслуговування, охорони здоров'я, культури, побуту тощо. Однак на особливу увагу заслуговують фінансові корпорації, що забезпечують «живленням» розвиток усіх інших. Капітал, що об'єднується в корпорації, має функціонувати, тобто постійно рухатись, працювати для досягнення цілей, що постають перед корпорацією.

Четвертий момент, що відображений у визначенні, полягає в тому, що організація стає корпорацією, коли вона набуває статусу юридичної особи. Про це свідчить факт її реєстрації в державному органі. Державна реєстрація юридичної особи – необхідне правило походженням із романо-германської системи права не тільки для України, а й для більшості континентальних країн Європи. У континентальному праві поняття «корпорація» як юридична особа

переважно збігається. Корпорація – це колективне утворення, організація, визнана юридичною особою, заснована на об'єднанні капіталу, яка здійснює певну суспільно корисну діяльність [44, с. 91].

Керуючись вищеподаними ознаками, проаналізуємо коло юридичних осіб корпоративного типу.

Так, усі види господарських товариств належать до корпорацій. Заперечення поодиноких вчених вважаємо не достатньо аргументованими. Проте лише господарськими товариствами вони не обмежуються.

На думку В. Луця, коло суб'єктів корпоративного права є ширшим, ніж тільки господарські товариства. Автор вважає, що наслідком змін в акціонерному законодавстві буде потреба в удосконаленні правового регулювання корпоративних відносин з участю й інших суб'єктів корпоративного права (товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, повних і командитних товариств, кооперативів, інших суб'єктів корпоративного типу тощо) [44, с. 8].

Розпочнемо з аналізу решти підприємницьких товариств. Окрім господарських товариств, до таких належать виробничі кооперативи. В п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України зазначається, що спори за участю кооперативів не розглядаються господарськими судами. Мотивується це тим, що виробничий кооператив не є господарським товариством, а отже, не може бути суб'єктом корпоративних правовідносин. ВСУ акцентує, що норма п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК через її імперативний характер не підлягає застосуванню за аналогією (п. 3). Таку точку зору судової практики не підтримують деякі науковці.

О. Вінник зазначає, що кооперативи належать до корпоративних форм інвестування [24, с. 121]. На думку І. Спасибо-Фатєєвої, спори між учасниками (членами) виробничого кооперативу та цим кооперативом можна вважати корпоративними [164, с. 102]. Підтримує цю думку І. Лукач, який стверджує, що кооперативи є корпоративними підприємствами, суб'єктами корпоративних відносин [82, с. 67].

Відповідно до ч. 1 ст. 163 ЦКУ виробничим кооперативом є добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на особистій трудовій участі та об'єднанні його членами майнових внесків [184]. Отже, у виробничого кооперативу є багато спільного з господарськими товариствами. Це, зокрема, наявність особистого членства в діяльності організації, субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями кооперативу у розмірах та порядку, встановлених статутом кооперативу і законом. Спільною для господарських товариств і виробничого кооперативу також є можливість брати участь в управлінні справами підприємства. А головне в цьому разі – мета – отримання прибутку та його розподіл. Вищенаведені аргументи дають підстави розглядати виробничі кооперативи як окремий вид корпорацій.

Проте зазначимо, що недоцільно обмежуватися лише підприємницькими товариствами. Це було б неправильно з огляду на основну класифікаційну ознаку.

Відповідно розглянемо й інші види юридичних осіб, розпочавши з непідприємницьких. Крім виробничого кооперативу, є інші види кооперативів, зокрема споживчий. Відповідно до ст. 85 ЦКУ, непідприємницькі товариства (споживчі та обслуговуючі кооперативи, об'єднання громадян та інші) не мають за мету одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками, а тому до юридичних осіб корпоративного типу не належать. Разом з тим, Законом України «Про споживчу кооперацію» передбачено право членів споживчого товариства на отримання частки прибутку, кооперативних виплат і виплат на пай [139, с. 89–90]. Таким чином, цей вид непідприємницьких товариств можна зарахувати до корпорацій. А. Зеліско пропонує дещо змінити підходи до визначення поняття «непідприємницькі товариства», взявши за його основу критерій особливої мети, яка зумовлює особливий порядок розподілу прибутку [45, с. 25]. Необхідно вказати на певну раціональність у цій думці. Інші непідприємницькі товариства, оскільки вони

не мають відповідної характерної мети отримання прибутку, до корпорацій, на нашу думку, зараховувати не слід.

Серед юридичних осіб, яким приділена певна увага в ЦКУ, розглянуто підприємницькі та непідприємницькі товариства. Відповідно до ч. 1 ст. 83 ЦКУ юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Деякі вчені вважають, що установи здійснюють діяльність, не маючи за мету отримання прибутку. Відповідно недоречно їх поділяти на підприємницькі та непідприємницькі. Проте законодавством не передбачена пряма заборона отримувати прибуток установою і це дає змогу зробити висновок, що установа може вести прибуткову діяльність.

Спеціальними ознаками установи Д. Лещенко називає такі: установа створюється без підприємницької мети, засновники установи не мають права участі в управлінні нею, створення установи передбачає обов'язкове об'єднання майна засновників, а якщо він один, то надання цього майна установи задовольняє суспільні інтереси та потреби фізичних осіб, що не є їхніми членами (так званих дестинаторів), коло осіб, які користуються послугами установи, не визначене кількісно, мета і спрямованість діяльності установи визначена завчасно волею засновника, який також окреслює спосіб формування органів установи [77, с. 143]. Основною відмінністю установи і корпорації є те, що установи діють в інтересах користувачів, а корпорації – своїх членів. Склад учасників корпорації визначений, а користувачів установи – ні. Мета, а також зміст діяльності корпорації, визначаються спільною волею засновників, а мету діяльності установи встановлює адміністрація.

Вище розглянуто юридичні особи, які закріплені в ЦКУ. Проте цивільний оборот не обмежується лише ними, оскільки чималий їхній перелік міститься в ГКУ.

У ГКУ як суб'єкти господарювання виокремлено підприємства та підприємницькі об'єднання. Приватне підприємство складається, як правило, з одного засновника. Проте наявність декількох засновників також допускається. На практиці склалося так, що при розробці установчих документів для певної

організаційно-правової форми засновники керуються законодавством, що регламентує діяльність ТзОВ. У процесі діяльності приватне підприємство з двома засновниками так само керується правовими нормами, що регулюють діяльність ТзОВ. Мета діяльності приватного підприємства впливає з назви – ведення певної підприємницької діяльності для отримання прибутку, тому безсумнівно цей суб'єкт господарювання є корпорацією.

Варто звернути увагу на одну з неточностей ГКУ. Приватним за ГКУ є підприємство, що може мати як одного, так і кількох учасників. При цьому незалежно від кількості фізичних осіб – засновників ПП створюване ними підприємство вважається приватним. Коли у такій якості виступатиме юридична особа, то вона має бути лише єдиним засновником (учасником) приватного підприємства.

Такий підхід доволі складно зрозуміти, враховуючи, що за ч. 1 ст. 79 ГКУ та ч. 2 ст. 114 ЦКУ господарські товариства можуть мати одного учасника. В цьому разі господарські товариства (незалежно від складу учасників) є корпоративними підприємствами, а приватні підприємства будуть корпоративними лише тоді, якщо в них беруть участь дві або більше фізичні особи. Зазначений підхід, на нашу думку, дещо неправильний. Зокрема, якщо взяти до уваги норму ст. 167 ГКУ, в якій не простежується залежність наявності цих прав від кількості учасників (засновників) корпоративного підприємства або господарського товариства.

Окрім приватного підприємства чимало уваги приділено підприємницьким об'єднанням. Відповідно до ч. 1 ст. 118 ГКУ об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їхньої виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Отже, підприємницькі об'єднання є юридичними особами, які характеризуються такими ознаками:

- 1) це союз осіб;

2) участь в управлінні – обсяг прав, якими володіє учасник господарського об'єднання, аналогічний до обсягу прав, який передбачено для учасника господарського товариства (ч. 2 ст. 121 ГКУ, ч. 1 ст. 116 ЦКУ);

3) наявність певного установчого документа – як серед господарських товариств, так і господарських об'єднань; є також статутні товариства (ПрАТ, ПАТ, ТзОВ, ТДВ), об'єднання (консорціум, концерн), і договірні товариства (ПТ, КТ), об'єднання (асоціація, корпорація);

4) зорієнтованість і підприємницьких товариств, і господарських об'єднань на отримання прибутку, досягнення певного економічного ефекту, тобто їхня діяльність (певні спірні, конфліктні моменти їхньої діяльності) є предметом розгляду господарських судів.

Таким чином, між класичними видами юридичних осіб корпоративного типу (як наприклад, господарські товариства) та підприємницькими об'єднаннями є чимало спільного. Разом з тим, наявні також суттєві відмінності.

По-перше, відсутнє майно, яке передається у власність новоствореної юридичної особи. Засновники підприємницького об'єднання не формують за рахунок внесків статутного капіталу, а тому не набувають корпоративних прав.

По-друге, засновники (учасники) юридичних осіб корпоративного типу передають новоствореній особі лише частину свого майна, не втрачаючи при цьому незалежності у відносинах з іншими учасниками цивільного обороту. Винятком з цієї аксіоми можна вважати певні обмеження в правовому статусі повного товариша: 1) неможливість повного товариша здійснювати в своїх інтересах угоди, однорідні з цілями діяльності товариства, а також брати участь у будь-яких товариствах (крім акціонерних), які мають однорідну з повним товариством мету діяльності (ст. 70 Закону України «Про господарські товариства»); 2) неможливість бути учасником іншого повного товариства (ст. 66 Закону України «Про господарські товариства»).

На противагу цьому, засновники підприємницьких об'єднань, об'єднавшись, втрачають певну незалежність у відносинах з іншими

учасниками цивільного обороту (делегують (наділяють) центральні органи підприємницького об'єднання частиною своїх повноважень).

З огляду на це доходимо висновку, що підприємницькі об'єднання до юридичних осіб корпоративного типу (корпорацій) не належать.

Крім вищезазначених підприємницьких товариств, є й інші види юридичних осіб, мета діяльності яких передбачає отримання прибутку. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про холдингові компанії» холдингова компанія – це акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств [144]. Так, у Законі визначено, що організаційно-правовою формою холдингової компанії має бути акціонерне товариство. Відповідно нема сумнівів, що холдингова компанія є корпорацією. Проте в цьому разі наявна цікава деталь. Закон України «Про холдингові компанії» визначає корпоративне підприємство як господарське товариство, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія (ч. 1 ст. 1). Незважаючи на те, що відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» організаційно-правовою формою корпоративного підприємства має бути господарське товариство, в Законі йдеться про «холдинговий корпоративний пакет паїв». Проте за ч. 1 ст. 140 ЦКУ та ч. 3 ст. 80 ГКУ статутний (складений) капітал господарського товариства поділяється на частки, а не на паї. Поділ на паї властивий іншому об'єднанню громадян – виробничому кооперативу. З огляду на це залишається незрозумілим, що має на увазі законодавець, застосовуючи термін «холдинговий пакет паїв».

Визначившись з розумінням корпорації, необхідно з'ясувати коло інших учасників корпоративних правовідносин, оскільки юридична особа корпоративного типу взаємодіє з багатьма іншими учасниками цивільного обороту. І ці відносини мають як внутрішній характер (учасники, засновники і т. ін.), так і зовнішній (контрагенти, органи державної влади та місцевого

самоврядування тощо). Думки вчених щодо того, які з цих взаємозв'язків є корпоративними, за суттю відрізняються.

Найбільш звуженою є позиція, що до останніх належать лише товариство та його учасники (акціонери) [164; 72]. Інші науковці до учасників корпоративних правовідносин зараховують товариство, його учасників та органи юридичної особи [49, с. 43; 3, с. 21].

На думку В. Васильєвої та В. Луця, до них належать засновники (власне засновники, учасники господарських товариств, вкладники, члени кооперативів, власники підприємств) і корпорація [44, с. 12].

Найбільш широко трактує цей термін О. Вінник, яка вважає, що учасниками корпоративних відносин (опосередкованими) можуть бути кредитори товариства (при зменшенні статутного фонду товариства в процесі його реорганізації чи ліквідації), Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку (у разі участі її представника при проведенні реєстрації акціонерів, що прибули для участі в загальних зборах), Антимонопольний комітет (у разі порушення акціонерами та товариством вимог Закону України «Про захист економічної конкуренції» в процесі придбання контрольного чи блокуючого пакета акцій) та ін. [22, с. 223].

На нашу думку, недоцільно надто розширено тлумачити корпоративні правовідносини, як наприклад, О. Вінник [22, с. 15], адже в цьому разі до них слід зарахувати значну частину правовідносин, специфіка та природа яких зовсім не пов'язана з юридичною особою корпоративного типу та відносинами участі в ній.

Разом з тим, неточним і надто звуженим вважаємо розуміння корпоративних правовідносин, де позиції обмежуються тільки певними організаційно-правовими формами чи правовідносинами лише вертикального типу [53, с. 201].

Дещо спірною є думка В. Кравчука, який до суб'єктів корпоративних правовідносин зараховує органи державного управління (ДКЦПФР, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна, місцеві державні

адміністрації та ін.). На його погляд, «...ці органи, як правило, не є безпосередніми учасниками корпоративних правовідносин, але вони здійснюють контроль за дотриманням корпоративного законодавства або управління державними корпоративними правами [66, с. 13]».

Найбільш точно характеризують суб'єктний склад корпоративних правовідносин ті вчені, які зараховують до них відносини між засновниками (учасниками, акціонерами, членами) юридичної особи (корпорації), а також між засновником (учасником, акціонером, членом) юридичної особи (корпорації) та юридичною особою (корпорацією) з приводу виникнення, здійснення та припинення корпоративних прав [44].

З'ясуємо, кого називають учасниками, засновниками та акціонерами корпоративних правовідносин. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами нашої країни.

Іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації, можуть бути засновниками та учасниками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків, встановлених законодавчими актами нашої країни.

На думку І. Саракун, засновники – це особи (фізичні чи юридичні, а також інші суб'єкти цивільного права), які здійснюють спільну діяльність зі створення господарського товариства і прийняли рішення про затвердження його установчих документів, а також передали певне майно (майнові права) до його статутного фонду [156, с. 33].

Членами кооперативів називають фізичних та/або юридичних осіб, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

Серед групи акціонерів виокремлюють акціонерів-володільців простих акцій та акціонерів-володільців привілейованих акцій.

Відповідно до ч. 5 ст. 26 Закону України «Про акціонерні товариства», акціонери – це власники привілейованих акцій певного класу, які мають право голосу у ході вирішення загальними зборами акціонерного товариства таких питань:

1) припинення товариства, що передбачає конвертацію привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери;

2) внесення змін до статуту товариства, що передбачають обмеження прав акціонерів – власників цього класу привілейованих акцій;

3) внесення змін до статуту товариства, що передбачають розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, або збільшення обсягу прав акціонерів – власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства.

Іноді висловлюються думки, що власники привілейованих акцій не є повноцінними учасниками корпоративних правовідносин. Аргументується ця позиція тим, що акціонери – власники привілейованих акцій володіють обмеженим правом голосу (правом на управління), тобто їхнє право на голосування зводиться винятково до контролю за ціною привілейованих акцій. Проте такі думки вважаємо безпідставними.

Незважаючи на особливість права голосу акціонерів – власників привілейованих акцій, щодо їхнього статусу як учасників корпоративних правовідносин серед науковців дискусій не виникає.

Дискусії тривають щодо того, чи є вкладник командитного товариства власником корпоративних прав та учасником корпоративних правовідносин. Незважаючи на те, що він не має права голосу, яке належить до основних прав власника, вкладник має привілеї в реалізації деяких інших прав вкладника. Він несе обмежену відповідальність і має пріоритетне право на повернення свого внеску перед іншими учасниками, які мають повну відповідальність (ст. 79

Закону України «Про господарські товариства»). Як зазначає В. Кравчук, зменшення обсягу організаційних прав компенсується розширенням майнових прав [65, с. 261].

Таким чином, до учасників корпоративних правовідносин слід відносити засновників (власне засновників, учасників господарських товариств, вкладників, членів кооперативу, власників приватних підприємств) та юридичну особу корпоративного типу (корпорацію). Обсяг правоможностей учасників корпорації (залежно від виду корпорації) може відрізнятись.

1.3. Корпоративні права як самостійний предмет правочину

Предмет правочину є однією з тих системоутворюючих ознак, яка разом з іншими дає змогу виокремити певну сукупність договорів як окрему групу. В юридичній літературі поняття «предмет договору» визначають по-різному. Частина трактувань цього терміна збігається з позицією законодавця, висловленою в ЦКУ. Наприклад, М. Агарков вважав предметом договору певну річ, з приводу якої укладається договір [1, с. 205]. За іншим тлумаченням предмет договору пов'язується з діями, що мають бути вчинені за цим договором [32, с. 13]. На думку В. Вітрянського, дії (бездіяльність) є предметом будь-якого цивільно-правового договору, а окремі договори мають кілька об'єктів [17, с. 78–79]. Окремі дослідники зазначають, що предмет договору може бути різним – як майно, так і певні дії або результат фактичних дій [33, с. 431–432]. Відповідно до поглядів інших науковців, предметом договору є як дії, що мають бути вчинені, так і речі, з якими вчиняться відповідні дії [160, с. 168–172]. При цьому доволі складно визначити однозначно прибічників тієї чи іншої позиції, тому що часто автори в межах однієї наукової праці висловлюють протилежні думки, що проілюструємо нижче.

Постає питання, що можна назвати предметом договорів, якими опосередковується перехід корпоративних прав. Наприклад, про корпоративні права як самостійний предмет правочину йдеться у ст. 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності». За цією нормою передбачається, що з повноважним представником держави укладається договір-доручення з управління корпоративними правами держави [143]. Корпоративні права держави та активи суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких визначено частку держави, в разі відчуження підлягають оцінці за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до положень законодавства (ч. 1 ст. 169 ГКУ).

Щодо предмета правочину як підстави для виникнення та припинення корпоративних прав погляди фахівців у галузі корпоративного права

неоднозначні. На думку І. Спасибо-Фатєєвої, предметом відчуження є частка в статутному капіталі товариства, яка за правовою природою визначена як майнове право [64]. В. Кравчук вважає, що предметом відчуження є саме частка в статутному капіталі, оскільки корпоративні права вторинні і виникають в особи, яка набула право власності на частку [64]. Підтримує думку названих вчених А. Народенко, який зазначає, що корпоративні права переходять із відповідним цінним папером чи певною річчю, тому можна стверджувати, що такі права не можуть розглядатись як самостійний предмет купівлі-продажу, оскільки вони видозмінюються у зв'язку з переходом вказаних об'єктів [89].

Інша група науковців, навпаки, вважає, що предметом правочину є саме корпоративні права. На думку В. Васильєвої, об'єктом корпоративних відносин є саме суб'єктивне корпоративне право. Виникнувши та існуючи між учасником і юридичною особою, корпоративне право як об'єкт правовідношення одночасно стає об'єктом нового цивільного правовідношення, за допомогою якого опосередковується перехід корпоративного права від одного суб'єкта до іншого [16, с. 44]. Ґрунтуючись на цьому твердженні та розвиваючи його, Ю. Жорнокуй зазначає, що об'єктом правовідносин між корпоративною організацією та її учасниками є саме корпоративні права як об'єкт опосередкований і дії, пов'язані з їхньою реалізацією, як об'єкт безпосередній [40, с. 109]. Позиція С. Томчишена така, що право учасника відчужувати власну частку у статутному (складеному) капіталі (фонді) господарського товариства чи іншої господарської організації є лише правовою формою здійснення та розпорядження корпоративними правами [174, с. 35]. З огляду на це предметом цивільно-правових договорів мають бути корпоративні права, які є самостійним об'єктом цивільних прав. С. Кравченко дійсним об'єктом, з яким вчиняються правочини, також вважає корпоративні права, а не частку в статутному капіталі [56, с. 8]. Отже, щодо окресленої проблеми думки вчених розходяться.

На наш погляд, при з'ясуванні предмета правочину слід зважати на такі аспекти. По-перше, як слушно зауважують вчені, перехід частки (паю) не

означає одномоментне виникнення корпоративних прав, із чим варто погодитися. Мають бути вчинені певні додаткові дії: щодо частки, паю – це реєстрація змін у секторі реєстрації юридичних осіб реєстраційної служби управлінь (відділів) юстиції; щодо акцій – зміни в реєстрі акціонерів. Проте вчинення цих дій не свідчить про первинне виникнення корпоративних прав у нового власника. Це виникнення лише зумовлене їхньою специфічною природою та свідчить про те, що законодавець, розуміючи їхню важливість, намагається підвищити безпеку процедури їхнього відчуження.

По-друге, в договорах на відчуження важливе значення має мета, яку визначають сторони: продавець – отримати кошти, покупець – можливість здійснення корпоративних прав (управляти товариством, одержати дивіденди, прибуток від діяльності товариства і т. ін.). Покупця, як правило, не цікавить частка (пай). Для нього важливо отримати статус учасника корпоративних правовідносин і реалізовувати корпоративні права.

По-третє, на наш погляд, прихильники концепції «частки як об'єкта правочину щодо відчуження корпоративних прав» базуються на уявленнях про те, що відчуженню підлягають матеріальні об'єкти. Проте, як зауважує В. Белов, сфера цивільного обороту – це сфера обороту суб'єктивних цивільних (приватних) прав, а не їхніх об'єктів майнового походження [3, с. 76–77]. Тенденції розвитку сучасного цивільного обороту є також цьому підтвердженням. Постійно з'являються або трансформуються нові об'єкти цивільного правовідношення, які підтверджують, що предметом договору відчуження є не сам матеріальний об'єкт, а права, які з нього випливають, наприклад, майнові права на будинок, що буде зведений у майбутньому авторські права на твір і т. ін. Відповідно йтиметься не про частку (пай), а про права, що з нею пов'язуються. Право на частку також не може бути предметом договору, оскільки це лише одна з правоможностей сукупності корпоративних прав (яка реалізується при виході з товариства), а окремо вони відчужуватися (обґрунтовано далі) не можуть. З огляду на вищенаведене вважаємо, що

предметом правочину щодо набуття та припинення корпоративних прав є суб'єктивне корпоративне право.

Надалі з'ясуємо специфіку корпоративних прав як предмета правочину щодо їхнього відчуження з урахуванням особливої природи корпоративних прав та проаналізуємо відповідність норм закону щодо предмета правочину їхній особливій природі.

Норми ЦКУ та інших нормативно-правих актів встановлюють певні вимоги щодо того, що може бути предметом того чи іншого правочину. Особливість правового регулювання досліджуваних договорів (купівлі-продажу, міни, дарування) полягає в тому, що, хоча коло речей, які можуть бути їхнім предметом, практично однакове, проте при характеристиці предмета відповідного правочину в законодавстві використовуються різні терміни.

Предметом договору купівлі-продажу може бути *товар*, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому (ч. 1 ст. 656 ЦКУ). Крім того, предметом такого правочину можуть бути майнові права та право вимоги, якщо вона не має особистого характеру.

Предмет договору міни є дещо більш обмеженим порівняно з предметом договору купівлі-продажу. За договором міни (бартеру) кожна зі сторін зобов'язується передати іншій стороні у власність один товар в обмін на інший товар (ст. 717 ЦКУ).

Дарунком можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, а також нерухомі речі. Дарунком можуть бути майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому (ст. 718 ЦКУ).

За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає іншій стороні (платник ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі (ст. 731 ЦКУ).

Так, в одному разі для позначення предмета договору вживається термін «товар», в іншому – «рухомі та нерухомі речі», «майнові права» або «майно».

Дефініції, розроблені колишньою радянською правовою наукою та практично без змін імplementовані новим ЦКУ, не зовсім є досконалыми, якщо розглядати корпоративні права як предмет цих договорів. (Питання досліджено в р. 3). Відповідно особливості корпоративних прав як предмета правочину слід дослідити щодо їхньої оборотоздатності та можливості відчуження окремих прав із сукупності корпоративних.

Надалі з'ясуємо, чи можуть корпоративні права окремо бути самостійним предметом правочину, тобто чи допускається відчуження права на дивіденди без відчуження решти прав (права на участь, права на отримання частки при ліквідації). Актуальності цьому питанню додає також той факт, що Закон України «Про господарські товариства» в колишній редакції (чинний до 27 квітня 2007 р.) передбачав, що при передачі частки (її частини) третій особі відбувається одночасний перехід до неї всіх прав та обов'язків, що належали учаснику, який відступив її повністю або частково (ч. 3 ст. 53). За Законом України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України» № 997-V від 27 квітня 2007 р. це положення було вилучено, що, на нашу думку, свідчить про зміну акцентів законодавця у регулюванні правовідносин, які пов'язані з набуттям і припиненням корпоративних прав.

З'ясуємо, чи свідчить відсутність імперативного правила про заборону переходу частини корпоративних прав про їхню дозволеність, адже вони, якщо розглянути деякі інші схожі об'єкти цивільних прав, певною мірою є подільними. Наприклад, авторські права на твір в автора виникають у момент створення цього твору. Немайнове право залишається за ними назавжди. Проте майнові права із цієї сукупності автор може відчужити.

Наведемо думку ВГСУ щодо можливості чи неможливості відчуження майнової та немайнової складових корпоративних прав.

У Постанові ВГС України від 13 травня 2009 р. (Справа № 14-01/1820) за розглянутими на відкритому судовому засіданні в м. Києві Касаційною скаргою Черкаської міської ради на ухвалу Господарського суду Черкаської

області від 9 грудня 2008 р. та Постановою Київського міжобласного апеляційного господарського суду від 19 лютого 2009 р. щодо Справи № 14-01/1820 за заявою Приватного підприємства «Кажан» до Товариства з обмеженою відповідальністю «Виробничо-транспортна компанія «Міжнародний аеропорт Черкаси» про банкрутство Суд встановив, що згідно з матеріалами справи рішення щодо передачі корпоративних прав товариства-боржника на загальних зборах засновників ТзОВ «Виробничо-транспортна компанія «Міжнародний аеропорт Черкаси» не приймалось, проте за порушення норм чинного законодавства, зокрема п. 4.2 укладеної спірної мирової угоди, передбачено передачу корпоративних прав товариства-боржника інвестору ПП «НВП «Ніта».

Затверджуючи укладену мирову угоду від 21 листопада 2008 р., господарські суди попередніх інстанцій не звернули уваги на вищевказані обставини та не дали їм ніякої оцінки.

Мирова угода в процедурі банкрутства – це механізм фінансового оздоровлення неплатоспроможного підприємства, яка забезпечує баланс інтересів. Це підсумок процедури банкрутства загалом та результат проведених спеціальних заходів щодо фінансового оздоровлення боржника, передбачених процедурою банкрутства.

Відповідно до п. 4 ст. 37 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» мирова угода може містити умови про: виконання зобов'язань боржника третіми особами, обмін вимог кредиторів на активи боржника або його корпоративні права, задоволення вимог кредиторів іншими способами, що не суперечать закону.

Отже, законодавством про банкрутство не передбачено можливості обміну вимог кредиторів на корпоративні права боржника, які належать йому як юридичній особі в інших юридичних особах, та не передбачено можливості обміну корпоративних прав засновників боржника на борги боржника без згоди самих засновників, оскільки такі права є особистим немайновим правом кожного з учасників такого суб'єкта господарювання відповідно до вимог

ст. 100 Цивільного кодексу України, яке не може окремо передаватись іншим особам та взаємопов'язане з правом учасника на вихід з товариства.

Щодо корпоративних прав В. М. Кравчук зазначив, що корпоративні права є подільними за обсягом і неподільними за змістом [61, с. 261]. Характерною ознакою оборотоздатності корпоративних прав є можливість переходу до інших осіб не тільки частки участі в товаристві в повному обсязі, а й її частини. Так, частка в майні ТзОВ може ділитися нескінченно довготривало. В акціонерних товариствах найменшим неподільним обсягом корпоративних прав є одна акція.

Разом з тим, науковець, заперечуючи попередню думку, стверджує, що окремі елементарні корпоративні права (право на дивіденд, право голосу, право на одержання дійсної вартості частки тощо) можуть бути об'єктами самостійних спеціальних корпоративних правовідносин, тому слід визнати їхню оборотоздатність [62, с. 12].

Як зауважує В. А. Васильєва, відчуження частини корпоративних прав (наприклад, права на отримання частини прибутку без права на управління) є неможливим, оскільки це суперечитиме сутності та правовій природі створення й управління юридичною особою (та концепції корпоративного права як одного оборотоздатного об'єкта) [15, с. 111]. Розвиваючи цю думку, В. Бірюков пропонує закріпити на законодавчому рівні неподільність корпоративних прав [5, с. 26]. Таким чином, більшість учених схиляється до думки, що корпоративні права є неподільними.

Окреслимо власну позицію щодо цього питання. Уявімо протилежне, тобто ситуацію, коли трійка основних корпоративних прав (право на управління юридичною особою корпоративного типу, право на отримання певної частки прибутку (дивідендів), право на отримання активів корпорації в разі її ліквідації) могла би бути розщеплена. Наприклад, спадкодавець (засновник та власник 100% корпоративних прав) у заповіті передбачить, що належні йому корпоративні права слід розподілити між спадкоємцями таким чином: одному надати право на управління, а іншому – на отримання

дивідендів та частки майна у разі ліквідації суб'єкта господарювання. Так, перший не буде зацікавлений у функціонуванні підприємства, оскільки управління без настання кінцевої мети втрачає сенс. Другий спадкоємець намагатиметься ліквідувати підприємство, оскільки від його існування він не матиме жодного зиску. У будь-якому разі від такого розщеплення юридичній особі буде завдано шкоду. Отже, лише сукупне володіння корпоративними правами дає змогу забезпечити:

- 1) максимальний прибуток (це вигода для учасника, акціонера);
- 2) зростання активів товариства (вигода для корпорації загалом);
- 3) нормальне функціонування і розвиток підприємства, в результаті чого досягається корисний соціальний ефект (сплата податків, зборів, робочі місця).

Таким чином, досягається оптимальне співвідношення та баланс приватно-правових і публічних інтересів.

З аналізу положень законодавства можна зробити висновок, що законодавець розглядає корпоративні права як єдиний неподільний об'єкт цивільних прав, хоча прямо на цьому не наголошує. Наприклад, відповідно до абзацу 9 ч. 3 ст. 40 Закону України «Про акціонерні товариства» у разі, якщо акція перебуває у спільній власності декількох осіб, повноваження щодо голосування на загальних зборах здійснює за їхньою згодою один із співвласників або їхній загальний представник.

Аналогічно це положення закріплено у судовій практиці. Так, у справі про визнання договору застави корпоративних прав недійсним суд зазначив, що корпоративні права охоплюють не лише майнові, а й організаційні елементи, основним з яких є право на управління юридичною особою. Разом з цим, корпоративні права є неподільними за змістом та можуть ділитися лише за обсягом [171]. З огляду на вищезазначене доходимо висновку, що *корпоративні права є неподільними та становлять єдине ціле*.

У попередніх підрозділах доведено, що корпоративні права охоплюють певні майнові, немайнові та організаційні права. Проте всі вони взаємообумовлені. Неможливо уявити реалізацію на практиці одних прав

(наприклад, права на дивіденди) без можливості здійснення інших (права на управління). Фактично вони не підлягають розщепленню. До того ж слід пам'ятати, що існує постійний зв'язок між часткою (акцією, паєм) і корпоративними правами, які з цього випливають. Отже, *корпоративні права загалом є єдиним оборотоздатним об'єктом*. Сукупність корпоративних прав на підставі правочинів відчужується разом.

Особливість договорів щодо розпорядження корпоративними правами зумовлюється також тим, що особа, яка відчужує корпоративні права, є:

1) з одного боку, *власником* корпоративних прав, який може розпоряджатися на власний розсуд без необхідності надання згоди на це іншими учасниками товариства (ст. 319 ЦКУ) за умови, що протилежне прямо не передбачене законом (ч. 3 ст. 166, ч. 1 ст. 69 ЦКУ);

2) з іншого – *учасником* корпоративних правовідносин, який має зважати на певні обмеження та заборони, зокрема заборону відчуження третім особам, якщо це передбачається статутом товариства; переважне право інших учасників товариства на придбання відчужуваної частки (паю).

Останнє, тобто обмеження переважним правом, розглянемо надалі щодо кожного правочину окремо. Зараз більш детально охарактеризуємо оборотоздатність корпоративних прав. При аналізі корпоративних прав як предмета правочину неможливо оминати увагою питання їхньої оборотоздатності. Оборотоздатність об'єктів цивільних прав – це можливість здійснення щодо них правочинів та інших юридичних дій. З одного боку, об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи (ч. 1 ст. 178 ЦКУ). Разом з тим, загальновідомими є такі обмеження обігу корпоративних прав, як неможливість відчуження акцій ПрАТ неакціонерам товариства чи необхідність при продажу частки ТзОВ запропонувати купити її іншим учасникам (переважне право). Правовою основою для обмежень, що встановлені корпоративним

законодавством, є положення ч. 2 ст. 178 ЦКУ. Зокрема, в ній зазначено, що певні об'єкти цивільних прав можуть належати лише певним учасникам обороту.

Причини обмежень в оборотоздатності полягають в особливій природі корпоративних прав, адже, відчужуючи частку в статутному капіталі товариства, відбувається перехід сукупності прав та обов'язків. Власник корпоративних прав може мати певні невиконані обов'язки перед відповідною господарською організацією та іншими власниками корпоративних прав. Зважаючи на комплексний характер, процес відчуження корпоративних прав юридично є більш складним, ніж відчуження майна у формі речей (за винятком відчуження акцій публічних акціонерних товариств).

Залежно від ступеня оборотоздатності, речі можна поділити на три групи:

а) речі, які перебувають у вільному обігу. За загальним правилом, їх можна вільно відчужувати без будь-яких заборон чи обмежень за умови, що вони не вилучені з цивільного обороту;

б) речі, обмежені у цивільному обігу. Такі речі можуть належати лише визначеним за нормативно-правовими актами учасникам цивільного обороту, статус яких відповідає встановленим законодавством вимогам, або за умови отримання на це відповідного дозволу;

в) речі, вилучені з цивільного обороту. Постановою Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 р. було затверджено перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України [133]. Отже, такі речі не можуть бути предметом жодного правочину, який опосередковує набуття та припинення корпоративних прав.

Складність з'ясування питання про те, чи є корпоративні права оборотоздатними, полягає насамперед у тому, що в корпоративному законодавстві не закріплено спеціальних норм щодо засад їхньої

оборотоздатності як самостійного предмета правочинів. Лише в ст. 116 ЦКУ йдеться про оборотоздатність однієї з правоможностей корпоративних прав, зокрема про право здійснити відчуження частки у статутному капіталі товариства або цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві.

Загалом корпоративні права є вільними в обігу, тобто відчужуються без будь-яких заборон чи обмежень. У переліку, закріпленому Постановою, про частку (акції) в господарських товариствах чи корпоративні права не йдеться. Відповідно корпоративні права до речей, вилучених з обороту, не належать.

До речей, які обмежені у цивільному обігу, зараховують акції ПрАТ. Будь-який правочин щодо набуття та припинення корпоративних прав можливий лише визначеним учасникам корпоративних правовідносин.

Отже, *корпоративні права з погляду їхньої оборотоздатності поділяються* на:

1) обмежені в обігу, до яких належать акції ПрАТ та інших господарських товариств, якщо статутом прямо передбачено обмеження вільного обігу частки;

2) такі, які перебувають у вільному обігу (акції ПАТ та інших корпорацій, якщо локальними корпоративними актами не передбачено інше).

Оборотоздатність речей у цивільному обігу встановлюється законом та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Проте корпоративні права в цьому аспекті мають певну особливість.

Відповідно до ч. 2 ст. 147 ЦКУ відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства. На відміну від інших об'єктів цивільних прав, оборотоздатність корпоративних прав може обмежуватися не лише законом (приклади наведено вище), а й установчими документами (статутом, засновницьким договором).

На сьогодні цікавою світовою тенденцією є обмеження оборотоздатності корпоративних прав у тих видах корпорацій, які завжди вважались типовим прикладом вільного їхнього обороту. Зокрема, в США

набуло поширення встановлення обмежень щодо вільного відчуження акцій у ПАТ. Правомірними визнаються обмеження, якщо вони встановлені з метою: а) підтримки статусу корпорації, якщо він залежить від кількості чи складу акціонерів; б) збереження положення, за яким корпорація не підпадає під дію окремих законів про обіг цінних паперів; в) для будь-яких інших розумних цілей [195, с. 99]. При цьому встановлення перелічених обмежень не змінює статусу акціонерного товариства з публічного на приватне. Про це достатньо лише зазначати в сертифікаті акції, а якщо акції випущені без сертифікатів, то в інформації, що розсилається акціонерам. В Україні поки така практика не сформувалася. Проте, враховуючи щораз більшу популярність акціонерних правочинів та інших видів корпоративних правочинів, припускаємо потенційну можливість обмеження обігу корпоративних прав також корпоративними правочинами. Щодо поняття «корпоративний правочин» у науці корпоративного права немає єдиного розуміння. Його визначають по-різному. На думку В. Васильєвої, предметом корпоративного правочину є організаційні права, якими володіє учасник корпорації, та управління ними [19, с. 140]. Р. Шишка вважає, що внутрішні корпоративні правочини учиняються як між учасниками товариства, так і між окремими його структурними підрозділами, особливо якщо вони діють на внутрішньому госпрозрахунку [193, с. 23]. Загалом науковці сходяться на тому, що предметом такого правочину є відносини щодо здійснення та реалізації корпоративних прав.

Обов'язково слід вказати, що оборотоздатність корпоративних прав може врегульовуватися локальними нормами та нормами корпоративних правочинів лише в тому разі, якщо вони не суперечать нормі закону.

Таким чином, оборотоздатність корпоративних прав може обмежуватися:

- 1) законом;
- 2) установчими документами;
- 3) корпоративними правочинами.

На думку О. Вінник, до обмежень, які впливають на оборотоздатність корпоративних прав, належать такі:

– закріплення переважного права купівлі за іншими учасниками господарського товариства (ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 166 ЦКУ, ч. 3 ст. 81 ГКУ);

– встановлення заборони відчужувати корпоративні права взагалі (ч. 3 ст. 166 ЦКУ) або тільки третім особам (які не є учасниками або членами товариства) (ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 166 ЦКУ);

– вимога надання згоди на відчуження іншими учасниками господарського товариства (ч. 1 ст. 127 ЦКУ);

– необхідність внесення до установчих документів та державної реєстрації змін щодо складу учасників (членів), пов'язаних із фактом відчуження корпоративних прав (ч. 2 ст. 82 ГКУ) [22, с. 99].

Якщо з першими положеннями можна погодитися, то останнє вважаємо спірним. Навряд чи необхідність внесення до установчих документів і державної реєстрації змін щодо складу учасників можна зарахувати до обмежень.

Як зазначалось, оборотоздатність корпоративних прав – це можливість здійснення щодо них правочинів та інших юридичних дій. Відповідно обмеження оборотоздатності – це ті законодавчо встановлені норми, дотримання яких є необхідною передумовою укладення правочину. А реєстрація змін у реєстрі – це лише одна з необхідних частин процедури реєстрації прав.

Разом з тим, до обмежень, які впливають на оборотоздатність корпоративних прав, належать правила, передбачені Законом України «Про господарські товариства» щодо повних товариств. Зокрема, закріплено, що повними товаришами можуть бути лише особи, які зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності. Відповідно відчужуватися їхня частка може лише іншим фізичним особам – підприємцям.

У деяких державах учасниками певних корпорацій (повного товариства, командитного товариства) можуть бути резиденти цієї держави.

Таким чином, вважаємо за доцільне запропонувати дещо інший *перелік обмежень оборотоздатності корпоративних прав*, а саме:

- 1) закріплення переважного права купівлі за іншими учасниками корпорації;
- 2) встановлення заборони відчужувати корпоративні права взагалі або тільки третім особам (які не є учасниками (членами) товариства (кооперативу));
- 3) вимога надання згоди на відчуження іншими учасниками господарського товариства;
- 4) необхідність статусу підприємця чи громадянства держави, де корпорація здійснює свою діяльність.

Класифікуємо та проаналізуємо сукупність правочинів, предметом яких є корпоративні права. До договорів про відчуження корпоративних прав належать договір купівлі-продажу, дарування, міни та ренти. Коло правочинів, предметом яких є корпоративні права, значно ширше.

Правочини поділяються на одно-, дво- та багатосторонні. До односторонніх належать такі:

- заява про вихід;
- заява про вступ (хоча це питання є дискусійним, бо товариство дає згоду або ні);
- заповіт щодо розпорядження корпоративних прав.

До двосторонніх правочинів зараховують такі:

- договір купівлі-продажу;
- договір міни;
- договір дарування.

Серед багатосторонніх правочинів слід вказати засновницький договір.

У контексті нашого дослідження розглянемо Постанову ВГСУ № 18/057-09 від 27 липня 2010 р. у Справі № 18/057-09/17 за позовом «ОСОБА_5» до ТзОВ «Агропромбудіндустрія». В мотивувальній частині

судового рішення ВГСУ зазначено: «Правочин є таким юридичним фактом, який слугує належною правовою підставою виникнення, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків. Такі права й обов'язки реалізуються в межах цивільного правовідношення і вони є відповідно його складовими елементами.

Правочин як юридичний факт є лише однією з підстав виникнення, зміни чи припинення цивільних правовідносин, передбачених законом. У системі таких юридичних фактів правочини посідають особливе місце, вирізняючись серед них своїми специфічними ознаками. Правочинам, на відміну від деяких інших підстав виникнення цивільних прав та обов'язків (наприклад, юридичних та фактичних вчинків, заподіяння шкоди), притаманне правомірне вольове вчинення особою, яка має належний статус суб'єкта цивільного права, юридичних дій, спрямованих на свідоме створення конкретного цивільного правового результату для себе або інших осіб.

Односторонніми правочинами вважаються: видача довіреності, прийняття чи збереження виготовленої речі, повідомлення одним співвласником інших співвласників про продаж своєї частки у спільній власності, пропозиція щодо продажу майна, публічна обіцянка винагороди за віднайдення загубленої речі, публічне оголошення конкурсу на створення скульптури, художнього твору, складення заповіту, прийняття спадщини та відмова від неї і т. п. Таким чином, правочин вважається одностороннім у тому разі, коли до виникнення цивільних прав та обов'язків приводить волевиявлення одного суб'єкта цивільного права».

Вищезазначеним критерієм класифікації поділ правочинів щодо корпоративних прав не вичерпується. Серед правочинів, у результаті укладення яких відбувається набуття корпоративних прав, є такі, за якими одночасно здійснюються припинення та набуття корпоративних прав (договір купівлі-продажу, дарування), а також ті, після укладення яких відбувається набуття корпоративних прав уперше. До таких правочинів належить засновницький договір. Засновницький договір – це своєрідний договір трансформації частки

(перетворення у нову форму), яка вноситься кожним із засновників на корпоративні права новоствореної юридичної особи.

Окремі найбільш поширені правочини, що є одночасно підставою для набуття та припинення корпоративних прав, розглянемо в розділі 3. У межах цього підрозділу приділимо увагу менш поширеним правочинам, зокрема договору ренти та договору довічного утримання корпоративних прав, які не набули значного поширення як підстава для набуття та припинення корпоративних прав.

Серед перелічених договорів, які передбачені ЦКУ, цікавим є договір ренти. За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає іншій (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренти у формі певної грошової суми або в іншій формі (ст. 731 ЦКУ).

На думку Р. Ханік-Посполітак, предметом договору ренти можуть бути також цінні папери [180, с. 87]. Підтримує цю позицію також В. Кравчук [58]. Так, законодавчих обмежень щодо предмета договору ренти немає. Існують лише обмеження щодо можливості використання грошових коштів в іноземній валюті як об'єкта договору ренти. Відповідно до позиції Національного банку України (далі – НБУ), яку викладено в Листі № 18-313/651-1516 від 20 лютого 2004 р., НБУ вважає, що іноземна валюта не може використовуватися як об'єкт договору ренти [79].

Згідно з дефініцією ч. 1 ст. 731 ЦКУ, за договором ренти акціонер передає у власність акції, а взамін отримує певний обумовлений сторонами стабільний дохід. У такій ситуації статус одержувача ренти дещо схожий зі становищем акціонера – власника привілейованих акцій (відносно отримання фіксованого прибутку). Незалежно від результатів використання переданого ними майна (інвестицій) і одержувач ренти, і власник привілейованих акцій мають право отримувати стабільні виплати. Разом з тим, власник привілейованих акцій має інші права, які йому визначені за Законом як учаснику корпоративних правовідносин. Водночас платник безстрокової ренти

має право на відмову від договору ренти, а власник привілейованих акцій відмовитися від договору купівлі-продажу привілейованих акцій не може.

Погоджуючись з поглядом Р. Ханик-Посполітак, вважаємо, що договір ренти аналогічно можна було б застосувати і щодо корпоративних прав у ТзОВ, приватному підприємстві, виробничому кооперативі тощо. На нашу думку, конструкція договору ренти корпоративних прав заслуговує на більшу популярність з огляду на наявність певних переваг. Надалі окреслимо основні з них.

За договором ренти її одержувач отримує фіксований дохід, тоді як дивіденди за акціями чи дохід від частки в статутному капіталі товариства залежать від фінансових результатів діяльності товариства, які часто доволі складно спрогнозувати.

Ціна акцій (частки), що є предметом договору, фіксується на момент укладення договору, що забезпечує власника акцій від коливань курсу акцій.

Слід також урахувати можливість застосування рентних платежів у різних формах. Відповідно до ч. 1 ст. 737 ЦКУ рента може виплачуватися у грошовій формі шляхом передання речей, виконання робіт або надання послуг. У цьому разі варто вказати на норму ч. 1 ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства», в якій йдеться про те, що товариство виплачує дивіденди винятково грошовими коштами. Ця норма закріплена з метою захистити міноритарних акціонерів від спроб керівництва компанії здійснювати виплати продукцією і відмінити її недоцільно. Разом з тим, можна припустити, що за певних обставин власник акцій може бути зацікавлений у виплатах саме в натуральній формі. Відповідно договір ренти дав би змогу би вирішити цю проблему.

Таким чином, із вищезазначеного доходимо висновку, що перевагами договору ренти можуть бути такі: по-перше, стабільність отримуваного доходу незалежно від фінансових результатів товариства; по-друге, страхування ризику коливання курсової різниці цінних паперів; по-третє, можливість отримувати дохід як у грошовій, так і в натуральній формі.

Корпоративні права можуть бути предметом й інших договірних конструкцій. Так, наприклад, за договором довічного утримання набувач одержує корпоративні права, взамін чого зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та доглядом довічно. В дефініції договору довічного утримання чітко зазначено, що предметом договору може бути майно, що має значну цінність. Корпоративні права, вартість яких іноді може перевищити кратно вартість житлового будинку, повністю відповідають цим вимогам. Така договірна конструкція була б доречною в тому разі, коли власник корпоративних прав за станом здоров'я (хвороба, старість) фізично не в змозі здійснювати корпоративні права (брати участь в управлінні, відкривати рахунок у банку для отримання дивідендів тощо). В цьому випадку набувач за договором довічного утримання більш ефективно реалізуватиме корпоративні права, а відчужувач одержить постійне майнове утримання.

Дискусійним є питання про можливість корпоративних прав бути предметом застави. Застава – це, з одного боку, спосіб забезпечення зобов'язань, а з іншого – і договір. Згідно із положеннями законодавства, заставлятися може будь-яке майно та майнові права. Винятки з цього правила передбачені в ст. 4 Закону України «Про заставу». Водночас норми спеціального законодавства передбачають, що звернення стягнення може відбуватися не на корпоративні права, а на майно, яким володіє власник корпоративних прав товариства. Згідно зі ст. 149 ЦКУ кредитори учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства, пропорційної до частки боржника у статутному капіталі цього товариства, або виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення. У ст. 57 Закону України «Про господарські товариства» закріплено звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну до частки учасника цього товариства у статутному капіталі, за його особистими боргами, що допускається лише в разі недостатності у нього іншого майна для задоволення вимог кредиторів.

І. Спасибо-Фатєєва доходить висновку, що з урахуванням сучасного стану законодавства корпоративні права не відчужуються, а припиняється їхня дія внаслідок того, що на частку учасника товариства буде звернено стягнення, що призведе до припинення його участі в цьому товаристві [165]. Разом з тим, авторка висловлює думку, що необхідно в перспективі передбачити різні варіанти застави корпоративних прав: від відступлення їх із зазначенням відповідних механізмів фіксації набуття цього права іншою особою, яка стає новим учасником товариства, до сплати кредиторю учасника вартості корпоративних прав (що дорівнюватиме вартості частини майна, пропорційної до частки учасника-боржника в статутному капіталі) [165]. Інші вчені вважають, що з укладенням і виконанням договору застави корпоративні права не припиняються [59]. Проте більшість із них сходиться на думці, що процедуру застави корпоративних прав необхідно більш чітко прописати у законодавстві та закріпити додаткові обставини, які надають заставодержателеві право звернути стягнення; потрібна також згода інших учасників товариства на укладення договору застави тощо [59; 165; 187].

На нашу думку, позиція вищезазначених учених є слушною, адже договір застави доволі специфічний. Одна з особливостей цього договору полягає в тому, що він одночасно є способом забезпечення зобов'язань. Вважаємо, що сторони при укладенні договору застави передбачають не перехід корпоративних прав із метою отримання можливості управління товариством у разі його виконання, а насамперед задоволення майнових вимог за рахунок частки.

Все ж таки, аналізуючи позиції науковців та положення судової практики, доводимо, що предметом правочинів, якими опосередковується перехід корпоративних прав є корпоративні права в цілому, які наділені такими ж характерними ознаками, як й інші об'єкти цивільного права.

Висновки до розділу

1. Корпоративне право варто розглядати в суб'єктивному значенні та розуміти як право особи, об'єднуючи зусилля та капітал, бути учасником корпорації (юридичної особи).

2. Основний зміст корпоративних прав становить тріада правоможностей: право на управління господарською організацією; право на отримання певної частки прибутку (дивідендів) господарської організації; право на отримання активів цієї господарської організації в разі її ліквідації. Сукупно вони зумовлюють особливу природу корпоративних прав і становлять мету їхнього здійснення. Мета решти корпоративних прав (право на інформацію, право на вихід тощо) передбачає забезпечення належного здійснення основних.

3. Надаючи основного значення при характеристиці корпоративних правовідносин предмета цих відносин корпоративним правам і формам їхньої реалізації, вважаємо, що таке право, як право на отримання прибутку, можна вважати повністю реалізованим після виплати вартості частки або отримання пропорційної частки майна. Таким чином, учасник, що вийшов, є учасником корпоративних правовідносин, які складаються між ним і товариством, щодо виплати вартості частки.

4. Підприємницькі об'єднання до юридичних осіб корпоративного типу (корпорацій) не належать, оскільки: 1) відсутнє майно, яке передається у власність новоствореної юридичної особи; 2) вони втрачають певну незалежність у відносинах з іншими учасниками цивільного обороту (делегують (наділяють) центральні органи підприємницького об'єднання частиною своїх повноважень).

5. До учасників корпоративних правовідносин належать засновники (власне засновники, учасники господарських товариств, вкладники, члени кооперативів, власники (засновники) приватних підприємств) та юридична особа корпоративного типу (корпорація).

6. Предметом договорів, якими опосередковується перехід корпоративних прав, є саме корпоративні права в цілому, а не частка (пай) чи право на частку (акцію, пай).

7. Характерними ознаками корпоративних прав як самостійного предмета правочину є такі: вартісна мінливість корпоративних прав; цілісність, неможливість відчуження частини прав (неподільність корпоративних прав); поєднання принципу свободи договору (як власника) та обмежень щодо розпорядження (як учасника корпоративних правовідносин).

8. Обмеженнями, які впливають на оборотоздатність корпоративних прав, є такі:

– закріплення переважного права купівлі за іншими учасниками корпорації;

– встановлення заборони відчужувати корпоративні права взагалі або тільки третім особам (які не є учасниками або членами товариства);

– вимога надання згоди на відчуження іншими учасниками господарського товариства;

– необхідність статусу підприємця чи громадянства держави, де корпорація здійснює свою діяльність.

9. На відміну від інших об'єктів цивільних прав, оборотоздатність корпоративних прав визначається не лише законом, а також : 1) локальними корпоративними актами (статутом, засновницьким договором тощо); 2) корпоративними правочинами; 3) корпоративним договором; 4) договорами, що опосередковують перехід майнових прав.

РОЗДІЛ II НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

2.1. Поняття та форми реалізації корпоративних прав

Предметом нашого дослідження є корпоративні права. Розкриваючи цю тематику, слід врахувати співвідношення корпоративних прав і форм їхнього здійснення (реалізації).

Особа, яка є учасником (засновником) юридичної особи корпоративного права, має певний обсяг корпоративних прав щодо цієї організації, які реалізуються через відповідні правоможності, що становлять зміст корпоративного права. Наприклад, участь особи в управлінні товариством реалізується через участь у загальних зборах цього товариства, голосування за ті чи інші питання, передбачені порядком денним загальних зборів. Поряд з терміном «реалізація корпоративних прав» використовується поняття «здійснення корпоративних прав».

Здійснення суб'єктивних прав є складовою загальної проблеми реалізації норм права. Деякі науковці ототожнюють суб'єктивне право і його здійснення. Ц. Ямпольська стверджує, що «...суб'єктивне право – це належне даній особі реально існуюче право, до реалізації якого можна приступити негайно чи яке вже знаходиться в стані реалізації [198, с. 159]». Слушним вважаємо заперечення цієї позиції І. Саракун, який зазначає, що відмінність між змістом суб'єктивного права і процесом його здійснення полягає передусім у тому, що перше передбачає лише можливу поведінку уповноваженої особи, тоді як здійснення права є змістом реальних, конкретних дій, пов'язаних із перетворення цієї можливості на дійсність [156, с. 53–55].

Відповідно виникає питання співвідношення понять «реалізація корпоративних прав» та «здійснення корпоративних прав». Вони можуть бути:

- 1) по-перше, синонімами;
- 2) по-друге, співвідноситись як ширше і вужче поняття;
- 3) по-третє, одне поняття може бути формою втілення іншого.

Деякі вчені, окреслюючи реалізацію права, визначають її як певний, суворо обумовлений процес здійснення правових приписів, як втілення цих приписів у поведінці людей. Найбільш типовим вважаємо тлумачення, згідно з яким реалізація права – це «...така поведінка суб'єктів права, в якій втілюються приписи правових норм, практична діяльність людей по здійсненню прав і виконання юридичних обов'язків». Отже, реалізація права – це втілення в діях людей тих вимог, які в загальній формі виражені в нормах права як конкретний вияв процесу правового регулювання. Це найбільш традиційне розуміння поняття «реалізація права» [99, с. 282].

Інші вчені реалізацію права розглядають не тільки як процес або зовнішній вияв процесу правового регулювання, а й як його кінцевий результат. У цьому аспекті реалізація права визначається як досягнення повної відповідності між вимогами норм здійснити відповідні вчинки або утриматися від їхнього здійснення і «сумою фактично вчинених дій» [46, с. 374].

ЦКУ оперує поняттям «здійснення» цивільних прав. Особа здійснює свої права вільно, на власний розсуд (ч. 1 ст. 12). Здійснення корпоративних прав не може відбуватись поза правовідношенням, оскільки без прав та обов'язків правовідношення не існує. Інша справа, що конкретні виконавці цих обов'язків не завжди точно наперед визначені.

Принциповим положенням ст. 12 ЦКУ є те, що особа здійснює своє право вільно, на власний розсуд. Це означає, що вона може на власний розсуд здійснювати суб'єктивне право, використовувати його частково або не використовувати взагалі. Здійснення корпоративного права слід розуміти як реалізацію таких можливостей, які передбачені змістом відповідного суб'єктивного права. Здійснення суб'єктивного права може відбуватись вчиненням як фактичних, так і юридичних дій.

У ГКУ зазначається, що корпоративні права держави здійснюються визначеними законом центральними органами виконавчої влади та уповноваженими особами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ст. 168).

На нашу думку, здійснення корпоративних прав – це процес втілення правових можливостей, передбачених нормами права. При характеристиці реалізації корпоративних прав важливе значення має кінцевий результат. Отже, це не лише процес втілення в життя правових можливостей, а й досягнення певного кінцевого результату, на що спрямована дія цього права. Наприклад, особа має право на частину майна товариства при виході з товариства. Дії, що вчиняються в процесі втілення цього права, є здійсненням корпоративного права. Коли ж колишній учасник отримає частку майна, то можна вважати, що він зреалізував це право.

Дефініцію «реалізація корпоративних прав держави» подає у своєму дослідженні Д. Погрібний. На думку науковця, реалізація державою корпоративних прав – це здійснення власних правоможностей шляхом участі в діяльності органів корпорації щодо:

- а) участі в управлінні корпорацією відповідно до її частки (акцій, паїв) у статутному фонді;
- б) участі у розподілі прибутку товариства та одержанні його частки (дивідендів);
- в) контролю за ефективністю функціонування товариства щодо реалізації належних державі корпоративних прав;
- г) виходу держави в установленому порядку зі складу корпорації;
- д) отримання майна після припинення корпорації [100, с. 9].

Вчений вважає, що здійснення суб'єктивного корпоративного права державою відбувається шляхом реалізації правоможності щодо участі в управлінні господарською організацією відповідно до її частки (акцій, паїв) у статутному фонді цієї організації; щодо контролю за ефективністю діяльності господарської організації у частині реалізації належних державі корпоративних прав [100, с. 14].

Заслуговує на увагу визначення «здійснення корпоративних прав» як поведінки суб'єкта корпоративних правовідносин, спрямованої на реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом корпоративного права, шляхом

вчинення ним конкретних вольових дій з урахуванням специфічних умов та особливостей конкретного випадку [44, с. 114].

Т. Крисань розуміє «здійснення корпоративних прав» як поведінку суб'єкта корпоративних правовідносин, спрямовану на реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом корпоративного права, шляхом вчинення ним конкретних вольових дій [70, с. 114].

Отже, фахівці корпоративного права чітко розмежовують поняття «реалізація корпоративних прав» та «здійснення корпоративних прав». При цьому більшість вчених сходиться на думці, що здійснення корпоративних прав розкривається не через реалізацію, а спрямоване на реалізацію корпоративних прав. Відповідно поняття «здійснювати» означає діяти тривало. Для терміна «реалізувати» характерним є практичне втілення певного потенційного можливого вибору поведінки з життя з конкретним корисним результатом для особи.

В Законі України «Про депозитарну систему України» вживається термін «реалізація» (ст. 22 «Складення реєстру власників іменних цінних паперів») [120]. В установлених законодавством випадках реалізація прав за емісійними цінними паперами здійснюється на підставі реєстру власників іменних цінних паперів (ч. 1 ст. 22).

Відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону депозитарна установа має право надавати депоненту додаткові послуги, зокрема з реалізації прав за цінними паперами.

Передача учасником повного товариства своєї частки (її частини) іншим учасникам цього товариства або третім особам може здійснюватись за згодою всіх учасників (п. 3.2.1). Реєстрація акціонерів (їхніх представників), які прибули для участі у загальних зборах, здійснюється згідно з реєстром акціонерів (п. 2.5).

У Рекомендаціях використовується термін «реалізація»: «спори, пов'язані з реалізацією і захистом корпоративних прав» (р. 2); «позови, пов'язані з реалізацією акціонерами їх корпоративних прав та інтересів»

(п. 1.7); «відносини з обліку прав власності на цінні папери є такими, що пов'язані з реалізацією корпоративних прав» (п. 1.7); «правовідносини з приводу реалізації корпоративних прав» (п. 11).

ВГСУ визначає, що справи у спорах між учасниками (акціонерами, засновниками) господарського товариства та господарським товариством, пов'язані з реалізацією та захистом корпоративних прав, належать до виняткової компетенції господарських судів (п. 1.1). Корпоративними є відносини, пов'язані з реалізацією корпоративних прав, посвідчених акціями (п. 1.11).

У п. 2.21 Рекомендацій зазначається, що право на отримання інформації про діяльність товариства може бути реалізовано акціонером лише з моменту внесення запису про особу до реєстру власників іменних цінних паперів.

Таким чином, і в законодавстві, і в судовій практиці з корпоративними правами вживають термін «реалізація» для позначення процесу втілення конкретних правоможностей у життя.

Поняття «здійснення прав» поширене також у деяких правових нормах. У ЦКУ закріплено, що особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Нездійснення особою власних цивільних прав не є підставою для їхнього припинення, крім випадків, встановлених за законодавством. Якщо за законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом (ст. 12). Розтлумачивши цю норму, доходимо висновку, що в загальних положеннях ЦКУ здійснення цивільних прав прирівнюється до певної поведінки. Про оформлення певного кінцевого результату цієї поведінки не йдеться.

Таким чином, можна зробити висновок, що слід розмежовувати поняття «здійснення корпоративних прав» та «реалізація корпоративних прав». Здійснення корпоративних прав слід розуміти як тривалий процес втілення правових можливостей, передбачених нормами права. При характеристиці реалізації корпоративних прав мається на увазі не лише процес втілення в життя правових можливостей, а й досягнення певного кінцевого результату, на

що спрямована дія цього права, а також визначення юридичного скерування цих можливостей.

У гл. 8 ЦКУ зазначається, що учасники господарського товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом, здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, у порядку, встановленому законом (ст. 116).

У вищезгаданому праві деякий час поза увагою законодавця залишалось врегулювання питання щодо права на частку в статутному капіталі. До внесення змін у Закон України «Про господарські товариства» серед загальних прав учасників господарського товариства були визначені лише такі:

- 1) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Законом;
- 2) брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди);
- 3) вийти в установленому порядку з товариства;
- 4) одержувати інформацію про діяльність товариства.

І хоча розумілось, що учасник, який бажає вийти з товариства, має право також на майнові результати його діяльності, насправді виникало чимало суперечливих судових рішень. З огляду на це Законом України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України» № 997-V від 27 квітня 2007 р. було внесено зміни, за якими до прав учасників господарських товариств зараховано право здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у цьому товаристві, в порядку, встановленому законом [11, с. 440].

Отже, на нашу думку, маємо некоректно сформульоване положення п. «д» ч. 1 ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», яким закріплено право учасника товариства здійснити відчуження часток у статутному

(складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у цьому товаристві. На наш погляд, учасник має «право відчужити частку у статутному капіталі», а не «право здійснити відчуження частки в статутному капіталі». Здійснення відчуження характеризує процес реалізації цього права. Проте саме право полягає у можливості відчужити. Хоча слід зауважити, що і це формулювання не вважаємо абсолютно правильним. Як зазначено в п. 1.3, предметом договорів відчуження є саме корпоративні права, а не частка. Відповідно остаточно правильне формулювання вищеподаного законодавчого положення мало б бути таким: «право відчужити корпоративні права».

З огляду на це необхідно корегувати п. «д» ч. 1 ст. 10 згаданого Закону та викласти його в такій редакції: *«відчужити корпоративні права»*.

Реалізація корпоративних прав (тобто здійснення з метою досягнення певного результату – отримання прибутку, вирішення важливого управлінського питання тощо) має відбуватися у певних формах. Залежно від конкретного корпоративного права (право на отримання дивідендів, право на управління, право на вихід із товариства і т.ін.) форми реалізації корпоративних прав відрізняються. Детально про них ітиметься далі.

Форми реалізації корпоративних прав слід відрізняти від *форм корпоративних прав*. Корпоративні права можуть існувати у різних формах: як частка у статутному капіталі товариства, як акція чи як пай. При цьому форма корпоративних прав не впливає на їхню сутність. *Форму корпоративних прав* необхідно відрізняти від *форми їхньої об'єктивації*. Наприклад, акціонер є власником корпоративних прав. Ці корпоративні права, зважаючи на організаційно-правову форму юридичної особи, втілені у формі акцій. Отже, акція є своєрідною формою об'єктивації корпоративних прав: у ТзОВ (ТДВ) – частка; у виробничому кооперативі – пай. Проте будь-які корпоративні права мають бути певним чином об'єктивовані на матеріальному (документованому) чи електронному носії. Наприклад, право власності акціонера посвідчується: щодо бездокументарних – відповідним цифровим записом в електронному реєстрі; щодо документарних (зауважимо, що на сьогодні вони не передбачені

законодавством) – акцією як окремим паперовим документом, сертифікатом на певну кількість акцій. Виписка з реєстру не є документом, який об'єктивує та посвідчує право власності. На нашу думку, вона має суто інформативний характер. Формою об'єктивації корпоративних прав учасника ТзОВ (ТДВ) є свідоцтво учасника товариства.

Право брати участь в управлінні товариством є однією з форм реалізації окремих корпоративних прав. Воно належить до трійки базових прав. З'ясуємо, в яких формах реалізується це право.

Однією з таких форм є можливість брати участь у загальних зборах товариства. Під час їхнього проведення право участі в управлінні АТ здійснюється через такі правові можливості акціонерів:

1) внесення своїх пропозицій щодо порядку денного загальних зборів не пізніше, ніж за 30 днів до їхнього скликання;

2) вимога внесення питань до порядку денного загальних зборів, вимога скликання позачергових зборів акціонерів у будь-який період і з будь-якого приводу (якщо виконавчий орган протягом 20 днів не виконає цієї вимоги, акціонери мають право скликати їх самостійно), проведення ревізійною комісією перевірки фінансово-господарської діяльності АТ;

3) призначення своїх представників для контролю за ходом реєстрації акціонерів, які прибули для участі в загальних зборах;

4) тощо.

Проте право участі в управлінні товариством не обмежується тільки участю в загальних зборах. Іншими формами участі учасників (акціонерів) в управлінні справами товариства є такі:

- 1) право обирати керівні органи управління товариства;
- 2) право бути обраним в органи управління товариством. Акціонер може бути обраний до складу спостережної ради, ревізійної комісії, виконавчого органу (правління), інших органів, що утворюються товариством (лічильна, мандатна комісія тощо).

А. Керницький характеризує діяльність органів управління товариством як форму реалізації корпоративних прав [48, с. 3]. Змушені не погодитися з цією думкою. Вважаємо, що в цьому разі право участі учасника (акціонера) здійснюється в момент, коли він обирає відповідні керівні органи товариства. Діяльність органів управління не є формою реалізації корпоративних прав, а лише повноважень окремих суб'єктів.

Таким чином, формами реалізації права на участь у товаристві є такі: 1) безпосередня участь в управлінні на загальних зборах товариства; 2) обрання керівних органів управління товариством; 3) можливість бути обраним в органи управління товариством.

Законодавством можуть встановлюватися певні обмеження в реалізації права на участь. Так, наприклад, ГКУ закріплює можливість встановлення на законодавчому рівні обмежень для певних категорій осіб щодо реалізації корпоративних прав та/або їхнього здійснення. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 70 Закону України «Про господарські товариства» учасники повного товариства не вправі брати участь у будь-яких інших товариствах (крім акціонерних), які мають однорідну з першим мету діяльності. Фактично встановлено обмеження щодо конкуренції з товариством. Аналогічне правило діє для повних учасників у командитних товариствах.

Право брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди) – це інше базове корпоративне право. Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства» дивіденд – це частина чистого прибутку акціонерного товариства (далі – АТ), що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу.

За ст. 116 ЦКУ визначено дві форми реалізації цього права:

- 1) брати участь у розподілі прибутку (дивідендів) товариства;
- 2) одержувати частину прибутку (дивідендів).

Обидві форми за природою є самостійними, які не обумовлюють одна одну. Участь у розподілі прибутку як форма реалізації досліджуваного права позбавлена економічного змісту, не може окремо передаватися іншій особі, а її

здійснення опосередковується участю в управлінні товариством. Рішення про розподіл балансового прибутку приймають на загальних зборах акціонерного товариства, які скликаються його правлінням для заслуховування і затвердження річного балансу і звіту про стан справ. Брати участь у загальних зборах мають право всі його акціонери незалежно від кількості та виду акцій, що їм належать. Проте право брати участь у визначенні напрямів розподілу прибутку належить не всім акціонерам. Зокрема, власники привілейованих акцій набувають це право, якщо така можливість передбачена статутом товариства (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Одним із проблемних аспектів, що пов'язаний із правом брати участь у розподілі прибутку, є момент виникнення права на отримання частини прибутку (дивідендів).

У вітчизняній доктрині [28; 101; 150] поширена думка, згідно з положеннями Закону України «Про господарські товариства» (на сьогодні в частині акціонерних правовідносин він не діє), що право на дивіденд в акціонера (учасника) товариства виникає з моменту оголошення керівництвом про наявність прибутку від діяльності за звітний період. Загальні ж збори акціонерів (учасників) не можуть приймати рішення про виплату чи невиплату дивідендів. Право держави на одержання прибутку, як і будь-якого іншого акціонера, є безумовним і підлягає задоволенню, як і право на участь в управлінні, право на одержання інформації [28; 150].

Слід заперечити окреслену наукову позицію з таких міркувань. Право одержувати дивіденди за характером, як зазначалося вище, належить до категорії потенційних. Його реалізація можлива лише за наявності двох умов:

- 1) отримання чистого прибутку товариства за результатами фінансового року;

- 2) наявності відповідного рішення компетентного органу товариства про порядок розподілу між його учасниками частини отриманого прибутку.

Варто наголосити, що рішення про порядок (а не про виплату, оскільки

це є обов'язок товариства за наявності умов, названих вище) розподілу прибутку товариства, розмір дивідендів, термін і порядок виплати частки прибутку приймає вищий орган товариства (загальні збори акціонерного товариства, збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю) після затвердження ним річних результатів діяльності корпорації. Рішення із зазначених питань оформлюється протоколом, який може містити такі відомості: розмір дивідендів, що припадають на акцію, пай або частку в статутному фонді; дату початку виплати дивідендів; спосіб і порядок їхньої виплати. Прийняття вищим органом товариства такого рішення означає, що дивіденд оголошений і з цього моменту в носія зазначеного суб'єктивного права виникає юридично забезпечена можливість вимагати від цього товариства виплати оголошених дивідендів.

Якщо загальні збори (збори учасників) прийняли рішення не розподіляти прибуток товариства, господарський суд не може підмінити вищий орган управління цього товариства і втручатися у його господарську діяльність. Законодавством не передбачено можливості виплати акціонеру (учаснику) дивідендів (прибутку) на підставі рішення суду.

Разом з тим, у практиці відомі винятки з цього правила. Наведемо такий приклад з судової практики.

Постановою ВГСУ від 6 грудня 2006 р. у Справі за позовом КСП «З» до ЗАТ «К» про визнання рішення загальних зборів недійсним у частині позбавлення дивідендів та їхнього стягнення у сумі 50000 грн. Постанову Львівського апеляційного господарського суду від 25 липня 2006 р. та Рішення господарського суду Рівненської області від 17 травня 2006 р. скасовано. У мотивувальній частині постанови ВГСУ зазначено таке.

Відмовляючи в позові, суди не дали оцінки доводам позивача про те, що мажоритарний акціонер АТ «С» незаконно відмовляє йому у внесенні змін до статуту ЗАТ «К» про визначення термінів та порядку виплати дивідендів, про незаконність відмови зборів акціонерів у внесенні до порядку денного питання розподілу прибутків та виплати дивідендів за 1998–2003 рр., про

систематичну відмову у виплаті дивідендів прибутковим підприємством з моменту його заснування, про крайню необхідність отримання позивачем грошових коштів (дивідендів) у зв'язку з його перебуванням у стані неспроможності (банкрутства).

ВГСУ керувався нормами ст. 13 Конституції України, відповідно до якої власність зобов'язує, а також приписами ч. 2, ч. 3 ст. 13 ЦКУ про те, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, а також не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, та зловживання правом в інших формах.

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 116 ЦКУ учасники господарського товариства мають право в порядку, встановленому установчим документом товариства та законом, брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди). Згідно з приписами п. 3 ч. 2 ст. 159 ЦКУ до виняткової компетенції загальних зборів акціонерів належать: затвердження річної фінансової звітності, розподіл прибутку і збитків товариства.

На підставі системного аналізу наведених норм ВГСУ зробив висновок про те, що право акціонерів на отримання частини прибутку товариства (дивідендів) кореспондується з обов'язком АТ виплачувати його акціонерам відповідно до термінів і порядку, визначених статутом. Невизначення зборами акціонерів та статутом АТ частини прибутку, яку мають виплачувати акціонерам як дивіденди, може бути оцінене судом як порушення норм матеріального права акціонерами, які володіють більшістю голосів в АТ та впливають на прийняття рішень зборами акціонерів, що може тлумачитися як дії, які є зловживанням правом, і за положеннями ст. 13 ЦКУ виходять за межі цивільних прав.

Проте для застосування наслідків зловживання правом суд має встановити факт систематичної невиплати дивідендів товариством акціонерам (учасникам) за умови отримання цим товариством прибутку й

відсутність господарської доцільності у невиплаті дивідендів, а також наявність вини у діях товариства, що має бути доведено акціонером (учасником) товариства [158, с. 25].

Таким чином, встановивши факт зловживання правом товариством шляхом систематичної невиплати дивідендів учасникам (акціонерам) господарського товариства, ВГСУ зазначив, що за умови можливості такої виплати (що має бути доведено учасником товариства (акціонером), який звертається до суду з вимогою про здійснення товариством такої виплати) акціонерне товариство можна зобов'язати здійснити виплату дивідендів.

Інший проблемний аспект – це форма виплати прибутку (дивідендів). Законом України «Про акціонерні товариства» закріплено, що товариство виплачує дивіденди винятково грошовими коштами. Не всі фахівці корпоративного права погоджуються із згаданою імперативною нормою. Так, І. Саракун зазначає, що, незважаючи на те, що грошова форма виплати є найбільш поширеною, світовій практиці відомі також інші її види, такі як акції товариства; оплата дивідендів у натуральній формі (майном, товарами, продукцією, послугами тощо). Вважаємо, що формулювання цієї статті більш доречно було би закріпити положенням такого змісту: «Дивіденди товариства виплачуються грошима. За рішенням загальних зборів дивіденди можуть бути виплачені іншим майном у порядку, передбаченому законодавством та статутними документами товариства». Така альтернативна норма дасть змогу товариству, яке довготривало не виплачує дивіденди, розраховатися із власниками акцій майном (продукцією товариства тощо) [158, с. 24]. На наш погляд, слід заперечити вказаний підхід до форми виплати дивідендів. Відчуження власного майна корпорації не є оптимальним шляхом вирішення проблеми виплати дивідендів. Виплати продукцією, на нашу думку, зумовлює повернення до натуральних розрахунків і є кроком назад на шляху до ринкової економіки, де мають бути лише грошові розрахунки. Виплата дивідендів акціями також суперечить логіці. Якщо в товариства відсутні кошти на виплату дивідендів, то звідки попередньо можуть бути отримані кошти на збільшення

статутного капіталу і додаткову емісію акцій. Виплата акціями – це крок до рейдерства. Відповідно виплата в натуральній формі та акціями товариства є недоцільною.

Право на отримання інформації про товариство. У п. 5 ч. 1 ст. 116 ЦКУ закріплено право учасника товариства одержувати інформацію про його діяльність у порядку, встановленому установчим документом.

Перед учасником (акціонером) товариства здебільшого постають питання, яку інформацію він може отримати і за який період має право одержати необхідну йому інформацію про діяльність цього товариства.

Відповідно до аб. 3 ч. 1 ст. 88 ГКУ на вимогу учасника товариство зобов'язане надати йому для ознайомлення річні баланси, звіти про фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання, протоколи ревізійної комісії, протоколи зборів органів управління товариства тощо. Аналогічне положення містить п. «г» ст. 10 Закону України «Про господарські товариства».

За означеними нормами товариство зобов'язане надати акціонеру для ознайомлення: річні баланси, звіти суб'єкта господарювання про діяльність, звіти про його фінансово-господарську діяльність, протоколи ревізійної комісії, протоколи зборів, протоколи зборів органів управління цього товариства.

Для отримання можливості акціонеру ознайомитись з офіційними документами товариства йому необхідно направити до виконавчого органу цього товариства інформаційний запит. Запит може бути індивідуальним або колективним. Він подається в письмовій формі. У запиті мають бути зазначені прізвище, ім'я та по батькові акціонера, документ і письмова або усна інформація, які його цікавлять, та адреса, за якою він бажає одержати відповідь.

Згідно із Роз'ясненням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про порядок застосування пункту «г» статті 10 Закону України «Про господарські товариства» № 5 від 29 жовтня 2002 р. термін вивчення та задоволення запиту щодо надання виконавчим органом товариства інформації визначається ст. 33 Закону України «Про інформацію».

За ст. 33 Закону України «Про інформацію» термін вивчення запиту щодо доступу до офіційних документів на предмет можливості його задоволення не має перевищувати десяти календарних днів. Протягом 10 днів письмово доводиться до відома запитувача, що його запит буде задоволено або що запитуваний документ не підлягає наданню для ознайомлення.

Законом не встановлюються обмеження щодо проміжну часу, за який учасник товариства має право отримувати інформацію. Разом з тим, існують певні обмеження щодо реалізації учасником (акціонером) права на інформацію. У Постанові Пленуму ВСУ також зазначається, що учаснику (акціонеру) на його вимогу надаються лише документи звітнього характеру, а не будь-яка інформація щодо господарської діяльності товариства (п. 36 Постанови). Відразу уточнюється, що суди не вправі зобов'язувати товариство надати інші документи про його діяльність, оскільки це є незаконним втручанням у внутрішню господарську діяльність суб'єкта господарювання.

Згідно з положенням аб. 3 п. 36 Постанови Пленуму ВСУ судам заборонено зобов'язати товариство надавати будь-яку іншу інформацію, яка не має характеру звітної або не міститься в установчих документах цього товариства.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» перехід прав на іменні цінні папери і реалізація прав за ними потребує обов'язкової ідентифікації власника депозитарною установою, що веде рахунок у цінних паперах такого власника. У ч. 2 ст. 4 Закону України «Про депозитарну систему України» закріплено, що набуття і припинення прав на цінні папери і прав за цінними паперами здійснюється шляхом фіксації відповідного факту в системі депозитарного обліку. Певні складнощі створює також той факт, що учасник (акціонер) товариства може вимагати надання інформації про діяльність цього товариства з дати, коли він набув статусу учасника (акціонера), виконавши вимоги законодавства про депозитарну систему.

Таким чином, по-перше, товариство зобов'язане надати акціонеру документи для ознайомлення, але не зобов'язане надавати за його запитом копії абсолютно всієї документації; по-друге, законодавством чітко визначений перелік документів, які товариство зобов'язане надавати.

Документи, які не визначені ч. 1 ст. 77 Закону України «Про акціонерні товариства» та ч. 1 ст. 88 ГКУ, товариство не зобов'язане надавати для ознайомлення.

Право на вихід із товариства. Однією із форм реалізації корпоративних прав є вихід із товариства. Відповідно постає питання, яким чином здійснюється вихід із товариства. Найбільш часто вихід із товариства відбувається шляхом подання заяви про намір виходу учасника цього товариства.

У фаховій літературі виокремлені також інші способи реалізації права учасника на вихід із товариства. Крім добровільного (шляхом подання заяви), визначаються такі способи:

- 1) примусовий вихід;
- 2) вихід через причини, що не залежать від учасника, який бажає вийти із товариства [44, с. 180].

Примусовий вихід учасника слід розуміти як припинення його участі в діяльності товариства, тобто виведення (виключення) учасника з його складу. Вихід через причини, які не залежать від учасника, – це вибуття зі складу учасників на підставі рішення про визнання учасника таким, що вибув із його складу (наприклад, унаслідок смерті учасника або оголошення його померлим, ліквідації юридичної особи – учасника товариства), а також звернення стягнення на частину майна ТзОВ, пропорційну до частки учасника у статутному капіталі [44, с. 178–179].

Слід висловити деякі застереження щодо цього висновку. По-перше, припинення участі в товаристві не є правом учасника, оскільки право – це певна можливість поведінки. Якщо особа хоче, то може реалізувати її, а хоче – ні. Учасник має право вибору поведінки: реалізувати право на вихід або не

реалізовувати його і залишатися учасником надалі. Припинення участі (виключення учасника) не залежить від волі учасника, хоча певним чином зумовлюється його поведінкою. По-друге, підставою для прийняття рішення про припинення участі є систематичне невиконання обов'язків учасника або певне грубе порушення. Підставою для зміни складу учасників товариства є заява учасника про вихід.

Вихід через причини, які не залежать від учасника, також не передбачає вияву реалізації певної можливої поведінки (як суб'єктивного права). Смерть учасника або оголошення його померлим, ліквідація юридичної особи – учасника товариства не залежать від його волі.

Отже, єдиним способом реалізації права учасника на вихід є добровільний вихід шляхом вчинення правочину – подання заяви.

В юридичній літературі виокремлюють ще одне право учасника (акціонера) – це право розпоряджатися на власний розсуд своїми корпоративними правами. Це передбачає, що акціонер має право без згоди на це товариства та інших акціонерів у будь-який період продати (обмінати, подарувати, залишити у спадок) всі або частину своїх акцій будь-якій особі за будь-якою ціною [48, с. 3]. Проте щодо цього слід заперечити. Можливість розпоряджатися (зокрема відчужити) корпоративними правами – це одна із трьох класичних правоможностей власника – володіння, користування, розпорядження. Розпорядження певним майном (у цьому разі корпоративними правами) не може бути правом. Ним не наділяють. Априорі воно або є (якщо правовий титул – право власності), або його нема (якщо правовий титул – право володіння, право оперативного управління і т. ін.).

З огляду на це вважаємо, що розпорядження (відчуження) корпоративними правами не можна визначати як окреме право власника корпоративних прав. Разом з тим, слід зазначити, що необхідності вилучати його зі ст. 116 ЦКУ немає.

2.2. Умови дійсності правочинів із набуття та припинення корпоративних прав

Об'єктом нашого дослідження є правочин як підстава для набуття та припинення корпоративних прав. З огляду на це слід з'ясувати, як співвідноситься зміст цього правочину зі змістом правочинів щодо відчуження корпоративних прав.

Погоджуємося з думками вчених про те, що «відступлення» та «відчуження» фактично слова-синоніми і обидва цих терміни можна застосовувати, коли йдеться про корпоративні права як предмет правочину [58, с. 32; 96, с. 35]. Проте досі в науковій літературі не вироблено єдиної позиції щодо природи корпоративних прав (зобов'язальної чи речової). Це відповідно дає змогу застосовувати обидва терміни. Проте, незважаючи на те, що в ЦКУ відмінності між ними практично нівельовано, в контексті нашого дослідження термін «правочини щодо відступлення корпоративних прав» не може бути застосованим, оскільки відступлення – це інститут зобов'язального права [58, с. 32]. Збереження у законодавстві терміна «відступлення» можна пояснити попередньою традицією чіткого розмежування речових і зобов'язальних правовідносин та недосконалою юридичною технікою, яка не завжди враховує новітні тенденції зміни законодавства. Заповіт і спадкування не є частиною зобов'язального права. Перехід корпоративних прав на підставі заповіту не відбувається в порядку відступлення. Відповідно терміни «правочин як підстава відступлення корпоративних прав» і «правочини щодо відступлення корпоративних прав» вважаємо некоректними. Більш вдалим є поняття «відчуження». Отже, можна вважати, що набуття та припинення корпоративних прав опосередковується договорами про відчуження.

На думку М. Оприска, відчуження корпоративних прав слід розуміти як будь-який заснований на договорі їхній перехід від однієї особи до іншої, який може опосередковуватися різними договірними конструкціями: купівля-продаж, міна, дарування [96, с. 35]. Погоджуємося з думкою науковця, що будь-

яке відчуження має опосередковуватися певним договором, але це визначення, на наш погляд, не достатньо повне. Правильно окреслено ті договірні конструкції, якими може опосередковуватися перехід корпоративних прав від однієї особи до іншої. Разом з тим, слід зауважити, що припинення корпоративних прав в однієї особи та їхнє виникнення в іншої може здійснюватись також на підставі односторонніх правочинів, зокрема заповіту. Отже, спектр правочинів, якими опосередковується припинення та набуття корпоративних прав, дещо ширший, ніж лише договори. Більш коректно було б вважати, що відчуженням корпоративних прав є заснований на правочині їхній перехід від однієї особи до іншої, який може опосередковуватися різними правовими конструкціями (купівля-продаж, міна, дарування, заповіт тощо).

Окреслимо далі питання співвідношення «правочину як підстави для набуття та припинення корпоративних прав» з «правочинами щодо відчуження корпоративних прав». Правочин як підстави для набуття та припинення корпоративних прав порівняно з останнім терміном є ширшим поняттям, оскільки містить також такий вид правочину, як заява про вихід.

Вище (п. 1.3) проаналізовані особливості корпоративних прав як предмета правочину щодо їхнього відчуження. Надалі з'ясуємо особливості вчинення правочинів щодо відчуження корпоративних прав.

Охарактеризуємо форми правочину щодо корпоративних прав. Щодо форми правочинів, стороною яких є юридична особа, законодавець висуває більш суворі вимоги, порівняно з тими договорами, сторонами в яких визначені фізичні особи. Наприклад, згідно із ч. 1 ст. 639 ЦКУ договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом.

Корпоративним законодавством не передбачено окремих норм, які б визначали особливості правочинів щодо набуття та припинення корпоративних прав (зокрема щодо їхньої форми). Відповідно до цього слід керуватися нормами, якими закріплено загальні вимоги щодо досліджуваних видів договорів.

У формах договору про відчуження акцій, згідно із п. 4 ст. 2 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», якщо інше не встановлено законом або одна зі сторін договору не вимагає іншого, правочини щодо цінних паперів, які вчиняються поза фондовою біржею, не потребують нотаріального посвідчення. Винятком можна вважати положення, передбачене ч. 2 ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна», відповідно до якого договори про подальше відчуження майна (акцій), обтяжених передбаченими у цій частині зобов'язаннями, підлягають нотаріальному посвідченню, та у випадках, передбачених законодавством, – державній реєстрації [135]. Договір купівлі-продажу акцій на конкурсі також підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню (п. 9.1 Положення про порядок проведення конкурсів з продажу пакетів акцій акціонерних товариств) [103].

Щодо можливості укладати правочин для розпорядження корпоративними правами в усній формі у Постанові від 4 грудня 2008 р. ВГСУ зазначив, що така цивільно-правова підстава для відчуження корпоративних прав, як усна угода (правочин в усній формі), не відповідає вимогам законодавства, що встановлені для цього виду правочинів. Враховуючи вимоги ст. 206 і 208 ЦКУ про те, що правочини фізичних осіб між собою на суму, котра перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, слід учиняти в письмовій формі, а тому, оскільки частка в статутному фонді товариства у розмірі 25% оцінена в 3500 грн., відповідно до вказаних вимог таке відчуження мало бути оформлене у вигляді правочину у письмовій формі [172].

Разом з тим, окремими законодавчими актами передбачено певні додаткові вимоги. Зокрема, в ч. 3 ст. 29 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» зазначено, що у разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, крім документів, які передбачені ч. 1 ст. 29 Закону, додатково подається примірник оригіналу (ксерокопія,

нотаріально засвідчена копія) одного з таких документів: заяви, договору, іншого документа про перехід чи передачу частки учасника у статутному капіталі товариства. Слід зауважити, що вимоги, викладені в цій нормі, були лібералізовані Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури започаткування підприємництва» № 3263-VI від 21 квітня 2011 р. До того періоду за попередньою редакцією Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» вимагались винятково або нотаріально посвідчена копія документа про перехід частки учасника у статутному капіталі товариства, або нотаріально посвідчений документ про передання права засновника (учасника) іншій особі. При цьому документом відповідно до Листа Держкомпідприємництва «Про документ про передачу права засновника (учасника) товариства іншій особі» № 2272 від 31 березня 2005 р. вважаються договір купівлі-продажу, міни, дарування або заява учасника про відступлення своєї частки на користь іншої особи.

Аналогічна позиція відстоюється у судовій практиці. ВГСУ у Справі № 4/2656-13/421 зазначив, що чинним законодавством не передбачено нотаріального посвідчення договору купівлі-продажу частки у статутному фонді ТзОВ [173].

Якщо проаналізувати зарубіжну практику нормативного закріплення вимог щодо форми договору, то за законодавством, наприклад, Німеччини, Болгарії, правочини, якими обумовлюється набуття та припинення корпоративних прав у ТзОВ, підлягають нотаріальному засвідченню. В Росії така імперативна норма відсутня, хоча й допускається передбачити ускладнену форму договору в статуті [93].

Цивільне законодавство України не містить спеціальної норми щодо форми договору про відчуження частки в статутному капіталі товариства. Проаналізувавши положення ст. 208 ЦКУ, можна зробити висновок про те, що такий договір має укладатись у письмовій формі. Причина полягає навіть не в тому, що частка, як правило, відчужується за ціною, що перевищує

20 неоподатковуваних мінімумів, а в тому, що договори щодо відчуження та набуття корпоративних прав (дарування, міна, заповіт) ніколи не виконуються в момент їхнього укладення. Після укладення таких договорів завжди проводиться державна реєстрація зміни складу учасників в органах юстиції або відбуваються відповідні зміни у реєстрі акціонерів.

Думки вчених щодо форми договору відчуження корпоративних прав у ТзОВ (ТДВ) розходяться. Враховуючи важливе значення корпоративних правовідносин та з метою запобігання порушенням прав учасників товариств, деякі науковці вважають, що слід встановити обов'язкову нотаріальну форму такого договору [64]. Корпоративні права – складний об'єкт цивільних прав, тому договори, предметом яких вони є, потрібно укладати винятково в письмовій формі із нотаріальним посвідченням. У них також доцільно обумовлювати момент виникнення корпоративних прав з урахуванням специфіки їхнього набуття [156, с. 15].

Зрозумілою є позиція вчених, які виходять з особливої природи корпоративних прав та намагаються максимально забезпечити учасників корпоративних правовідносин від зловживань і неправомірних дій інших осіб.

Насправді нотаріальна форма перебачає захист учасників від підробок документів щодо прав на частку в статутному капіталі, оскільки одним з інструментів роботи рейдерів є підробка документів, що посвідчують корпоративні права. Першими їхніми кроками є договори відчуження частки в статутному капіталі, реєстрація змін до статуту про перехід права власності на свою (підставну) особу.

Проте встановлення обов'язкової нотаріальної форми на нашу думку, є занадто жорстким заходом, який недоцільно застосовувати щодо корпоративних прав в імперативному порядку (АТ, ТзОВ, ПТ, КТ і т. ін.).

На противагу цьому, О. Швиденко зазначає, що відсутність паперового документа, який би свідчив про перехід права власності на нього від однієї особи до іншої, а також особливий порядок реєстрації переходу права власності на акції у реєстраторів та зберігачів, обумовлюють необхідність суворого

дотримання письмової форми договорів і скасування можливості укладення таких договорів в усній формі [191, с. 38].

Слід погодитися з вагомістю аргументів вищезгаданих вчених, оскільки нотаріальна форма правочину щодо набуття та відчуження корпоративних прав передбачає захист учасників від підробок документів щодо переходу прав на частку в статутному капіталі. Зауважимо, що одним з інструментів у діяльності недобросовісного учасника корпоративних правовідносин є саме підробка документів, які посвідчують корпоративні права.

Разом з тим, на нашу думку, слід зважити на такі аргументи. По-перше, як підтверджує практика, жорсткість і складність процедури ведення господарської діяльності (зокрема наявність печатки юридичної особи, складність реєстрації юридичної особи) не завжди забезпечують бажаний результат. Сучасний зворотний процес лібералізації вимог щодо ведення підприємницької діяльності є тому прямим доказом.

По-друге, часто сторони договору щодо відчуження корпоративних прав намагаються максимально обмежити коло осіб, яким відомо про умови правочину. Обов'язкова умова нотаріального засвідчення договору зашкодить конфіденційності цього договору, оскільки про нього стає відомо автоматично нотаріусу та його помічникові. Крім того, копія договору залишається в його архіві, а отже, про факт вчинення правочину та його умови можуть випадково дізнатися працівники юстиції при проведенні перевірки професійної діяльності нотаріуса.

По-третє, корпоративні права не є матеріалізованою річчю. Будь-який договір, що опосередковує набуття та припинення корпоративних прав, є одночасно юридичним фактом як підстави для подальших дій: щодо частки в статутному капіталі ТзОВ (ТДВ) – внесення змін до установчих документів та їхня відповідна реєстрація; щодо акцій АТ – внесення змін у реєстрі власників акцій. Ця особливість має прямий вплив на форму договорів щодо набуття та припинення корпоративних прав. Наприклад, договір купівлі-продажу, міни, дарування телефону чи будь-якої іншої побутової речі може бути укладений в

усній формі шляхом передачі речі, і покупцю та продавцю нема необхідності викладати зміст правочину письмово. Проте корпоративні права реалізувати неможливо без наявності письмового підтвердження укладення правочину. З вищенаведених причин такі договори укласти усно неможливо, бо в такому разі немає доказу, що укладення цього договору відбулося, тому форма договору має бути письмова. З огляду на вищенаведені міркування вважаємо, що слід застосовувати нескладні за будовою (формулюванням) у письмовому вигляді (викладенні) для правочинів щодо відчуження корпоративних прав.

Окресливши власну позицію щодо форми договору, проаналізуємо наслідки недотримання форми договору відчуження корпоративних прав. Відповідно до положень Постанови ВГСУ від 4 грудня 2008 р., вчинення правочину щодо відчуження корпоративних прав в усній формі не може підтверджувати переходу корпоративних прав, а тому при прийнятті на загальних зборах засновників товариства рішення про введення до складу засновників цього товариства осіб, які придбали частки на підставі такого усного договору, та про внесення змін щодо перерозподілу часток статутного фонду між засновниками товариства було здійснено без дотримання вимог ст. 147 і 321 ЦКУ, ст. 53 Закону України «Про господарські товариства». У разі недотримання письмової форми правочину щодо відчуження корпоративних прав такий правочин матиме недоліки щодо його форми. Отже, він може бути визнаний недійсним за умови, якщо одна зі сторін правочину чи інша зацікавлена особа ініціює позов про визнання його недійсним. Фактично ВГСУ не розглядає усний договір як підставу для переходу частки, тобто не вважає його підґрунтям для виникнення передбачених у договорі прав та обов'язків. Іншакше кажучи, ВГСУ оцінює цей договір як недійсний.

У фаховій літературі висловлюються дещо відмінні від позиції судів думки. Частина науковців вважає, що такий висновок не ґрунтується на законі [58]. Аргументується ця позиція тим, що відповідно до ч. 1 ст. 218 ЦКУ недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсність, окрім випадків, установлених

законодавчо. Заперечення однією зі сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків.

Інші дослідники висловлюють думку про те, щоб щодо корпоративних прав встановити спеціальне правило. Зокрема, О. Швиденко пропонує ст. 6 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» доповнити таким чином: «Договори, предметом яких є акції, мають бути вчинені в письмовій формі. При недодержанні письмової форми такі договори є нікчемними [191, с. 14]». М. Оприско запропонував поширити це положення щодо всіх видів корпоративних прав та на всі види правочинів щодо відчуження корпоративних прав [95, с. 45].

Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 719 ЦКУ договір дарування майнового права укладається у письмовій формі. У разі недодержання письмової форми цей договір є нікчемним. Корпоративні права також за природою мають майнову складову. Відповідно постає питання, чи не варто застосувати до цього договору аналогічні наслідки. На нашу думку, щоб визначитись щодо цієї проблеми, необхідно врахувати особливості предмета договору, тобто особливу природу корпоративних прав.

По-перше, встановлення певної процедури відчуження корпоративних прав передбачає не лише захист прав сторін правочину (як наприклад, у договорі купівлі автомобіля чи іншої речі), а й врахування інтересів інших учасників корпоративних правовідносин. Ідеться про дотримання переважного права купівлі-продажу частки, права на обов'язковий викуп акцій і т. ін. У разі, якщо недійсність правочину щодо відчуження корпоративних прав залежатиме від волевиявлення однієї або обох сторін, це зашкодить інтересам вищезазначених осіб (які користуються переважним правом тощо).

По-друге, збільшується коло осіб, які потенційно можуть ініціювати недійсність правочину. Відповідно це не сприятиме нормальному цивільному

обороту корпоративних прав, оскільки підвищується ризик поставити дійсність правочину під сумнів.

Отже, специфіка корпоративних правовідносин потребує вироблення більш сталих правил щодо динаміки договорів. З огляду на це вважаємо, що правочин щодо відчуження корпоративних прав, в якому недотримано форми, потрібно визнаватися нікчемним.

Важливо також з'ясувати, якими є договори про відчуження корпоративних прав: реальними чи консенсуальними. Зокрема, договір купівлі-продажу є консенсуальним [183, с. 6; 182, с. 215]. Договір дарування, як правило, належить до реальних договорів. Відповідно договір вважається укладеним з моменту фактичної передачі того майна, яке є предметом цього договору. Однак у чинному ЦКУ порівняно з попереднім закріплено положення, згідно з яким дарунком можуть бути майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому (ч. 2 ст. 718). Договір міни, на думку більшості вчених, є консенсуальним [183, с. 79; 182, с. 421]. Разом з тим, деякі науковці доводять, що він може бути як консенсуальним, так і реальним [78, с. 34]. Отже, договори, які є предметом нашого дослідження, можуть бути як консенсуальними, так і реальними.

Консенсуальним визнається договір, укладений із моменту досягнення сторонами згоди. Зокрема, Д. Мейєр зазначав, що реальність цивільно-правового договору виявляється, коли існування цього договору визначається моментом фактичної передачі однією особою іншій речі, надання якої становить предмет договору. На противагу цьому, консенсуальним є договір, який існує на підставі однієї лише згоди сторін [87, с. 157]. М. Брагінський вважає, що основою розмежування консенсуальних і реальних договорів має бути визнання правоутворюючим фактором або безпосередньо згоди (консенсуальний договір), або передачі речі чи іншого майна, що базується на згоді (реальний договір) [9, с. 394].

На думку М. Оприска, для договорів про відчуження корпоративних прав застосовують ті самі способи класифікації, що й для цивільно-правових

договорів загалом. Відповідно науковець поділяє договори на реальні та консенсуальні, односторонні та двосторонні, оплатні й безоплатні [96, с. 35]. Якщо з поділом на односторонні та двосторонні, оплатні й безоплатні можна погодитися, то необхідність розмежування договорів на реальні і консенсуальні слід заперечити.

Як було зазначено, з корпоративними правами передається нематеріалізований об'єкт, а підставою для реєстрації прав насамперед є договір. Так, перед реєстрацією за статутом мають проводити збори, на яких учасника введуть (включать) у склад товариства. Проте ця подія не може свідчити про реальний характер правочину, оскільки проведення загальних зборів не вважається фактом, що вчиняється на виконання договору відчуження корпоративних прав, тому що учасниками зборів є особи, які до сторін правочину не належать. Звідси договір відчуження корпоративних прав є консенсуальним.

Відповідно корпоративні права зумовлюють певні особливості правочинів щодо їхнього набуття та припинення. По-перше, договори щодо набуття та припинення корпоративних прав є завжди консенсуальними. Договір вважається укладеним з моменту досягнення згоди та його підписання. По-друге, ці договори завжди укладаються в письмовій (простій чи ускладненій) формі, оскільки за ними слідує певні інші дії, спрямовані на надання можливості новому власнику не тільки мати корпоративні права, а й реалізувати їх. По-третє, до договорів щодо розпорядження корпоративними правами не застосовуються положення цивільного законодавства про набуття права власності на річ у момент її передачі (як наприклад, у ст. 722 ЦКУ).

У ст. 203 ЦКУ передбачені такі загальні умови дійсності правочину (в тому числі договору): 1) зміст договору не може суперечити положенням ЦКУ, іншим актам законодавства, а також моральним засадам суспільства; 2) особа, яка вчиняє договір, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; 3) волевиявлення учасника договору має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; 4) договір має бути укладений у формі, встановленій законом;

5) договір має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлені ним; 6) договори, що вчиняються батьками (усиновлювачами), не можуть суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацевдатних дітей.

Слід також врахувати, що для окремих правочинів необхідним є дотримання специфічних умов. Наприклад, правочини щодо набуття та припинення корпоративних прав не належать до дрібних побутових, тому при їхньому укладенні потрібна згода другого з подружжя. Можна навести такий приклад із судової практики (Справа № 314/2820/13-ц).

Позивач звернулась з позовом до суду посилаючись на те, що 16 березня 2012 р. чоловік позивача «ОСОБА_3» та «ОСОБА_4» уклали договір уступки корпоративних прав засновника (учасника) на ТзОВ «Араз Груп».

Відповідно до п. 1.1 Договору «ОСОБА_4» уступив чоловіку позивача свої корпоративні права засновника 100 (сто) часток, що дорівнює 2000 (дві тисячі) гривень 00 копійок. Чоловік позивача «ОСОБА_3» сплатив 2000 грн. «ОСОБА_4» до підписання договору за умовою п. 3.1 цього Договору.

Вільнянський районний суд Запорізької області, розглянувши у відкритому судовому засіданні у м. Вільнянськ справу за позовом «ОСОБА_2» до «ОСОБА_3», «ОСОБА_4» про визнання договору недійсним, встановив, що позов обґрунтований та підлягає задоволенню з наступних підстав.

Як встановлено в судовому засіданні та визначено за матеріалами Справи від 16 березня 2012 р., чоловік позивача «ОСОБА_3» та «ОСОБА_4» уклали договір уступки корпоративних прав засновника (учасника) на ТзОВ «АРАЗ ГРУП».

Відповідно до п. 1.1 Договору «ОСОБА_4» уступив чоловіку позивача свої корпоративні права засновника 100 (сто) часток, що дорівнює 2000 (дві тисячі) гривень 00 копійок. Чоловік позивача «ОСОБА_3» сплатив 2000 грн. «ОСОБА_4» до підписання договору за умовою п. 3.1 цього Договору.

Згідно з п. 2.1 Договору переоформлення корпоративних прав на ім'я «ОСОБА_3» (реєстрація нової редакції статуту та внесення відомостей про

себе як власника придбаної частки в Єдиний державний реєстр) він мав здійснювати самотійно.

За положеннями п. 2, 3 ст. 65 Сімейного кодексу України, при укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її/його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового. Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і державної реєстрації, а також договорів щодо цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦК України правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість.

Договір уступки корпоративних прав засновника (учасника) за суттю не є дрібним побутовим, оскільки має високу вартість (2000 грн.) та передбачає витрати на переоформлення корпоративних прав, а тому не може таким вважатися.

Позивач не надавала згоди на укладення договору уступки корпоративних прав засновника (учасника), їй не було відомо про те, що такий договір укладено, про що свідчить відсутність жодного нотаріально засвідченого документа з цього приводу, а тому вказаний договір корпоративних прав засновника (учасника) підлягає визнанню недійсним.

На підставі викладеного та керуючись ст. 31 Цивільного кодексу України, ст. 65 Сімейного кодексу України та ст. 209, 212 і 224 ЦПК України, позовну заяву «ОСОБА_2» вирішено задовольнити.

Вище були розглянуті загальні умови дійсності правочинів, яким має відповідати будь-який правочин. Окрім них, корпоративним законодавством встановлені спеціальні умови дійсності, властиві лише правочинам щодо відчуження корпоративних прав. Окреслимо їх.

Для укладення договору купівлі-продажу корпоративних прав товариства (за винятком АТ) є необхідним дотримання певних додаткових умов. Для цього слід проаналізувати норми Закону України «Про господарські товариства» та ЦКУ. Суттєвими є такі положення. Відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства (ч. 2 ст. 53). Частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі, якщо учасники товариства не скористаються своїм переважним правом протягом місяця з дня повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого терміну, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками (ч. 3 ст. 53). Частка учасника товариства з обмеженою відповідальністю може бути відчужена до повної її сплати лише в тій частині, в якій її сплачено (ч. 4 ст. 53). Передача учасником повного товариства своєї частки (її частини) іншим учасникам цього товариства або третім особам може бути здійснена лише за згодою всіх учасників (ч. 1 ст. 69). Щодо відчуження вкладу командитного товариства Закон не містить окремих положень, які б врегульовували процедуру відчуження вкладу. ЦКУ лише закріплює, що вкладник КТ має право передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство (п. 7 ч. 2 ст. 137 ЦКУ). Недостатньо, проте, зрозуміло, коли саме вкладник має повідомити товариство про свої дії: до чи після укладення відповідного правочину. Вважаємо, що це питання вирішує на власний розсуд вкладник. Оскільки повідомлення про відчуження наперед не є обов'язковим, то робимо висновок, що вчинення цієї дії необов'язкова умова укладення договору купівлі-продажу вкладу.

Щодо відчуження корпоративних прав ПТ Законом України «Про господарські товариства» встановлено додаткову умову їхнього набуття. Йдеться про статус фізичної особи підприємця. Відповідно до ч. 7 ст. 80 ГКУ учасниками ПТ, повними учасниками КТ можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва. Якщо сторона договору – набувач

корпоративних прав не є фізичною особою – підприємцем, то укладення договору купівлі-продажу неможливе.

Таким чином, на основі аналізу чинного законодавства доходимо висновку, що спеціальними умовами укладення договору купівлі-продажу корпоративних прав товариства (за винятком АТ) є такі:

- 1) оплата частки (відповідно можливість відчуження корпоративних прав лише в межах сплаченого внеску до статутного (складеного) капіталу);
- 2) відсутність у статуті заборони на відступлення корпоративних прав на користь третіх осіб, які не є учасниками товариства (третіх осіб);
- 3) згода всіх учасників (для ПТ, КТ) або відмова інших учасників від переважного права на придбання корпоративних прав у разі їхнього відчуження на користь третіх осіб (для ТзОВ, ТДВ);
- 4) статус суб'єкта підприємництва у сторін правочину (щодо відчуження корпоративних прав ПТ чи корпоративних прав повного товариша КТ).

Разом з тим, враховуючи, що йдеться про особливий предмет договору – корпоративні права, слід брати до уваги не тільки загальні, а й спеціальні умови дійсності договорів, характерні саме для правочинів щодо відчуження корпоративних прав.

Істотними умовами договору є такі: про предмет договору, визначені законом як істотні або необхідні для договорів певного виду, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди (ст. 638 ЦКУ).

На думку В. М. Кравчука, істотними умовами договорів про відчуженням частки у статутному капіталі товариства є такі:

- предмет договору;
- характеристика частки в статутному капіталі, яка відчужується (найменування товариства, відомості про його державну реєстрацію, ідентифікаційний код, номінальна вартість частки та її розмір);
- ціна частки (в договорах дарування – оцінка) [64].

З огляду на вищезазначене слід критично оцінити характеристику частки в статутному капіталі як окрему умову, оскільки опис частки (в тому числі

найменування товариства, номінальна вартість) є невід'ємною частиною ознак предмета. Відповідно визначати її як окрему істотну умову вважаємо недоцільним.

Разом з тим, слушною є думка науковця, що зважаючи на особливість корпоративних правовідносин (зокрема можливість відчуження частини активів) існує необхідність певних додаткових умов, які потрібно передбачити у правочині щодо припинення та набуття корпоративних прав. В. Кравчук пропонує покупцеві, укладаючи договір купівлі-продажу істотної частки в статутному капіталі, наполягати на проведенні інвентаризації майна, вилученні оригіналів правовстановлюючих документів на особливо цінне майно, письмовому попередженні директора про заборону вчинення дій щодо проведення операцій із нерухомим майном, а найкраще – одразу призначати директора. Ці умови можуть бути істотними умовами договору [64].

У ході відчуження акцій, на нашу думку, при характеристиці предмета договору як істотної умови обов'язково слід вказати: 1) найменування акцій; 2) найменування емітента; 3) номер державної реєстрації випуску; номінальну вартість; 4) кількість акцій; 5) тип акцій; 6) загальну номінальну вартість акцій; 7) серію та номер виписки з рахунка у цінних паперах.

Договори, предметом яких є акції, мають відповідати вимогам не тільки встановленим ЦКУ та ГКУ, а й спеціальним корпоративним законодавством. До них, зокрема, належать Правила (умови) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами, затверджені Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 1449 від 12 грудня 2006 р., зареєстровані в Міністерстві юстиції України 23 січня 2007 р. за № 52/13319. У р. Х «Вимоги до договору на придбання цінних паперів» закріплено такі додаткові істотні умови договорів на відчуження корпоративних прав:

а) реквізити ідентифікації цінного папера або іншого фінансового інструменту: вид цінного папера або іншого фінансового інструменту;

найменування (позначення) деривативу, прийняте на фондовій біржі; найменування емітента цінного папера або іншого фінансового інструменту; код за ЄДРПОУ – для емітента-резидента, номер реєстрації – для емітента-нерезидента; номінальна вартість цінного папера або іншого фінансового інструменту в разі наявності (частка консолідованого іпотечного боргу на дату реєстрації випуску – для іпотечних сертифікатів участі, премія – для опціонних сертифікатів) – у національній чи іноземній валюті; форма випуску та форма існування цінного папера; міжнародний ідентифікаційний номер цінних паперів (для емісійних цінних паперів, а також інших фінансових інструментів, якщо присвоєння цього коду для них передбачено законами України); інші реквізити ідентифікації відповідно до виду фінансового інструменту;

б) кількість цінних паперів або інших фінансових інструментів;

в) суму договору;

г) умови і термін оплати цінних паперів або інших фінансових інструментів, які є предметом договору;

г) умови, порядок і термін набуття прав власності на цінні папери або інші фінансові інструменти;

д) обов'язок андеррайтера надати депозитарію розпорядження на переказ придбаних першим власником (контрагентом) цінних паперів або інших фінансових інструментів на рахунок у цінних паперах обраного ним зберігача з метою зарахування цінних паперів або інших фінансових інструментів на рахунок контрагента у цього зберігача (у разі розміщення цінних паперів або інших фінансових інструментів бездокументарної форми існування, якщо андеррайтер є керуючим рахунком у цінних паперах емітента у депозитарії);

е) обов'язок першого власника (контрагента) надати андеррайтеру всі необхідні відповідно до законодавства документи та відомості щодо ідентифікації його особи для формування журналу обліку розміщення з урахуванням особливостей обліку залежно від форми існування цінних паперів або інших фінансових інструментів;

є) обов'язок першого власника (контрагента) надати розпорядження обраному ним зберігачу на зарахування цінних паперів в обумовлений законодавством термін (у разі розміщення цінних паперів або інших фінансових інструментів бездокументарної форми існування поза межами фондової біржі).

Крім того, слід взяти до уваги, що певні додаткові вимоги встановлені в Законі України «Про акціонерні товариства» щодо значних правочинів і правочинів, щодо яких є зацікавленість, тобто йдеться про дотримання вимог ст. 70–71. Зокрема, рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є його предметом, становить від 10 до 25% вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, приймається наглядовою радою. Статутом акціонерного товариства можуть бути визначені додаткові критерії для зарахування правочину до значного правочину (ч. 1 ст. 70 Закону).

Наглядова рада протягом п'яти робочих днів з дня отримання від виконавчого органу інформації про правочин, у вчиненні якого є зацікавленість, зобов'язана прийняти рішення щодо вчинення такого правочину товариством або про відмову від його вчинення (ч. 5 ст. 71). Проте зазначимо, що ці норми стосуватимуться лише такого правочину, предметом якого є відчуження викуплених ним раніше акцій.

Отже, умови дійсності правочинів щодо набуття та відчуження корпоративних прав можна класифікувати за критерієм виду джерела, за яким встановлені такі вимоги:

- загальні, які є обов'язковими для всіх договорів (встановлені ЦКУ);
- визначені спеціальним законодавством (зокрема Правилами (умовами) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами);
- зумовлені природою та особливістю конкретного договору.

Відповідно до ч. 2 ст. 72 Закону України «Про акціонерні товариства» правочин, вчинений з порушенням вимог ст. 71 цього Закону, може бути

визнано судом недійсним. Отже, до правочинів, щодо яких є зацікавленість, застосовуються положення щодо недійсності правочинів, встановлені ЦКУ.

Президія ВГСУ у п. 3.2.4 Роз'яснень «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» № 04-5/14 від 28 грудня 2007 р. зазначила, що недотримання встановленого статутом порядку відступлення частки третім особам може бути підставою для визнання договору про відступлення, купівлю-продаж або інше відчуження частки третій особі недійсним.

Аналізуючи наслідки, які настають після визнання правочину щодо відчуження корпоративних прав недійсним, слід вказати на певні особливості. Це пов'язано з особливостями предмета правочину – корпоративними правами: 1) їхнього особливою природою (комплекс як майнових, так і немайнових, організаційних прав); 2) складною структурою корпоративних правовідносин, у межах яких вони здійснюються. Наприклад, якщо застосувати реституцію до договору купівлі-продажу офісного приміщення, то можна вимагати відшкодування втраченої вигоди від того, що власник не мав можливості використовувати приміщення з комерційною метою (здавати в оренду, застосовувати для власної підприємницької діяльності). У разі реституції корпоративних прав попередньому власнику повертається акція (частка в статутному, складеному капіталі). Проте варто визначитися з наслідками здійснення корпоративних прав, зокрема з рішеннями загальних зборів, які були прийняті за голосування неналежного власника.

В. Кучер і Н. Конц висловили пропозицію, за якою у разі, коли зміст правочину зумовлює неможливість повернення сторін у тих чи інших правах у попередній стан, такі договори слід визнавати недійсними на майбутнє [74, с. 406]. На думку М. Оприска, при визнанні недійсними договорів про відчуження корпоративних прав слід застосовувати двосторонню реституцію щодо майнових прав і повертати сторони в попередній стан: поверненню підлягає саме право участі, втілене у частку в статутному капіталі, акцію, пай тощо, а

також набути на підставі цієї участі. Наслідком недійсності договору щодо немайнових корпоративних прав є їхнє припинення на майбутнє [95, с. 46].

На нашу думку, обидва підходи не можна вважати досконалими. Як перша позиція, так і друга (у разі їхнього законодавчого закріплення), можуть бути використані рейдерами та іншими недобросовісними особами. Так, якщо припустити, що рішення, які приймалися незаконним складом загальних зборів, набудуть чинності, то для вищезазначених осіб з'явиться можливість узаконити неправомірні дії (наприклад, відчужити ліквідне майно за заниженою вартістю, прийняти рішення щодо інших стратегічних питань діяльності товариства). Вважаємо, як щодо майнових корпоративних прав, так і немайнових, потрібно застосовувати наслідки недійсності за загальним правилом, а не на майбутнє.

Певну чіткість цього питання забезпечили Рекомендації Президії ВГСУ «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» № 04-5/14 від 28 грудня 2007 р., згідно з п. 2.17 яких з урахуванням вимог ч. 3 ст. 92 ЦКУ недійсність рішення загальних зборів про обрання керівника господарського товариства не є підставою для визнання недійсними правочинів, вчинених цим керівником від імені товариства.

В. Кравчук пропонує у разі збільшення дійсної вартості частки застосовувати правові наслідки набуття (збереження) майна без достатньої правової підстави, а у разі зменшення – положення про відшкодування шкоди [65, с. 214–215]. На наш погляд, науковець у цьому разі не враховує особливостей корпоративних прав, зокрема того, що підвищення чи зниження вартості належних особі корпоративних прав залежить від ефективності діяльності виконавчого органу товариства, а не від неї самої. Слід погодитися з думкою М. Оприска, що не підлягають застосуванню у разі зменшення розміру дійсної вартості частки також положення про відшкодування збитків, оскільки згідно зі ст. 22 ЦКУ збитками є втрати, яких зазнає особа, а в цьому разі зменшення дійсної вартості частки в статутному капіталі зумовлено втратами юридичної особи, а не відчужувача частки. Крім цього, можлива ситуація, коли внаслідок зміни учасника на підставі спірного договору не змінився виконавчий

орган товариства і під його керівництвом останнє зазнає збитків, які призводять до зменшення вартості частки [95, с. 47].

Проте навіть щодо права на дивіденди реституція матиме свої особливості. Останні зумовлені тим, що дивіденди виплачуються не стороною договору, а товариством, яке відповідно не може бути стороною реституції. В науковій літературі висловлюється думку, що право на недоотримані дивіденди слід захищати шляхом подання позову про повернення безпідставно набутого майна [95, с. 48].

Більш складною є ситуація в тому разі, коли недобросовісний набувач відчужив корпоративні права третій особі. На думку І. Спасибо-Фатєєвої, реституція може застосовуватися лише тоді, коли майно, передане за правочином, залишається у сторони. Як тільки це майно переходить до третьої особи, може йтися не про реституцію, а про віндикацію [167, с. 328]. Таку саму позицію відстоює В. Кравчук, зазначаючи, що віндикація як речово-правовий спосіб захисту не може бути застосована до відносин з приводу частки у статутному капіталі товариства [61, с. 216]. Так, щодо можливості застосування такого способу захисту, як віндикація, вчені висловлюють різні думки. Деякі науковці припускають віндикацію бездокументарних цінних паперів [12, с. 98–99; 151, с. 111–112]. Інші, навпаки, це заперечують [73, с. 9; 37, с. 27–28]. Погляди вчених розходяться залежно від визнання чи невизнання можливості застосування до бездокументарних акцій механізмів правового регулювання речово-правових відносин. На думку О. Головатенка, у сучасному майновому обороті «бездокументарні акції» неможливо досліджувати як речі – об'єкти права власності, тому відповідно неможливо захищати їх речово-правовими позовами [27, с. 4].

Водночас судова практика підтверджує можливість застосування віндикації з метою захисту права на акції. При цьому предметом доказування є такі питання: встановлення права власності позивача на акції, відсутність волевиявлення позивача на вибуття акцій з володіння, добросовісність набувача акцій (відповідача).

2.3. Порядок набуття та припинення корпоративних прав

Набуття та припинення корпоративних прав взаємозумовлені явища. Як правило, припинення і набуття корпоративних прав є наслідками одного юридичного факту, наприклад, договору купівлі-продажу частки в статутному капіталі товариства. З огляду на це механізм правового регулювання набуття і припинення цих прав має бути узгодженим.

Підставами для виникнення права власності є різні обставини (юридичні факти), з якими норми права пов'язують встановлення правовідносин власності. Згідно з ч. 1 ст. 328 ЦКУ це можуть бути будь-які підстави, не заборонені законом, тобто це події (смерть спадкодавця), договори (купівля-продаж), юридичні вчинки, цивільні стани (перебування у шлюбі), а також юридична сукупність (заповіт і смерть спадкодавця) тощо.

В. Кравчук поділяє підстави набуття корпоративних прав за критерієм належності останніх. До первинних (коли набуття відбувається безпосередньо від юридичної особи) належать створення юридичної особи; прийняття учасника; придбання акцій нової емісії; продаж акцій чи часток, які належать юридичній особі. До похідних (коли набуття корпоративних прав відбувається від учасників юридичної особи) – відступлення частки, продаж акцій, спадкування часток [44, с. 261].

Вважаємо, що з таким розподілом варто погодитися лише частково. Якщо акції нової емісії відчужуються від імені товариства, то, наприклад, при створенні юридичної особи корпоративні права у засновників виникають вперше. Фактично в цьому разі корпоративні права є новоствореною річчю, тому навряд чи можна стверджувати, що набуття корпоративних прав відбувається від юридичної особи. Аналогічно це стосується і внесення учасниками додаткових внесків до статутного капіталу. Учасник набуває корпоративних прав не від юридичної особи, а внаслідок винесення коштів (майна) відповідно до рішення загальних зборів про збільшення статутного

капіталу. В цьому разі додатковий обсяг корпоративних прав є новоствореним об'єктом цивільних прав.

На нашу думку, слід враховувати інший критерій поділу. В теорії цивільного права підстави набуття права власності поділяють на первинні та похідні за критерієм правонаступництва [181, с. 99]. До первинних належать способи, які правонаступництва не передбачають, а до похідних ті, що ґрунтуються на правонаступництві.

За такою класифікацією, до *первинних підстав* набуття корпоративних прав можна зарахувати:

- створення або участь у створенні юридичної особи;
- внесення внеску до статутного капіталу;
- прийняття учасника з одночасним збільшенням статутного капіталу;
- емісія акцій.

До *вторинних підстав* належать такі:

- придбання акцій нової емісії;
- купівля-продаж, дарування, міна акцій (частки);
- спадкування;
- продаж акцій (частки), які належать юридичній особі.

Серед вищеперелічених первинних підстав набуття корпоративних прав зазначено прийняття учасника. Кореспондуючою дією є вступ учасника. З приводу останньої в науковій літературі висловлюється думка, що вступ у товариство є корпоративним двостороннім правочином. Коли кандидат звертається із заявою про вступ у товариство, він фактично робить оферту (пропозицію), спрямовану на набуття корпоративних прав, а товариство, коли ухвалює рішення про прийняття кандидата, фактично цю пропозицію акцептує, тобто приймає. В. Кравчук зазначає, що предметом цього договору є участь (членство) в юридичній особі, а змістом – права та обов'язки сторін щодо участі [61, с. 69]. Не передбачаючи надалі детального аналізу підстави набуття корпоративних прав, зауважимо, що останні виникають у цієї особи вперше.

Відповідно ця підстава є первинною. В цьому разі набуття корпоративних прав не зумовлене їхнім припиненням в іншого суб'єкта. Отже, така підстава не може бути двостороннім правочином.

До підстав припинення корпоративних прав належать такі:

- відчуження корпоративних прав;
- вихід з товариства;
- виведення учасника зі складу товариства;
- ліквідація товариства;
- інші підстави, передбачені законом.

Оскільки дослідження обмежується правочинами, то саме на них зосередимо першочергову увагу. Слід зауважити, що визначення моменту, з якого особа набуває корпоративних прав та обов'язків, ускладнюється відсутністю в ЦКУ, ГКУ, Законі України «Про господарські товариства» відповідних чітких спеціальних норм. Відсутні спроби вирішити цю проблему також у Проекті Закону України «Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю». Ситуація, що склалася, набула особливої невизначеності після оприлюднення ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» в новій редакції. Відповідно до Закону України № 997-V від 27 квітня 2007 р. вилучено положення, згідно з яким перехід частки учасника у статутному капіталі ТзОВ зумовлював перехід до такої особи всіх прав та обов'язків попереднього учасника. Формулювання ст. 53 Закону в колишній редакції давало змогу вважати моментом набуття особою (новим учасником) права участі в ТзОВ (ТДВ) та відповідно корпоративних прав саме дату переходу до неї частки від попереднього учасника. Проте сьогодні у зв'язку із зазначеними змінами набуття контрагентом правочину частки учасника господарського товариства не забезпечує автоматичне набуття цією особою корпоративних прав, що належали попередньому учаснику.

З огляду на це постає питання щодо визначення моменту, з якого учасник може реалізовувати корпоративні права:

- укладення відповідного правочину;

- прийняття до складу учасників загальних зборів товариства та ухвалення відповідного рішення;
- державна реєстрація змін до установчих документів на підставі змін у складі учасників.

З'ясування цього питання має важливе значення, оскільки це дає змогу визначити момент становлення нового власника повноправним учасником товариства, який може здійснювати корпоративні права. Крім цього, це також дає можливість зрозуміти природу правових відносин між попереднім (чи новим) власником корпоративних прав і товариством у період між укладенням правочину та реєстрацією змін до установчих документів товариства.

Водночас варто знати, чи укладення правочину може бути тим моментом, з якого особа отримує можливість здійснювати корпоративні права. Окреслимо щодо цього питання позицію судової практики. Зокрема, в Рекомендаціях Президії ВГСУ № 04-5/14 від 28 грудня 2007 р. зазначається, що *за п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК до складу сторін корпоративного спору не належать особи, які мають право на набуття корпоративних прав шляхом вступу до господарського товариства або придбання акцій. Відповідно господарським судам слід взяти до уваги, що справи у спорах, пов'язаних із розподілом майна подружжя, вступом до господарських товариств спадкоємців, правонаступників, осіб, яким було відчужено частку у статутному капіталі господарських товариств тощо, розглядаються залежно від суб'єктного складу сторін спору загальними або господарськими судами.*

Таким чином, укладення правочину розглядати як момент, з якого учасник набуває можливість реалізовувати корпоративні права, не можна. Для того, щоб він міг здійснити їх, необхідно щонайменше отримати рішення загальних зборів, на яких нового власника корпоративних прав вводять у склад товариства (крім АТ).

Відповідно слід уточнити, коли власник корпоративних прав набуває можливості здійснювати їх: з моменту прийняття рішення чи реєстрації відповідних змін державними органами.

На думку С. В. Томчишена, право участі у товаристві (тобто момент, з якого особа може здійснювати корпоративні права) не можна пов'язувати з датою державної реєстрації змін до установчих документів [175, с. 35]. Обґрунтування науковцем такої позиції трактується на основі положень ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»: якщо відомості, які підлягають внесенню до Єдиного державного реєстру, були внесені до нього, то такі відомості вважаються достовірними і можуть бути використані в спорі з третьою особою, поки до них не внесено відповідних змін. Проте, як зазначає автор, наведена норма не містить жодних положень, які дали б змогу однозначно стверджувати, що зміни до установчих документів, що відображають зміну складу учасників товариства та розмір їхніх часток, не мають юридичної сили для їхніх учасників і цього товариства до їхньої державної реєстрації та внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру. Крім того, вказаною нормою не встановлено жодних правових наслідків невиконання товариством у п'ятиденний термін свого обов'язку щодо реєстрації змін до установчих документів, які були прийняті загальними зборами цього товариства у зв'язку із зміною складу його учасників та розміру їхніх часток [175, с. 35].

На наш погляд, пропозиція науковця, що ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» не можна застосовувати до корпоративних правовідносин між товариством і його учасниками, є недостатньо аргументованою. Так, С. Томчишин, критикуючи позицію інших вчених щодо ототожнення факту набуття можливості здійснення корпоративних прав із моментом реєстрації змін до установчих документів, не наводить достатньо вагомих аргументів, які дали б змогу спростувати факт набуття можливості здійснювати корпоративні права з моменту реєстрації.

Аргументи дослідників, що набуття корпоративних прав із моменту реєстрації суперечить ч. 5 ст. 89 ЦКУ, також не достатньо вагомі. У вказаній правовій нормі зазначено, що юридичні особи та їхні учасники не мають права

посилатися на відсутність державної реєстрації таких змін у відносинах із третіми особами, які діяли з урахуванням цих змін. З огляду на це частина фахівців доходить висновку, що зміни до установчих документів, хоча і набувають чинності для третіх осіб з дня державної реєстрації, для товариства та його учасників є чинними до проведення їхньої державної реєстрації. Відповідно для товариства та його учасників чинність змін до установчих документів цього товариства не пов'язується з днем їхньої державної реєстрації [175, с. 36].

Вважаємо, що названі автори надто розширено тлумачать цю правову норму, зокрема щодо кола суб'єктів, яким вона адресована. Вищеподане положення ЦКУ не уповоможнює нового володільця корпоративних прав на їхнє здійснення, а лише застерігає його та товариство від заперечення проведених за рішенням загальних зборів змін. Отже, доведемо це на змодельованому прикладі про майнове право – право на отримання частини прибутку. Навіть якщо товариство (третья особа за положенням ч. 5 ст. 89 ЦКУ) виплатить частину прибутку новому володільцю, такі дії будуть неправомірними, оскільки фактично корпоративні права здійснює попередній власник.

Таким чином, процедура набуття корпоративних прав прописана недостатньо чітко. В законодавстві чітко не визначено, протягом якого терміну та яким чином мають бути проведені загальні збори товариства, на яких передбачається ввести учасника в його склад. Вищезазначена законодавча неврегульованість дає підстави деяким вченим вважати, що особа, яка придбала або в інший спосіб набула право на частку учасника у статутному капіталі, не вступає у товариство, тобто не стає учасником цього товариства в результаті лише набуття права на відповідну частку, а отримує виняткове право на вступ у товариство [174, с. 34]. При цьому аргументом для такого висновку є застосування ч. 5 ст. 147 ЦКУ за аналогією у зв'язку з відсутністю спеціальної норми. Проте застосування аналогії, на нашу думку, в цьому разі є недоцільним.

Варто взяти до уваги висновки Лабораторії корпоративного права НДІ ППП ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України щодо моменту набуття корпоративних прав: «Набуваючи права власності на відповідні об'єкти (частка, акція, вклад) у встановленому Законом порядку, особа одночасно набуває й усю сукупність корпоративних прав (ст. 167 ГКУ), в тому числі й право брати участь у загальних зборах. Проте набуття корпоративних прав не свідчить про одночасну можливість їх реалізації. Так, придбавши частку ТзОВ/ТДВ за цивільно-правовим договором, набувач стає власником корпоративних прав, але він не зможе набути статусу учасника товариства аж до реєстрації відповідних змін у його статуті. Лише після внесення цих змін особа набуває відповідний статус і може брати участь в загальних зборах ТзОВ і ТДВ; а також виступати стороною корпоративного спору (див. п. 1.5 Практики застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин). Реалізація права на участь у загальних зборах ТзОВ/ТДВ виникає з моменту реєстрації учасника товариства у переліку учасників загальних зборів (ст. 60 Закону «Про господарські товариства»), з кількості голосів, що йому належать.

В акціонерних товариствах право участі в товаристві при відчуженні акцій виникає у набувача з моменту фіксації відповідного факту в системі депозитарного обліку (ст. 4 Закону «Про депозитарну систему в Україні»). Право на участь у загальних зборах АТ виникає з моменту реєстрації учасників у переліку акціонерів (ч. 3 ст. 40 Закону «Про акціонерні товариства») для участі у зборах на підставі відповідних документів (виписка з рахунка в цінних паперах, посвідчення особи, довіреність тощо) та внесення їх до переліку акціонерів тощо.

Таким чином, враховуючи те, що право участі в управлінні товариством є базовим серед корпоративних прав, вважаємо, що учасник отримує можливість здійснювати права з моменту реєстрації змін до статуту чи засновницького договору (щодо учасників ТзОВ, ПТ, КТ, членів кооперативу) або з моменту внесення відповідних змін до реєстру акціонерів.

Окрему увагу слід приділити такій підставі припинення корпоративних прав, як вихід з товариства (кооперативу). Заява про вихід (обґрунтовано в п. 1.3) є одностороннім правочином. Спірним є питання моменту припинення корпоративних прав учасника (члена), який заявляє про вихід. В Законі України «Про господарські товариства» щодо цього не вказано жодних положень. Відповідно невизначеність спричинила різнобічність підходів з боку регуляторних і судових органів.

Державна служба України з питань регуляторної політики та підприємництва трактує норму Закону таким чином: датою виходу учасника з товариства є день державної реєстрації відповідних змін до установчих документів (Лист № 5114 від 28 липня 2004 р.) [126].

ВГСУ зробив висновок, що учасник вважається таким, що вийшов з товариства з обмеженою відповідальністю, з моменту прийняття загальними зборами рішення про припинення його участі на підставі заяви про вихід, а у разі відсутності такого рішення – з дати закінчення терміну, встановленого законом або статутом товариства для повідомлення про вихід з нього (Рекомендації Президії ВГС України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» № 04-5/14 від 28 грудня 2007 р.) [135].

ВСУ вважає, що моментом виходу учасника з товариства є дата подачі ним заяви про такі дії відповідній посадовій особі товариства або вручення заяви цим особам органами зв'язку (п. 28 Постанови) [134].

Проектом Закону передбачається, що у разі виходу учасника з товариства його частка переходить до цього товариства з дати подання останньому заяви про відповідні дії (ст. 21) [148].

Серед науковців момент припинення та набуття корпоративних прав при виході з товариства є доволі дискусійним питанням. Одні вчені пов'язують дату виходу із днем прийняття рішення про вихід зборами учасників товариства [54, с. 16]. На думку В. Кравчука, моментом виходу з товариства є саме та дата, коли подана заява про намір виходу учасника цього товариства [60, с. 580].

Для окреслення цього питання, на нашу думку, слід врахувати таке. Участь у ТзОВ (ТДВ, ПТ, КТ) – це не лише сукупність прав, а й обов'язків (і відповідно кореспондуюче право вимоги товариства до учасника). Нелогічно позбавляти прав товариство, не повідомивши йому про це. Вважаємо думку В. Кравчука найбільш обґрунтованою, оскільки саме з моменту повідомлення органів управління товариства воно поінформоване про вихід учасника з його складу. Відповідно саме з цього моменту припиняється процесуальна правоздатність сторони. Після виходу з товариства учасник не може подати позов за винятком того випадку, коли підставою позову є його дії, дії учасників чи діяльність товариства, які відбулись до моменту виходу з цього товариства.

Порядок набуття та припинення корпоративних прав неповнолітніми, малолітніми особами має певні особливості. В цьому разі насамперед потрібно з'ясувати, хто виступатиме стороною правочину та чи мають право неповнолітні чи малолітні особи набувати частку на підставі правочинів.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 32 ЦКУ фізична особа віком від 16 до 18 років (неповнолітня особа) має право бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи. У ст. 31 ЦКУ для малолітніх осіб такого права не передбачено. Отже, порівнявши ці дві правові норми, можна зробити висновок, що малолітня особа не може бути учасником юридичної особи. Однак насправді це не так, оскільки законодавством обмежень щодо можливості малолітній особі набувати частку не передбачено. Проте це загальне правило стосується АТ і ТзОВ (ТДВ).

Набуття корпоративних прав у ПТ, КТ, виробничому кооперативі має також певні особливості. Учасник повного товариства здійснює підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несе додаткову (субсидіарну) відповідальність всім майном, що йому належить (ч. 1 ст. 119 ЦКУ). За положеннями ст. 35 ЦКУ, підприємницьку діяльність можна здійснювати лише після досягнення 16 років і винятково за наявності певних умов (одруження, народження дитини тощо). Відповідно учасником правочину щодо набуття частки в ПТ чи КТ малолітня особа взагалі не може бути, а

неповнолітня лише у разі, якщо їй надано право здійснювати підприємницьку діяльність.

Дещо аналогічні обмеження є щодо набуття малолітніми частки у виробничому кооперативі. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про кооперацію», членом кооперативу може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку і виявила бажання брати участь у його діяльності. Отже, малолітні особи не можуть набувати членство у виробничому кооперативі, а неповнолітні вчиняти такі правочини можуть лише з 16 років.

Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що серед прав, якими наділена малолітня особа, варто передбачити право «бути учасником (засновником) юридичних осіб». Відповідно пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 31 ЦКУ пунктом 3 такого змісту: «...бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами».

Висновки до розділу

1. Здійснення корпоративних прав – це тривалий процес втілення правових можливостей, передбачених нормами права. При характеристиці реалізації корпоративних прав важливе значення має кінцевий результат. Здійснення корпоративних прав розкривається не через реалізацію, а навпаки, – спрямоване на реалізацію цих прав.

2. Формами реалізації права на участь у товаристві є такі: 1) безпосередня участь в управлінні на загальних зборах товариства; 2) обрання керівних органів управління товариством; 3) можливість бути обраним в органи управління товариством.

3. Форми реалізації корпоративних прав необхідно відрізняти від суміжних понять, зокрема від форм корпоративних прав і форми об'єктивації корпоративних прав.

4. Єдиним способом реалізації права на вихід із товариства є добровільний вихід учасника товариства шляхом вчинення правочину – подання заяви. Усунення, позбавлення участі (виключення) учасника чи вибуття зі складу учасників (наприклад, у зв'язку зі смертю учасника або оголошення його померлим, ліквідації юридичної особи – учасника товариства) не є формами реалізації корпоративних прав, оскільки ці процеси не залежать від волі учасника товариства.

5. Відчуженням корпоративних прав є заснований на правочині їхній перехід від однієї особи до іншої, який може опосередковуватися різними правовими конструкціями (купівля-продаж, міна, дарування, заповіт тощо).

6. Особливостями правочинів як підстави для набуття та припинення корпоративних прав такі: а) консенсуальний характер; б) укладення тільки в письмовій формі; в) застосування спеціальних правил щодо моменту набуття права власності.

7. Можливість обирати ускладнену письмову форму правочинів щодо відчуження корпоративних прав є винятком і правом сторін, а обов'язковість подання у письмовій формі – загальним правилом.

8. Умови правочинів щодо набуття та відчуження корпоративних прав можна класифікувати за критерієм виду джерела, згідно з яким встановлені відповідні вимоги: 1) загальні, які є обов'язковими для всіх договорів (встановлені ЦКУ); 2) визначені спеціальним законодавством (зокрема Правилами (умовами) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами); 3) зумовлені природою та особливістю конкретного договору (наприклад, значні правочини, правочини, щодо яких є зацікавленість).

9. Спеціальними умовами дійсності договорів відчуження корпоративних прав товариства (за винятком АТ) є такі: 1) оплата частки (відповідно можливість відчуження корпоративних прав лише в межах сплаченого внеску до статутного (складеного) капіталу); 2) відсутність у статуті заборони на відчуження корпоративних прав на користь третіх осіб, які не є учасниками товариства (третіх осіб); 3) згода всіх учасників (для ПТ, КТ) або відмова інших учасників від переважного права на придбання корпоративних прав у разі їхнього відчуження на користь третіх осіб (для ТЗОВ, ТДВ).

10. До первинних підстав набуття корпоративних прав можна зарахувати такі: створення або участь у створенні юридичної особи; внесення внеску до статутного капіталу; прийняття учасника з одночасним збільшенням статутного капіталу; емісія акцій. Вторинними є : придбання акцій нової емісії; купівля-продаж, дарування, міна акцій (частки); спадкування; продаж акцій (частки), які належать юридичній особі.

11. Право власності на корпоративні права на підставі правочину виникає: 1) щодо акцій – після фіксації відповідного факту в системі депозитарного обліку; 2) щодо частки (паю) – після реєстрації відповідних змін в реєстрі юридичних осіб.

12. Укладення правочину щодо відчуження та набуття корпоративних прав недостатньо для можливості реалізувати ці корпоративні права. В цьому разі має бути наявним юридичний склад – сукупність юридичних фактів (укладення правочину та дія, пов'язана з реєстрацією корпоративних прав).

РОЗДІЛ ІІІ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ПІДСТАВ ДЛЯ НАБУТТЯ ТА ПРИПИНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

3.1. Купівля-продаж корпоративних прав

Договір купівлі-продажу – це одна з найбільш поширених підстав для виникнення права власності, яка посіла належне їй місце з встановленням ринкової економіки. Відповідно аналіз окремих правочинів як підстави для виникнення та припинення корпоративних прав варто розпочати саме з договорів купівлі-продажу.

Аналізуючи норми ЦКУ, можна зауважити, що в цьому документі відносини значною мірою регулюються диспозитивним методом. Так, щодо більшості умов договору сторонам надається можливість на власний розсуд визначати умову правочину.

В анотації до п. 2.1.4 Принципів корпоративного управління, схвалених НКЦПФР, зазначається, що право на вільне розпорядження належними акціонеру акціями є невід’ємним його правом. Товариству не дозволяється встановлювати у внутрішніх документах або на практиці будь-які обмеження щодо вільного розпорядження належними акціонеру акціями (наприклад, переважного права інших акціонерів на придбання акцій товариства, необхідності отримання згоди товариства на відчуження акцій тощо) [111]. Охарактеризуємо особливості договору купівлі-продажу корпоративних прав.

Стороною договору купівлі-продажу корпоративних прав може бути будь-яка особа, що володіє повною цивільною дієздатністю.

Ні в чинному законодавстві, ні в цивілістичній літературі повною мірою не висвітлено питання набуття корпоративних прав малолітніми та неповнолітніми з похідних підстав і здійснення цих прав. Дискусійними залишаються також питання заснування корпоративних товариств особами, які

не набули повної цивільної дієздатності, виникнення в них на цій підставі корпоративних прав та їхнього здійснення.

Відповідно до ч. 1 ст. 32 ЦКУ фізична особа віком від 14 до 18 років (неповнолітня особа) має право бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи. Проте за змістом цієї норми незрозуміло, чи може неповнолітня особа самотійно від свого імені набувати корпоративних прав, оскільки можливість бути учасником не означає автоматичну можливість бути стороною договору купівлі-продажу корпоративних прав.

М. Оприско вважає, що особи, наділені неповною дієздатністю, самотійно набувають корпоративні права як із первісних, так і з похідних підстав, та самотійно їх здійснюють, якщо це не заборонено актами цивільного законодавства або установчими документами корпоративного товариства [97, с. 189]. Такого висновку науковець доходить лише на основі наявності в ст. 32 ЦКУ формування «...права бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи». Вважаємо, що думка автора є доволі сумнівною.

Проаналізуємо більш детально положення ст. 32 ЦКУ. В ній закріплено перелік додаткових прав, якими користується фізична особа віком від 14 до 18 років: право на розпорядження заробітком, самотійне здійснення права на результати інтелектуальної, творчої діяльності тощо. При цьому щодо заробітку, стипендії (п. 1 ч. 1) та банківського вкладу (п. 4 ч. 1) чітко вказано на можливість укладення договору або вільного розпорядження (в тому числі розпорядження шляхом укладення різних правочинів). Щодо корпоративних прав (п. 2 ч. 1) зазначено лише про можливість бути учасником (засновником) товариства. Отже, законодавець встановив певні відмінності в правах фізичних осіб віком від 14 до 18 років та усунув можливість розпоряджатися корпоративними правами, в тому числі відчужувати шляхом продажу.

З позиції відповідності вищезгаданого обмеження об'єктивному праву вважаємо, що жодних суперечностей у цьому разі немає. По-перше, обмеження

неповнолітньої особи щодо вчинення значних правочинів (не дрібних побутових) є закономірним, оскільки законодавець прагне уникнути, відгородити неповнолітню особу від часто необдуманого відчуження дороговартісних речей (наприклад, квартири, автомобіля, земельної ділянки і т. ін.). Ціна корпоративних прав часто може навіть перевищувати вартість перелічених речей.

По-друге, в більшості випадків неповнолітній особі складно самостійно оцінити вартість корпоративних прав, їхню ліквідність і потенційну можливість до зростання в ціні. З огляду на це неповнолітня особа укласти договір купівлі-продажу корпоративних прав не може і немає на сьогодні причин та підстав надати їй це право. Разом з тим, не заборонено набуття корпоративних прав на підставі договору купівлі-продажу на користь третіх осіб, укладеного, наприклад, батьками на користь дитини (неповнолітньої особи).

Певні додаткові вимоги встановлені щодо правового статусу сторін договору купівлі-продажу корпоративних прав ПТ та КТ. Ідеться про статус фізичної особи-підприємця. Відповідно до ч. 7 ст. 80 ГКУ учасниками ПТ, повними учасниками КТ можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва. Якщо сторона договору – набувач корпоративних прав не є фізичною особою-підприємцем, то укладений договір купівлі-продажу недійсний.

Коло сторін договору купівлі-продажу частки товариства, на відміну від інших видів договорів (дарування, міни тощо), дещо ширше. Стороною цього виду договору можуть бути не лише учасник ТзОВ (ТДВ) та особа, яка таку частку набуває. Відповідно до ч. 5 ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» у разі придбання частки (її частини) учасника самим ТзОВ воно зобов'язане реалізувати її іншим учасникам або третім особам протягом терміну, що не перевищує року. З цього положення випливає, що стороною договору щодо набуття корпоративних прав може бути не лише фізична чи юридична особа як учасник корпоративних правовідносин, а й безпосередньо товариство, корпоративні права такого є предметом цього правочину.

Одне із питань, що виникають при укладенні договору купівлі-продажу корпоративних прав ТзОВ (ТДВ), стосується необхідності надання згоди іншими учасниками на відчуження цих прав. У цьому разі не слід помилково сприймати як інше поняття – переважне право. Складність з'ясування проблеми полягає в тому, що донедавна Закон України «Про господарські товариства» та ЦКУ закріплювали різні підходи до регулювання відчуження корпоративних прав.

Згідно із положенням ч. 1 ст. 53 старої редакції названого Закону (на сьогодні нечинний) учасник товариства з обмеженою відповідальністю міг за згодою решти учасників відступити свою частку (її частину) одному чи кільком учасникам цього товариства, а якщо інше не передбачено установчими документами, то і третім особам. Відповідно до ч. 2 ст. 147 ЦКУ відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства. Так, за колишньою редакцією Закону передбачалась обов'язкова згода учасників товариства на відчуження корпоративних прав, а в ЦКУ – ні (за умови, якщо інше не встановлено установчими документами товариства).

З метою ліквідації вищезгаданих розбіжностей у правовому регулюванні Законом України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України» № 997-V від 27 квітня 2007 р. були внесені відповідні зміни, якими узгоджено правове регулювання порядку відчуження корпоративних прав [118].

На сьогодні законодавчо затверджено, що у разі відступлення учасником своєї частки у статутному капіталі товариства надання на це згоди інших учасників цього товариства не є обов'язковим. Учасники мають право закріпити у статуті заборону на відчуження частки третім особам. Проте за відсутності такої заборони в установчих документах товариства учасники не мають право надавати чи не надавати згоди на відчуження учасником корпоративних прав третім особам. Разом з тим, вищеназване обмеження чинне

для повних товариств, оскільки учасник повного товариства має право передати свою частку у складеному капіталі чи її частину іншому учасникові цього товариства або третій особі винятково за згоди інших його учасників (ст. 127).

Аналогічно це положення застосовують щодо виробничих кооперативів. Член виробничого кооперативу має право передати свій пай чи його частину іншому членові цього кооперативу, якщо інше не встановлено статутом кооперативу і законом. Передання паю (його частини) особі, яка не є членом виробничого кооперативу, допускається лише за згодою членів цього кооперативу (ч. 3 ст. 166 ЦКУ).

Окреслимо істотні умови договору купівлі-продажу корпоративних прав, до яких, як відомо, належать предмет та інші умови, що визначені законом як істотні або необхідні для договорів цього виду, а також усі умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Таким чином, окремими нормами ЦКУ та нормами спеціальних законів і підзаконних нормативно-правових актів (про них ітиметься далі) можуть бути встановлені додаткові істотні умови договору.

Істотною умовою договору є предмет правочину. Предмет правочинів, які є підставою для набуття та припинення корпоративних прав, досліджено в п. 1.3. Відповідно доведено, що предметом правочину є саме корпоративні права. Разом з тим, додатково проаналізуємо ті правові норми, які стосуються винятково договору купівлі-продажу.

Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про депозитарну систему України» № 5178-VI від 6 липня 2012 р. виписка з рахунка в цінних паперах не вважається цінним папером, а її передача від однієї особи до іншої не є вчиненням правочину щодо цінних паперів і не передбачає переходу прав на цінні папери та прав за цінними паперами. Отже, виписка з рахунка у цінних паперах не може бути предметом договорів, що забезпечують перехід права власності на цінні папери.

Загальне правило щодо моменту виникнення права власності у набувача майна за договором встановлено ст. 334 ЦКУ, згідно з якою це право виникає з

моменту передання цього майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Диспозиція цієї норми дає змогу встановити винятки із цього правила в договорі або законі.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про депозитарну систему України» підтвердженням прав на цінні папери та прав за цінними паперами, що існують у бездокументарній формі, а також обмежень прав на цінні папери у певний момент, є обліковий запис на рахунку в цінних паперах депонента в депозитарній установі.

Ситуація з моментом переходу корпоративних прав (прав на частку та прав з частки) дещо складніша. Частина вчених вважає, що особа – покупець частки і учасник, який її передає, перебувають у доволі невизначеному статусі протягом певного проміжку часу. В будь-якому разі, на їхню думку, залишається час з моменту проведення зборів до моменту реєстрації змін державним реєстратором, але цей термін незначний [44 с. 192].

Хоча предметом відчуження є корпоративні права, вважаємо неможливим застосування механізму цесії до порядку їхнього відчуження через його неефективність. У ч. 1 ст. 516 ЦКУ закріплено, що заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Отже, законодавством передбачено можливість встановлення правочинном необхідності одержання згоди боржника на уступку права. Проте за таких умов може скластися ситуація, коли акціонерне товариство при первинному розміщенні цінних паперів введе таку умову до договору, і в подальшому обіг акцій залежатиме винятково від згоди товариства. Як підсумок, для укладення договору відчуження корпоративних прав необхідно буде отримати згоду товариства.

Аналізуючи предмет договору, важливо повною мірою висвітлити питання оборотоздатності корпоративних прав, оскільки для договору купівлі-продажу характерні деякі особливі обмеження. Переважно вони стосуються окремих видів АТ. Так, наприклад, згідно з п. 2 ст. 24 Закону України «Про

акціонерні товариства» акції ПрАТ не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону.

Відповідно до ч. 5 ст. 33 Закону України «Про банки та банківську діяльність», НБУ має право заборонити банку купівлю власних акцій або паїв у разі, якщо це може призвести до погіршення його фінансового стану.

Крім того, в світовій практиці поширеними є приклади обмеження купівлі-продажу корпоративних прав з метою захисту національних інтересів і внутрішнього ринку. Традиційно обмеження на здійснення іноземних інвестицій, зокрема на придбання акцій, характерні здебільшого для країн, що розвиваються. Однак в останній період їх почали впроваджувати у високорозвинутих економіках, у тому числі в США й у країнах Західної Європи.

Серед країн – членів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) найбільша кількість обмежень на здійснення іноземних інвестицій, у тому числі на придбання акцій іноземними інвесторами. Нині їх застосовують в Ісландії, Канаді, Туреччині, Мексиці, Австрії, Австралії, Південній Кореї та Японії.

Як правило, обмеження щодо купівлі-продажу корпоративних прав пов'язані з економічними причинами і є галузевими. Держава зацікавлена в розвитку власного бізнесу в певній галузі і тому обмежує доступ до неї іноземних інвесторів. Відповідно місцевому бізнесу дають можливість стати самодостатнім, щоб після зняття обмежень він зміг конкурувати з іноземними інвесторами. Інакше існує ймовірність, що останні, володіючи істотними фінансовими і нематеріальними ресурсами, монополізують галузь, заблокувавши місцевим компаніям можливості для розвитку.

Практику галузевого обмеження іноземних інвестицій послідовно використовують багато держав. Такі обмеження, як правило, мають тимчасовий характер, оскільки подібні практики суперечать стандартам Світової організації торгівлі (СОТ): де-факто вони є перешкодами при здійсненні міжнародної торгівлі і можуть мати дискримінаційний характер.

Прикладом введення галузевих обмежень є Росія, де нещодавно прийнято Федеральний закон «Про порядок здійснення іноземних інвестицій у господарські товариства, що мають стратегічне значення для забезпечення оборони країни і безпеки держави». Відповідно до цього Закону порядок купівлі-продажу корпоративних прав підприємств, що мають стратегічне значення, є загальним і поширюється на всіх без винятку іноземних інвесторів. Такі обмеження можна пояснити тим, що держава розглядає деякі галузі економіки (освоєння природних ресурсів, оборонна промисловість і т. ін.) як стратегічні, що мають безпосереднє значення для забезпечення національної безпеки, у зв'язку з чим встановлює особливу процедуру для здійснення купівлі-продажу корпоративних прав у таких галузях [8].

Загалом на основі аналізу предмета договору купівлі-продажу корпоративних прав можна зробити висновок, що певні додаткові обмеження можуть встановлюватися залежно від: 1) виду товариства; 2) виду господарської діяльності товариства.

Наступна істотна умова договору купівлі-продажу корпоративних прав – ціна. Встановлення та погодження цієї істотної умови набуває особливого значення при укладенні оплатних договорів щодо відчуження корпоративних прав, оскільки перед їхнім відчуженням, як було зазначено, інші учасники користуються переважним правом купівлі-продажу на тих самих умовах (в тому числі ціною). З огляду на це в науковій літературі цьому аспекту проблеми приділено значну увагу.

Аналізуючи ситуацію, коли корпоративні права відчужуються за заниженою вартістю, варто з'ясувати, чи не суперечить законодавству продаж зазначених прав за ціною, що є значно нижчою від ринкової.

Відповідно до ч. 2 ст. 115 ЦКУ у випадках, встановлених законом, грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства підлягає незалежній експертній перевірці. Спеціальним законом за ЦКУ є Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оцінну діяльність в Україні».

Нормами цього Закону обов'язковості оцінки вкладів учасників господарського товариства не встановлено, крім внесків до господарських товариств з державною часткою (часткою комунального майна). Аналогічне положення містить ГКУ. Відповідно до ч. 1 ст. 169 ГКУ, корпоративні права держави та активи суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких визначено частку держави, підлягають оцінці за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України, відповідно до вимог закону.

Відповідно до роз'яснень Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва у Листі «Про статутний фонд товариства з обмеженою відповідальністю» № 6279 від 14 вересня 2004 р., у випадку, коли учасники господарських товариств самостійно оцінюють майно або майнові права та визначають критерії оцінки своїх внесків (договірна ціна) до статутного фонду господарського товариства, це потрібно оформляти відповідним актом оцінки і прийому-передачі до статутного фонду [140]. При цьому перехід права власності на майно або майнові права передбачається установчими документами господарського товариства або іншим документом згідно з вимогами гл. 24 ЦКУ «Набуття права власності».

У науковій літературі, де досліджуються питання впливу ціни продажів корпоративних прав за заниженою вартістю на права та обов'язки інших учасників, як правило, дотримуються принципу свободи договору та вільного волевиявлення сторін при визначенні цієї істотної умови договору [25; 51]. На основі аналізу корпоративного законодавства доходимо висновку, що жодним чином продаж корпоративних прав за заниженою вартістю не впливає на права та обов'язки інших учасників. Останні користуються лише переважним правом купівлі корпоративних прав. Жодних інших прав щодо фіксування ціни, за якою відчужуються корпоративні права, не встановлено. Можна припустити, що продаж значного пакета акцій за ціною, нижчою, ніж на фондовому ринку, може дещо дестабілізувати функціонування компанії, оскільки така інформація може зумовити подальший масовий розпродаж акцій іншими акціонерами та в підсумку негативно вплинути на ринкову вартість цих акцій. Проте вважаємо,

що визначення ціни (за винятком явно завищеної ціни, коли остання сукупно з іншими умовами правочину може характеризувати цей правочин як удаваний) не має залежати від будь-кого ззовні, оскільки це виняткове право сторін правочину.

Зауважимо, що вищевказана проблема має також іншу сторону, що стосується норм податкового законодавства, зокрема встановлення звичайної ціни та справедливої ринкової ціни (п. 14.1.71 та 14.1.219 ПКУ).

На думку О. Гарагонича, податковий орган потенційно має можливість завищити ціну, враховуючи те, що питання визначення оцінки вартості частки господарських товариств приватної форми власності при її продажу не врегульовано актами законодавства. Відповідно у разі виникнення спору зазначене потрібно вирішувати аналогічно згідно з порядком оцінки вартості корпоративних прав суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких визначено частку держави (169 ГКУ) [25]. Погоджуємось з твердженням автора, що чинне законодавство не містить заборони щодо продажу частки у статутному капіталі ТзОВ за ціною, нижчою від її реальної вартості, а тому застосування аналогії призведе до безпідставного втручання держави у сферу приватних інтересів сторін договору купівлі-продажу.

Вищевказане означає, що сторони мають право самостійно встановлювати ціну корпоративних прав (договірну вартість), яку для себе визначатимуть як погоджену та вигідну для здійснення їхнього відчуження.

На наш погляд, аналогія до закону допустима при відчуженні корпоративних прав, що є комунальною власністю. Враховуючи те, що територіальну громаду представляють виборні особи, серед яких можливі зловживання, доцільно перед продажем корпоративних прав проводити їхню оцінку, закріпивши це положення на рівні ГКУ.

Відповідно до норм ЦКУ оплата за правочином здійснюється грошима чи іншим майном на розсуд сторін. Згідно із положенням ч. 1 ст. 11 Закону України «Про акціонерні товариства» оплата вартості акцій, що розміщуються під час заснування акціонерного товариства, може здійснюватися грошовими

коштами або майном, майновими і немайновими правами, що мають оцінку, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, та векселів). Проте норм, які б регулювали форми оплати акцій саме на підставі договору купівлі-продажу, акціонерне законодавство не встановило. Це питання вирішується диспозитивно, на розсуд сторін. З огляду на це не заперечується можливість оплати корпоративних прав іншим майном, майновими та немайновими правами. Проте за таких обставин це буде договір міни (п. 3.3).

Разом з тим, слід врахувати, що при розрахунках на підставі договору купівлі-продажу корпоративних прав АТ є певні обмеження. Зокрема, Законом України «Про акціонерні товариства» забороняється інвестору здійснювати оплату цінних паперів шляхом взяття зобов'язань щодо виконання для товариства певних робіт або надання послуг. За статутом акціонерного товариства можуть вводитись й інші обмеження щодо форм оплати цінних паперів, але при цьому товариство не може встановлювати обмеження або заборону на оплату цінних паперів грошовими коштами (ч. 1 ст. 23). Проте у ст. 54 «Оплата вартості майна при виході учасника з товариства з обмеженою відповідальністю» Закону України «Про господарські товариства» жодних обмежень не встановлено. Виникає суперечність щодо забезпечення принципу свободи укладання договору, що регулює ст. 23 Закону України «Про акціонерні товариства». Вважаємо, що в цьому разі про порушення окресленого принципу не йдеться. Оскільки АТ – це об'єднання великого капіталу та часто значної кількості інвесторів, тому з метою протидії розмиванню статутного капіталу та ошукуванню акціонерів закріплення вищезгаданого обмеження є виправданим.

Зважаючи на нематеріалізований характер корпоративних прав, до договору купівлі-продажу не застосовуються положення про асортимент, комплектність товару, тару та упаковку і його якість. Разом з тим, є певні норми гл. 54 ЦКУ, застосування чи незастосування яких до договору купівлі-продажу корпоративних прав не настільки очевидне.

Згідно з особливостями корпоративних прав ТзОВ та АТ, до договору купівлі-продажу частки, акцій не можуть бути застосовані положення ст. 664 ЦКУ (про момент виконання обов'язку продавця передати товар). На нашу думку, достатньо базуватись на нормі ст. 655 ЦКУ, якою визначено дефініцію «договір купівлі-продажу» та встановлено обов'язок продавця передати майно. Проте потрібно конкретизувати, коли вважатиметься, що продавець виконав свій обов'язок щодо відчуження корпоративних прав. Зважаючи на нематеріалізований характер предмета договору, вважаємо, що обов'язок продавця є повністю виконаний з моменту підписання договору купівлі-продажу.

Норми про ризик знищення товару (ст. 668 ЦКУ), на наш погляд, аналізування не потребують, оскільки корпоративні права не можуть бути знищеними. В разі втрати реєстру акціонерів із технічних причин його можна відновити. Втрата виписки з реєстру, як було зазначено, не вважається суттєвою, оскільки вона не є об'єктом права власності та не становить предмет договору. Втрата ліквідності корпоративних прав чи зниження їхньої вартості в декілька разів (у тому числі внаслідок знищення майна товариства після підписання договору купівлі-продажу корпоративних прав, наприклад, через пожежу чи інше стихійне лихо) не є знищенням чи «пошкодженням» корпоративних прав, оскільки кількісний показник корпоративних прав – величина перманентно стала.

У зв'язку із регулюванням переходу права власності на акції спеціальним законодавством виникає питання щодо застосування чи незастосування положень ст. 697 ЦКУ до договору купівлі-продажу акцій. Відповідно до ч. 1 ст. 697 ЦКУ договором може бути встановлено, що право власності на переданий покупцеві товар зберігається за продавцем до оплати цього товару або настання інших обставин. У цьому разі покупець не має права до переходу до нього права власності розпоряджатися товаром, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із призначення та властивостей цього товару.

Таким чином, на практиці може виникнути ситуація, коли реєстратор вніс відповідний запис у реєстр про перехід права власності, а покупець не виконав зобов'язань з оплати чи не настали інші обставини. Вважаємо, що в цьому разі вимагати від покупця повернення акцій на підставі ст. 697 ЦКУ продавець не може. Цей висновок обґрунтовується тим, що продавець втрачає право власності у зв'язку із застосуванням спеціальних норм корпоративного законодавства (а не норм ЦКУ). А оскільки продавець втратив право власності на акції, і відповідно умова застосування цієї норми відсутня, то й підстав для застосування положень ст. 697 ЦКУ немає.

З точки зору обов'язків покупця, договір купівлі-продажу корпоративних прав не має жодних характерних особливостей. Відповідно повною мірою до цього правочину застосовуються положення статей ЦКУ про оплату товару (ст. 692), попередню оплату товару (ст. 693), оплату товару з розстроченням платежу (ст. 695) та в кредит (ст. 694). Зауважимо, що іноді на практиці виникають труднощі з кваліфікацією правових наслідків неоплати товару (в нашому разі корпоративних прав). Згідно з положенням ч. 4 ст. 694 ЦКУ, якщо покупець прострочив оплату товару, проданого в кредит, продавець має право вимагати повернення неоплаченого товару.

З'ясуємо, яким чином має діяти продавець, коли право власності на корпоративні права оформлені, а покупець кошти не перерахував. За законодавством Росії колишній власник корпоративних прав може подати позов про виведення (виключення) учасника з ТзОВ у зв'язку з невиконанням останнім свого обов'язку (ст. 10 Закону РФ «Про товариства з обмеженою відповідальністю»). Національне законодавство не передбачає позбавлення учасника права участі у ТзОВ у судовому порядку. Це винятково прерогатива загальних зборів товариства. Вважаємо, що колишньому учаснику в цьому разі необхідно звернутися до суду з вимогою про повернення корпоративних прав як майна, переданого за договором, але не оплаченого.

Застосування згаданого способу захисту до договору купівлі-продажу з одним покупцем не становить жодних складнощів. Проте в ситуації, коли

корпоративні права були придбані в порядку реалізації переважного права декількома учасниками, і обов'язок з оплати невиконаний одним (декількома) із них, можуть виникнути певні труднощі. В цьому разі необхідно з'ясувати правові наслідки повернення частки останніми, тобто кому в підсумку належатимуть неоплачені корпоративні права: продавцю чи решті покупців, що справно виконали обов'язок оплати та зацікавлені отримати неоплачену частину в порядку реалізації переважного права. Л. Новоселова вважає, що за такими учасниками слід визнати право на викуп неоплаченої частки [91, с. 25]. На наш погляд, такий підхід не може бути застосований, оскільки суперечитиме волі продавця. Крім того, за певних обставин це може зашкодити іншим інтересам продавця. Наприклад, якщо в ході перерозподілу неоплаченої частки один з учасників отримає контрольний пакет акцій або більше 50% голосів ТзОВ (ТДВ), це суперечитиме планам продавця до моменту продажу. На нашу думку, неоплачену частку потрібно повертати продавцю, який або залишить її собі або повторно відчужить учасникам, що скористались переважним правом і виконали обов'язок з оплати.

Оскільки договір купівлі-продажу – один із найбільш розповсюджених правочинів, він є підставою для набуття та припинення корпоративних прав. Його поширеність у цивільному обороті зумовлена універсальністю та зручністю використання для сторін. Важливе значення має також диспозитивний характер більшості норм ЦКУ (насамперед норм гл. 54), що зумовило появу різних видів договорів купівлі-продажу корпоративних прав залежно від предмета правочину (акція, частка, вклад, пай тощо), порядку оплати за договором, кількості й інших параметрів. Отже, вважаємо доцільним систематизувати сукупність цих договорів.

Систематизація договорів про відчуження корпоративних прав і визначення місця цього інституту серед системи цивільно-правових договорів має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення. Дослідження договорів як єдиної системи дає змогу розглядати їх не як розрізнену масу окремих, не пов'язаних між собою видів договорів, а як визначену їхню

сукупність, якій властива внутрішня цілісна структура, що ґрунтується на єдності та взаємозв'язку цих договорів [154, с. 21; 96, с. 25]. Виявлення спільних типових рис договорів та відмінностей між ними дає змогу суб'єктам правильно вибрати договір, забезпечує його відповідність змісту регульованої діяльності. А ґрунтовне дослідження договорів сприяє подальшому вдосконаленню та систематизації законодавства [182, с. 427]. В. Луць зазначає, що для системи цивільно-правових договорів як єдиної системи зі складними взаємозв'язками її елементів характерна як внутрішня єдність, так і диференціація договірних відносин, зумовлена особливостями конкретних майнових відносин, опосередкованих договорами [83, с. 55]. Це твердження характеризує систему договорів купівлі-продажу корпоративних прав, яка, незважаючи на свою різноманітність, визначається внутрішньою єдністю.

Основною класифікаційною ознакою є предмет договору. Залежно від того, корпоративні права якої організаційно-правової форми юридичної особи корпоративного типу відчужуються, визначається зміст решти положень правочину.

З урахуванням організаційно-правових форм юридичних осіб корпоративного типу, а також форми закріплення корпоративних прав щодо них, М. Оприско пропонує виокремити: договори про відчуження корпоративних прав, посвідчених акціями; договори про відчуження часток у статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю; договори про відчуження паїв у виробничих кооперативах; договори про відчуження часток у статутному капіталі приватних підприємств двох або більше засновників – фізичних осіб; договори про відчуження паїв у фермерських господарствах; договори про відчуження часток у статутному капіталі підприємств споживчої кооперації [154, с. 21; 96, с. 25]. Загалом можна погодитися з такими критеріями поділу, хоча перелік видів мав би бути дещо ширшим, оскільки вчений подав перелік не всіх організаційно-правових форм юридичних осіб, які є корпораціями. Наприклад, не визначено холдинги як окрему групу. Хоча холдинг створюється у формі акціонерного товариства, але

він має власні особливості щодо структури капіталу, управління. Вважаємо, що у вищезазначеній класифікації варто виділити окрему групу договорів щодо відчуження корпоративних прав холдингів. Удосконалена класифікація мала би бути такою: 1) договори про відчуження корпоративних прав, посвідчених акціями; договори щодо відчуження корпоративних прав холдингів; 2) договори про відчуження часток у статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю; 3) договори про відчуження паїв у виробничих, споживчих кооперативах; 4) договори про відчуження часток у статутному капіталі приватних підприємств; 5) договори про відчуження паїв у фермерських господарствах.

Дослідимо деякі з них. Наприклад, найменш врегульованим є порядок відчуження вкладу командитного товариства. Разом з тим, порядок набуття права власності на акцію виписаний найчіткіше. На наш погляд, така ситуація зумовлена рівнем поширеності відповідного виду товариства в цивільному обороті.

Саме різновидів договору купівлі-продажу акцій є найбільше. Закон України «Про депозитарну систему України» виокремлює правочини щодо відчуження акцій за принципом поставки цінних паперів проти оплати. Особливість порядку вчинення цих правочинів полягає в тому, що переказ цінних паперів та/або переказ прав на цінні папери та прав за цінними паперами відбувається відразу після відповідного переказу коштів (ст. 1).

У Законі України «Про акціонерні товариства» визначено особливості регулювання придбання значного пакета акцій товариства (ст. 64), а також придбання акцій товариства за результатами придбання контрольного пакета акцій (ст. 65). Викупу акцій товариством присвячено окремий розділ (р. XII).

Правилами (умовами) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами № 1449 від 12 грудня 2006 р. закріплено договори відчуження акцій залежно від сторін правочину, порядку його

укладення та виконання. Зокрема, Правилами регулюється укладення таких договорів відчуження корпоративних прав (р. 2):

1) *дилерський договір* – договір купівлі-продажу (міни) цінних паперів або інших фінансових інструментів, що укладається торговцем від свого імені та за власний рахунок;

2) *договір андеррайтингу* – договір, який укладається між торговцем (андеррайтером) та емітентом щодо відчуження цінних паперів або інших фінансових інструментів та/або здійснення дій чи надання послуг, пов'язаних із таким відчуженням, від імені та за рахунок емітента за винагороду;

3) *договір на придбання цінних паперів при андеррайтингу* (далі – договір на придбання) – договір купівлі-продажу цінних паперів або інших фінансових інструментів, який укладається торговцем (андеррайтером) з першим власником (контрагентом) на виконання договору андеррайтингу та на підставі заявки на придбання, а також договір купівлі-продажу цінних паперів або інших фінансових інструментів, який укладається торговцем (андеррайтером) з емітентом щодо купівлі цим торговцем усіх або частини нереалізованих цінних паперів чи інших фінансових інструментів за визначеною в договорі андеррайтингу фіксованою ціною;

4) *договір на виконання* (відрізняється від договору на виконання певних послуг, робіт) – договір купівлі-продажу (міни) цінних паперів або інших фінансових інструментів, який укладається торговцем (комісіонером, повіреним, управителем) з третьою особою (контрагентом) на виконання умов договору комісії, договору доручення, договору про управління, укладеного між торговцем і його клієнтом, або разового замовлення клієнта до договору на брокерське обслуговування;

5) *договір РЕПО* – специфічний підвид договорів купівлі-продажу корпоративних прав, який застосовується у сфері обігу акцій. Предметом договору РЕПО є здійснення торговцем у власних інтересах або в інтересах клієнта та за його рахунок купівлі (продажу) цінних паперів (на підставі укладених договорів комісії, доручення, управління або разових замовлень до

договору на брокерське обслуговування) із зобов'язанням зворотного продажу (купівлі) через визначений термін або на вимогу однієї зі сторін за заздалегідь обумовленою ціною.

Крім вимог, які перелічено в п. 2.2, договір РЕПО (за винятком укладених на фондових біржах) має містити такі дані про:

- а) ціну цінних паперів за першою та другою частинами операції РЕПО;
- б) термін та умови оплати цінних паперів, які є об'єктом цивільних прав за договором, за першою та другою частинами операції РЕПО;
- в) термін та умови здійснення переходу прав власності на цінні папери за першою та другою частинами операції РЕПО, а також сторону, відповідальну за внесення змін до системи реєстру власників іменних цінних паперів у разі укладання договору щодо іменних цінних паперів, що існують у документарній формі;
- г) порядок розірвання договору внаслідок невиконання або неналежного виконання однією зі сторін умов договору, в тому числі про порядок інформування сторін про розірвання договору;
- г) порядок зарахування зустрічних вимог при односторонній відмові від другої частини операції внаслідок невиконання або неналежного виконання іншою стороною умов договору РЕПО (п. 3 р. XIII Правил (умов) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами).

Таким чином, розвиток фондового ринку зумовив появу чималої кількості нових різновидів договору купівлі-продажу корпоративних прав. Разом з тим, поданий їхній перелік не є вичерпним. Незабороненим є укладення змішаних договорів, що містять елементи інших договорів.

3.2. Дарування корпоративних прав

У ЦКУ розширено предмет договору дарування і порівняно з попереднім ЦК УРСР значно розширено предмет його правового регулювання введенням до нього майнових прав та права вимоги. Разом з тим, як зазначається у фаховій літературі, договір дарування корпоративних прав має певні особливості, зумовлені:

- 1) корпоративними правами як предметом договору та їхньою правовою природою;
- 2) правовим становищем дарувальника як володільця цих прав;
- 3) формою закріплення корпоративних прав [109, с. 150].

Враховуючи зміни до ЦКУ, можна стверджувати, що обмежень щодо розпорядження корпоративними правами шляхом укладення договору дарування немає. Проте не всі дослідники з цим твердженням погоджуються. На думку С. Почтарьова, предметом договору дарування можуть бути лише ті корпоративні права, які:

- 1) не заборонені в обороті законом чи статутними документами;
- 2) мають майновий характер і передбачають вигоду у вигляді майнових прав чи майнових вимог;
- 3) належали особі і не пов'язані з її особистими характеристиками [109, с. 150].

Іменні та привілейовані цінні папери, як зазначає науковець, за правовим режимом предметом договору дарування бути не можуть [109, с. 84]. Змушені не погодитися з тезою автора. По-перше, як встановлено в п. 1.3, за законодавством України корпоративних прав, які вилучені з обороту, немає. Щодо можливого їхнього обмеження в обороті шляхом закріплення певних обмежувальних локальних норм у статуті така імовірність існує. Проте йдеться не про неможливість відчуження корпоративних прав взагалі, а про врахування певних процедур при їхньому відчуженні (наприклад, право переважної купівлі іншим акціонером, учасником товариства). По-друге, корпоративні права

мають комплексний характер (охоплюють майнові, організаційні, немайнові права), тобто окремо відчужуватися не можуть, оскільки не можуть бути розщеплені. Відповідно стверджувати, що корпоративні права, які мають майновий характер, є предметом договору дарування, а корпоративні права немайнового характеру не можуть бути договором дарування, – некоректно. По-третє, правовий режим привілейованої акції зумовлює характер і зміст корпоративних прав, що нею посвідчуються. Привілейовані акції щодо простих акцій не мають додаткових обмежень (у тому числі щодо можливості бути предметом правочину щодо набуття або припинення корпоративних прав).

Відповідно до ЦКУ дарунком можуть бути майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому (ч. 2 ст. 718). Сформулювавши положення про предмет договору дарування, законодавець використав термін «майнові права», що при вузькому його тлумаченні призводить до звуження сфери використання договору дарування. Разом з тим, корпоративним законодавством передача частки (акції) на безоплатній основі не заборонена, тому застосовуватимуться саме норми спеціального законодавства.

Договір дарування, за загальним правилом, може укладатися як у письмовій, так і в усній формі. Як обґрунтовано в п. 1.3, укладення договору дарування в усній формі неможливе, оскільки такий договір є одним із правочинів щодо набуття і припинення корпоративних прав, а останні укладаються обов'язково в письмовій формі. У ст. 719 ЦКУ міститься перелік правил щодо окремих видів майна. Зокрема, договір дарування майнового права та договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому укладаються у письмовій формі. У разі недодержання цієї форми договір є нікчемним (ч. 3 ст. 719 ЦКУ). Хоча окремої норми щодо договору дарування корпоративних прав не передбачено, згадана норма регулює найближчі за своїм змістом правовідносини – майнові. У зв'язку з вищенаведеними причинами на практиці відчуження корпоративних прав за усним договором не допускається. Проте варто з'ясувати інше питання: якою має бути письмова форма договору –

простою чи ускладненою. В науковій літературі щодо цього висловлюються різні думки. Одні вчені вважають, що договори дарування акцій потрібно в обов'язковому порядку засвідчувати нотаріально, оскільки вони є найбільш заперечними [86, с. 88]. Проте більшість думок дослідників не є такою категоричною і допускає письмову форму.

Детально розглянемо п. 5 ст. 719 ЦКУ, відповідно до якого дарування валютних цінностей на суму, що перевищує 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (понад 850 грн.), укладається у письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню. Проте в цій нормі нічого не зазначається про цінні папери. Ні у Законі України «Про акціонерні товариства», ні Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» акції до валютних цінностей не зараховано. Разом з тим, відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», цінний папір належить до валютних цінностей. Як підсумок, на практиці часто виникали суперечливі ситуації щодо необхідності нотаріального посвідчення договорів дарування акцій на суму більш ніж 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. О. Швиденко вважає недоцільним встановлення нотаріальної форми договору дарування акцій, на суму, яка перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян [191, с. 14].

Для відповіді на це запитання необхідно: 1) врахувати природу корпоративних прав та окреслити предмет правочину щодо відчуження; 2) більш детально проаналізувати положення вищеназваного Декрету.

По-перше, акція має подвійну природу. З одного боку, вона посвідчує право власності, а з іншого – наявність корпоративних прав у їхнього власника. І саме друга особливість у цьому разі є найважливішою. Предметом договору дарування є акція як документ (матеріальний об'єкт), що посвідчує саме корпоративні права, а не акція як валютні цінності.

По-друге, важливе значення в означеній ситуації має не акція як цінний папір, а договір дарування. ЦКУ закріплює нотаріально засвідчену форму договору дарування не через специфіку предмета цього правочину, а через

специфіку договору дарування. Договір дарування з точки зору Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» є операцією. Відповідно до норм цього документа валютні операції – це операції, пов’язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком тих операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України (мається на увазі як власне валюта нашої країни, так і платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті України).

Оскільки договір дарування є правочином безоплатним, то частина з цього формулювання («що здійснюється у валюті України») нас не цікавить. При аналізі іншої частини норми доходимо висновку, що договір дарування, укладений між дарувальником і обдаровуваним, які зареєстровані в Україні, нотаріального засвідчення не передбачає. Проте у разі, якщо одна зі сторін договору дарування є іноземцем (нерезидентом), то такий договір необхідно засвідчувати нотаріально. Простежимо, наскільки такий стан правового регулювання є логічним та об’єктивним. Зрозумілою є позиція законодавця, коли він вимагає ускладненої форми укладення договору відчуження певних цінностей понад встановлену суму (в цьому разі понад 850 грн.), оскільки держава приділяє особливу увагу валютному регулюванню і переміщенню валютних цінностей. Зрозумілою також є його позиція, коли, наприклад, іноземцю забороняється мати у власності земельну ділянку сільськогосподарського призначення, оскільки земля є загальнонародним багатством. Проте з вищезазначеного системного тлумачення норм валютного та корпоративного законодавства недоцільним вважаємо застосування різної форми договору дарування за критерієм місця знаходження однієї зі сторін договору, тому що корпоративні права так чи інакше підлягають подальшій реєстрації. Оскільки факт припинення корпоративних прав в однієї особи та набуття їх іншою стає відомим і фіксується, окремого нотаріального засвідчення договору відчуження корпоративних прав у разі, якщо один із контрагентів – нерезидент, вважаємо справою добровільною.

За договором дарування момент виникнення права власності на дарунок пов’язується з його переданням і прийняттям обдаровуваним (ст. 722 ЦКУ).

Крім того, в ч. 4 ст. 722 ЦКУ закріплено, що прийняття обдаровуваним документів, які посвідчують право власності на річ, інших документів, які підтверджують належність дарувальникові предмета договору, або символів (ключів, макетів тощо), є прийняттям дарунка. Корпоративні права, що впливають з акції, підтверджуються випискою з реєстру акціонерів. Учаснику ТзОВ, який повністю вніс свій вклад, видається свідоцтво товариства (ч. 4 ст. 52 Закону України «Про господарські товариства»). З огляду на вищеподане актуалізується питання, чи може передання від дарувальника до обдаровуваного виписки з реєстру акціонерів або свідоцтва товариства свідчити: 1) про прийняття обдаровуваним дарунка; 2) про перехід права власності на корпоративні права в результаті прийняття дарунка. Актуальності цьому питанню також додає той факт, що вищезгадані норми, на відміну від аналогічної норми про договори міни (ч. 4 ст. 715 ЦКУ), мають імперативний характер, що може призводити до виникнення певних спорів на практиці. На нашу думку, виписка з реєстру чи свідоцтво товариства відповідають документам, які посвідчують належність дарувальникові предмета договору. Відповідно вважаємо, що їхнє прийняття можна прирівняти до прийняття корпоративних прав обдаровуваним.

Як зазначено у п. 1.3, корпоративні права не виражено на жодному матеріальному носії. Новий власник повною мірою може реалізовувати всі правоможності (право користування, право володіння, право розпорядження), які передбачені правовим титулом власності, за таких умов: 1) щодо частки в юридичних особах корпоративного типу – після державної реєстрації змін до установчих документів відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»; 2) щодо АТ – після реєстрації змін у реєстрі акціонерів. Відповідно норму про перехід права власності за договором дарування до дарування корпоративних прав застосовувати не можна і передача виписки з реєстру чи свідоцтва товариства жодних правових наслідків для переходу права власності не передбачає.

На сьогодні існує невирішена суперечність норми ч. 1 і 4 ст. 722 ЦКУ та ч. 2 ст. 4 Закону України «Про депозитарну систему України» і норм, що

регулюють перехід права власності на набуття корпоративних прав в інших господарських товариствах, приватних підприємствах. Така суперечність призводить і призводитиме до постійних корпоративних спорів, оскільки обидві норми мають імперативний характер. На нашу думку, окреслену проблему можна вирішити таким чином. Щодо набуття права власності на частку, акції та корпоративні права, які ними опосередковуються, потрібно застосовувати положення спеціального законодавства, тобто Законів України «Про депозитарну систему України», «Про господарські товариства». Нівелювання пріоритету згаданих норм щодо норм ЦКУ у регулюванні одних і тих самих правовідносин привело б до введення необґрунтованого винятку до загального правила застосування правочинів щодо набуття та припинення корпоративних прав. Фактично воно суперечило б системі правових норм, які сукупно формують корпоративне законодавство. На наш погляд, необхідно насамперед змінювати норми ст. 722 ЦКУ. Слід зауважити, що пов'язувати зміну власника з моментом прийняття дарунка чи прийняття обдаровуваним документів, які посвідчують право власності на річ, не варто, адже предметом договору дарування можуть бути не тільки корпоративні права, а й інші види майна. Вважаємо, що виходом із означеної ситуації могла б стати відміна імперативності норми ч. 1 і 4 ст. 722 ЦКУ. А праві норми, на нашу думку, слід було б сформулювати таким чином: ч. 1 ст. 722 ЦКУ «Право власності обдаровуваного на дарунок виникає з моменту його прийняття, якщо інше не встановлено законом»; ч. 4 ст. 722 ЦКУ «Прийняття обдаровуваним документів, які посвідчують право власності на річ, інших документів, які посвідчують належність дарувальникові предмета договору, або символів (ключів, макетів тощо), є прийняттям дарунка, якщо інше не встановлено законом».

Одним із найбільш дискусійних питань сьогодення також є співвідношення норм законодавства про переважне право та про договір дарування. Так, договір дарування є безоплатним, тому суттєво відрізняється від договору купівлі-продажу і до нього відповідні положення застосовуватися не мають.

Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва в Листі «Щодо дарування акцій приватного акціонерного товариства» № 9200 від 3 серпня 2009 р. зазначив, що переважне право акціонерів на придбання акцій не поширюється на випадки, коли здійснюється дарування акцій [195].

Разом з тим, на практиці доволі часто виникають ситуації, коли акціонери відчужують акції за договором дарування, не маючи за мету реального повністю безоплатного їхнього відчуження, тобто в цьому разі наявні удавані правочини. Іноді винахідливість продавців навіть виходить за межі однієї транзакції. Наприклад, одним із типових варіантів обходу положення про переважне право є механізм реалізації акції, що передбачає укладення договору дарування набувачеві однієї акції, а в подальшому продаж йому пакета акцій як акціонеру. В подібних випадках перший правочин (договір дарування) розглядається самостійно. Його не можна кваліфікувати як удаваний, бо сторони при його укладенні не здійснювали маскування за вчиненням іншого правочину, а мали намір передати акцію безоплатно. Результат, якого вони прагнули досягти, – в подальшому реалізувати набувачеві (обдарованому) пакет акцій – сам собою не впливає на кваліфікацію правочину як договору дарування.

Позивачі в таких випадках намагаються оцінити два правочини (дарування та подальший продаж) сукупно як єдиний: та частина правочину, який пов'язаний з передачею однієї акції безоплатно, взаємопов'язана з одержанням зустрічного задоволення при продажу. В такому разі договір дарування може бути кваліфікований як удаваний правочин [64]. Зокрема, таку позицію відстоює М. Белкін, який зазначив, що норми про переважне право можна застосувати лише одночасно з доведенням факту укладення удаваного правочину з метою приховати договір купівлі-продажу із застосуванням до удаваних правочинів норм ч. 1 ст. 235 ЦКУ, в тому числі переважного права [4, с. 22].

І. Спасибо-Фатєєва аналізувала можливість обмеження статутом права акціонера на відчуження акцій і дійшла висновку, що встановлення в статуті акціонерного товариства заборони на відчуження акцій шляхом дарування є

правомірним [163]. В. Кравчук висловив думку, що така корпоративна норма могла би стати на перешкоді удаваних договорів дарування і була би реальним інструментом охорони прав та інтересів інших акціонерів [63].

Л. Новоселова пропонує захищати права акціонерів шляхом встановлення у законі норми, яка передбачає згоду всіх учасників закритого акціонерного товариства на дарування акцій третім особам. Вважаємо, що ця пропозиція не є доцільною, оскільки її практична реалізація надто ускладнений процес і, крім того, не сприяє розвитку ринку цінних паперів [92, с. 5]. Правова мета договору дарування – це передача власником свого майна у власність іншої особи без отримання взаємної винагороди. Учасник (акціонер) не має права вимагати в особи, якій він безоплатно передає частку (акції), виконання певних дій (надання послуг) чи передання певної речі, оскільки у ч. 2 ст. 717 ЦКУ закріплено, що договір, за яким встановлено обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування.

Разом з тим, з вищеподаного доходимо висновку, що договір дарування часто використовується як спосіб приховати договір купівлі-продажу. На наш погляд, встановлення обмежень в установчих документах щодо відчуження корпоративних прав шляхом дарування було би найбільш ефективним способом забезпечення інтересів решти учасників (акціонерів). Більш ефективних альтернативних способів недопущення укладення удаваного правочину поки немає.

Розглянемо також деякі інші питання виконання договору дарування, наприклад, обов'язок обдаровуваного вчинити певні дії. Так, норму ч. 2 ст. 717 ЦКУ про те, що договір, за яким встановлюється обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування, вважаємо логічною і виправданою. Особливо це актуально, коли предметом цього правочину є корпоративні права. У разі відсутності цієї правової норми під договором дарування маскували би договір купівлі-продажу з метою: 1) обходу переважного права; 2) зменшення

або уникнення оподаткування фінансової операції відчуження корпоративних прав. Таким чином, договори дарування корпоративних прав, в яких для обдаровуваного встановлено виконати певний обов'язок на користь дарувальника, є нікчемними. Привертає увагу також інша норма в гл. 55 ЦКУ. Відповідно до ч. 1 ст. 725 ЦКУ, договором дарування може бути встановлений обов'язок обдаровуваного вчинити певну дію майнового характеру на користь третьої особи або утриматися від її вчинення (передати грошову суму чи інше майно у власність, виплачувати грошову ренту, надати право довічного користування дарунком чи його частиною, не пред'являти вимог до третьої особи про виселення тощо). Якщо широко тлумачити цю норму, то третьою особою, наприклад, може бути інший акціонер, учасник, а дією, яку дарувальник зобов'язує вчинити на користь обдаровуваного, – голосування за певне питання, яке буде порушене ним на наступних загальних зборах товариства. Можливі також інші варіації щодо того, що саме має вчинити новий учасник корпоративних правовідносин на користь інших учасників. З огляду на це варто з'ясувати: 1) чи встановлення такої умови щодо виконання певного обов'язку на користь третіх осіб не буде обмеженням свободи учасника корпоративних правовідносин у реалізації корпоративних прав; 2) чи правомірна така умова договору дарування і чи не буде такий договір нікчемним.

Для запобігання ризику можливого обмеження прав нового власника насамперед слід окреслити, що є обмеженням корпоративних прав. Є. Мічурін визначив обмеження майнових прав фізичних осіб як елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження можливостей здійснення суб'єктивного цивільного права [88, с. 136]. Згідно з цим визначенням, заборони встановлюють законодавець або інший уповноважений орган, тому вказівка в договорі вчинити певну дію між рівноправними учасниками цивільного обороту до таких не належить. Відповідь про обмеження

корпоративних прав стверджувати не доводиться, і така умова не приведе до обмежень у діях нового учасника корпоративних правовідносин.

Щодо можливого визнання договору дарування з такими умовами нікчемним зазначимо, що, з одного боку, встановлення в договорі дарування умови для обдаровуваного голосувати певним чином неможна ототожнювати з отриманням певного майнового зиску, а отже, про оплатний характер договору вести мову не слід, адже право на управління – це специфічне організаційне право. З іншого боку, варто також пам'ятати про специфічну природу корпоративних прав, тобто що всі права, які випливають з права на частку, мають кінцеву мету – отримання прибутку та майнового зиску для його власника. Відповідно в ситуації, коли дарувальник ставитиме умову обдаровуваному про реалізацію корпоративних прав (зокрема права голосу) у певний, визначений ним спосіб, він опосередковано може здобувати для себе вигоду, в тому числі майнову. Отже, договір дарування в цьому разі не буде безоплатним, що суперечить його правовій природі. Щодо цього С. Грабарчук висловила думку, що безоплатність як головна кваліфікуюча ознака договору дарування не означає, що обдаровуваний взагалі вільний від будь-яких майнових обов'язків. Так, передача дарунка може бути обумовлена його використанням у загальнокорисних цілях, у тому числі за призначенням (пожертва). Виконання такого обов'язку обдаровуваним не є зустрічним представленням, оскільки воно адресоване не самому обдаровуваному, а доволі широкому колу третіх осіб [30, с. 353]. На наш погляд, заборона встановлення обов'язку обдаровуваного вчинити певні дії на користь третьої особи було би не виправданим обмеженням свободи договору.

У науковій літературі висловлено думку вирішити цю проблему доповненням ч. 1 ст. 725 ЦКУ таким положенням: «Реальна вартість майна, переданого обдаровуваним на користь третьої особи, дарувальника не може бути рівною чи більшою, порівняно із реальною вартістю майна, отриманого ним за договором дарування [178, с. 245]». Вважаємо, що такі законодавчі зміни спричинили б як проблеми теоретичного, так і практичного характеру. З

позиції теорії, встановлення обов'язку виконати певну майнову дію на користь дарувальника (як пропонують автори) суперечило б суті договору дарування як безоплатного. В такому разі межа між оплатними договорами купівлі-продажу, міни та безоплатним договором дарування була би усунена. Крім того, з практичної точки зору, в корпоративних правовідносинах учасники в такий спосіб обходили б норму про переважні права, яка до договору дарування не застосовується. Відповідно відкрилось би поле для вчинення удаваного правочину, довести факт вчинення якого було б дедалі складніше.

Одним із підвидів договору дарування є договір пожертви. Пожертвою є дарування нерухомих і рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів, особам, які встановлено у ч. 1 ст. 720 ЦКУ, для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети (ч. 1 ст. 729). Обмежень щодо складу сторін дефініція правочину для учасників корпоративних правовідносин не передбачає, оскільки в ч. 1 ст. 720 ЦКУ фактично перелічені всі можливі учасники цивільного обороту. Очевидним є той факт, що розробники статті, конструюючи її, увагу акцентували на меті цього договору – *«для досягнення ними (обдаровуваними. – Прим. авт.) певної мети»*. Мета, як правило, не мала бути пов'язана з отриманням прибутку. Вважаємо за необхідне дослідити, чи можуть бути корпоративні права предметом договору пожертви, оскільки вони також мають майновий характер, а власник, володіючи ними, зорієнтований на отримання прибутку. Насамперед зауважимо, що предмет договору пожертви в ЦКУ сформульований дещо недосконало. Відповідно до ч. 1 ст. 729 ЦКУ пожертвою є дарування нерухомих і рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів. Проте річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179). Частка в ТзОВ (ТДВ) – об'єкт нематеріальний, оскільки вона підтверджує корпоративні права. На думку деяких вчених, майнове право – це самостійна категорія, яку не можна визначати через інші поняття. Майнові права не можуть ототожнюватися з річчю, тому їхнє визначення через неспоживну річ, як зазначено у ст. 190 ЦКУ, є некоректним [197, с. 226]. Отже, формулювання ст. 177 та 179 ЦКУ є дещо

суперечливими. Крім того, як зазначено в п. 1.3, предметом правочину щодо набуття та припинення корпоративних прав є не частка, акція, а саме корпоративні права. Водночас зауважимо, що за межами предмета договору пожертви, сформульованого в ст. 729 ЦКУ, залишаються права інтелектуальної власності. Такого висновку доходимо на підставі аналізу положень ст. 419 ЦКУ: «Право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного». Так, річ та права інтелектуальної власності (наприклад, авторські права) – це різні об'єкти цивільних прав. Проте вважаємо, що підстав для заборони жертвувати авторські права немає.

З вищенаведеного можна з'ясувати, що формулювання предмета договору пожертви в ЦКУ не задовольняє потреб, які висуває необхідність вільного обороту не тільки корпоративних прав, а й інших видів об'єктів цивільних прав. Вважаємо, що до вказаної норми потрібно внести зміни, сформулювавши її дещо по-іншому. Так, вжити замість поняття «речі» термін «об'єкт цивільних прав» не можна, оскільки це необґрунтовано розширить коло можливого предмета договору пожертви. Найбільш обґрунтованим, як зазначено вище, є використання терміна «майно». З огляду на це пропонуємо сформулювати положення ч. 1 ст. 729 ЦКУ таким чином: «Пожертвою є дарування майна, зокрема грошей та цінних паперів, особам, встановленим частиною першою статті 720 цього Кодексу, для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети».

Специфіка корпоративних прав щодо інших видів майнових прав (авторських тощо) полягає в тому, що їхній власник має за мету отримання прибутку від володіння ними. Проте це може суперечити суті благодійництва і правовому режиму майна благодійних організацій.

У попередньому Законі України «Про благодійництво та благодійні організації» останнім гарантувалось право засновувати засоби масової інформації, підприємства та організації, здійснювати видавничу діяльність тощо (п. 8. ч. 1 ст. 13 Закону) [114]. Таким чином, за цим Законом не заборонялось благодійним організаціям вести підприємницьку діяльність.

Відповідно жодних проблем при передачі корпоративних прав певного ТзОВ (яке, наприклад, займається видавничою справою) не виникало. Благодійним організаціям не заборонялось займатися підприємництвом, але обов'язково мала бути присутня кінцева благодійницька мета.

З ухваленням нового Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» № 5073-VI від 5 липня 2012 р. ситуація змінилась не на користь вільного відчуження корпоративних прав. З одного боку, в новому Законі благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності (ч. 1 ст. 6 Закону). Так, законодавець виправив недосконалість у законодавчому формулюванні договору пожертви, яка досі наявна в ч. 1 ст. 729 ЦКУ.

Разом з тим, права засновувати підприємства, організації в цьому документі не передбачено. Водночас у ч. 4 ст. 11 Закону закріплено, що благодійні організації мають право створювати відокремлені підрозділи, бути засновником та учасником інших благодійних організацій, а також спілок, асоціацій, інших добровільних об'єднань, здійснювати спільну благодійну діяльність, а також мати інші права згідно із законом, тобто про юридичних осіб корпоративного типу в цій нормі не йдеться. В цьому разі наявний конфлікт правових норм. Фактично ЦКУ допускає пожертву акцій, проте правовий статус благодійної організації не передбачає володіння ними. З метою вирішення цієї суперечності вважаємо, що в Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» слід закріпити можливість для благодійної організації бути учасником, акціонером юридичних осіб корпоративного типу. Крім цього, норму ч. 4 ст. 12 Закону викласти в такій редакції: «Благодійні організації мають право створювати відокремлені підрозділи, бути засновником та учасником інших благодійних організацій, а також спілок, асоціацій, інших добровільних об'єднань, товариств, підприємств та організацій, здійснювати спільну благодійну діяльність, а також мати інші права згідно із законом».

3.3. Відчуження корпоративних прав за договором міни

Особливість договору міни порівняно з іншими правочинами щодо відчуження та набуття корпоративних прав полягає у більшій, ніж інші правочини, схожості з договором купівлі-продажу. Особливо ця схожість правової природи стала помітною після прийняття нового ЦКУ, який порівняно з попереднім суттєво наблизив договір міни до договору купівлі-продажу. Незважаючи на те, що, крім норм, передбачених п. 6, застосовуються положення про договір купівлі-продажу, договір міни є окремою самодостатньою договірною конструкцією.

В. Лисенко визначає такі ознаки договору міни:

- спрямованість на передачу товару;
- спрямованість на передачу товару у власність (повне господарське відання, оперативне управління);
- відплатність [78, с. 26–29].

Загалом варто погодитися з виокремленими характеристиками договору міни, за винятком назви «товар» для позначення самого предмета, про що йтиметься далі.

Проаналізуємо корпоративні права як предмет договору міни. В законодавчій дефініції договору міни його предметом визначено товар (ст. 715 ЦКУ). Аналогічне визначення договору міни міститься в ГКУ (ст. 293 ГКУ). Це іноді дає підстави оспорювати законність правочинів щодо набуття та припинення корпоративних прав шляхом укладення договору міни на підґрунті того, що корпоративні права не є товаром.

Наведемо такий приклад із судової практики ВГСУ. *Посилаючись на порушення вимог Постанови КМУ та НБУ «Про затвердження правил виготовлення та використання вексельних бланків» від 10 вересня 1992 р., згідно з якими векселі можуть видаватися лише для оплати за фактично наданий товар, оскільки вони були предметом Договору міни № К/28-99 від 6 грудня 1999 р. цінних паперів (векселів на акції), позивач просив визнати*

договір недійсним. У Постанові ВГСУ від 11 травня 2005 р. за Справою № 39/252 зазначається, що вексель може бути і засобом платежу, і товаром, який можна продавати та обмінювати на інший товар (акції), а тому правові підстави для визнання недійсним Договору міни № К/28-99 від 6 грудня 1999 р. відсутні, у зв'язку з чим позовні вимоги в цій частині задоволенню не підлягають [196, с. 48]. Отже, типовий приклад із судової практики підтверджує, що суди неоднозначно трактували акції як об'єкт цивільних прав. Одна судова інстанція вважала акції товаром (а тому визнала наявність договору міни), а інша дотримувалась протилежної позиції.

З'ясуємо, який правовий зміст відображає поняття «товар». Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» товар – це будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі) (ст. 1) [125]. Корпоративні права не належать до жодного з переліченого, в тому числі вони не є тільки винятковими немайновими правами. Ширшу за колом об'єктів цивільних прав дефініцію товару містить Закон України «Про захист економічної конкуренції» № 2210-III від 11 січня 2001 р. Товар – це будь-який предмет господарського обороту, в тому числі продукція, роботи, послуги, документи, що підтверджують зобов'язання та права (зокрема цінні папери) (ст. 1) [124]. В цьому Законі, хоча і згадується про цінні папери, але при тлумаченні його норми доходимо висновку, що маються на увазі саме цінні папери (акції) в документарній формі. На сьогодні це формулювання є застарілим, оскільки акції відповідно до корпоративного законодавства перебувають тільки у бездокументарній формі. Про такий предмет господарського обороту, як частка, взагалі не йдеться, тому дефініція, що міститься в Законі України «Про захист економічної конкуренції», також не відповідає потребам.

У деяких нормативно-правових актах (Законах України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» № 330-XIV від 22 грудня 1998 р., «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», № 331-XIV від 22 грудня 1998 р., «Про застосування

спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», № 332-XIV від 22 грудня 1998 р.) товар визначається як будь-яка продукція, призначена для продажу. Це формулювання також не відображає суті корпоративних прав з їхньою особливою природою. І тільки у Законі України «Про ціни і ціноутворення» як товар розуміють також корпоративні права. Відповідно до ст. 1 цього Закону, товар – це продукція, роботи, послуги, матеріально-технічні ресурси, майнові та немайнові права, що підлягають продажу (реалізації) [145]. Оскільки ця норма Закону не обмежується лише майновими чи немайновими правами, можна припустити, що товаром можуть бути також корпоративні права.

Незважаючи на це, розуміння товару за законодавчими актами України дещо інше, ніж корпоративних прав. Відповідно дефініція договору міни завжди спричинюватиме судові спори у випадку, якщо договір міни корпоративних прав набуде більш широкого вжитку.

Крім того, необхідно акцентувати увагу, що термін «товар» – категорія переважно господарського права (це впливає з аналізу вищезазначених законів), яка здебільшого асоціюється з продукцією, що виробляється суб'єктами підприємницької діяльності. Проте договір міни не менш часто застосовують й інші учасники цивільного обороту, які не є суб'єктами підприємницької діяльності (в нашому разі учасники товариств, акціонери). Поширеним на практиці є договір міни нерухомості між власниками квартир, якщо останню вважати продукцією. Аналогічно можна стверджувати про міну корпоративних прав. У цих ситуаціях предметом правочину визначати товар некоректно. Вважаємо, що дефініцію договору міни необхідно корегувати. На нашу думку, доцільно закріпити предмет договору міни аналогічно до термінології, вжитої в ст. 655 «Договір купівлі-продажу», тобто використовувати поняття і майна, і товару. Таким чином, поняття «майно» охоплювало б корпоративні права та інші види майна, що не можуть бути асоційовані з продукцією певного виробника (наприклад, обмін квартирами, автомобілями, що належать фізичній особі, а не будівельній компанії чи автозаводу як виробникам).

Найближчим за значенням до поняття «товар» є «майно», яке відповідно до ст. 190 ЦКУ розуміють як окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майно не завжди є товаром, проте товар завжди має ознаки майна. Відповідно до ст. 139 ГКУ майном визнається сукупність речей та інших цінностей (у тому числі нематеріальних активів), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їхньому балансі або враховуються в інших, передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. У Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. зазначено, що поняття «майно» означає майно будь-якого виду, незалежно від того, матеріальне воно чи виражене в правах, рухоме чи нерухоме, та правові документи або документи, які підтверджують право на таке майно або частку в ньому (ст. 2) [52].

Водночас зауважимо, що проблема допустимості корпоративних прав як предмета договору міни має також іншу сторону. Як зазначено в р. 1, корпоративні права характеризуються особливою природою, маючи ознаки як майнових, так і немайнових прав.

На думку В. В. Вітрянського, майнові права не можуть бути окремими самостійними об'єктами договору міни з огляду на певні причини. По-перше, з формально-юридичних позицій об'єктами договору міни є товари, тобто будь-які речі, не вилучені з цивільного обороту. Майнові права – це самостійні об'єкти цивільних прав, що не належать до категорії речей, а відповідно не можуть визнаватися товаром. По-друге, положення цивільного законодавства про договір міни не містять норми, за якою поширювалася би їхня дія на договори, відповідно до яких сторони взаємно уступають одна одній майнові права (на відміну від договору купівлі-продажу). По-третє, законодавче визначення договору міни (ст. 567 ЦК РФ), за яким кожна зі сторін зобов'язується передати у власність другої сторони один товар в обмін на інший, позбавляє можливості визнання майнових прав товаром і відповідно правочинів із відчуження майнових прав – договором міни. Відповідно майнові права в самостійному

вигляді не можуть належати будь-кому на підставі права власності чи іншого речового права [17, с. 120]. Погоджуючись загалом із російським науковцем, зазначимо, що останнє положення про те, що корпоративні права не можуть бути самостійним об'єктом права власності, вважаємо дискусійним.

О. Садіков також не вводить майнові права у коло можливих предметів договору міни. Зокрема, він вважає, що предметом договору міни є товар. Враховуючи те, що до договору міни застосовуються відповідно правила про купівлю-продаж, а ст. 454 і 455 ЦК РФ ототожнюють поняття «товар» і «річ», дослідник доходить висновку, що для договору міни розуміння цих понять збігається [31, с. 161].

На противагу вищеназваним авторам, І. Єлісеєв зазначає, що в можливості міни будь-яких невилучених з обороту речей сумнівів немає. Сама собою міна майнових прав не суперечить природі договору міни, і укладення такого договору є можливим. Відповідно можна зробити висновок про допустимість міни речей на майнові права [34, с. 114].

Слушну думку виловлюють О. Простибоженко та В. Лисенко, які вважають, що терміном «майно» в широкому його розумінні позначається як окрема річ (або їхня сукупність), так і сукупність майнових прав та обов'язків сторони за договором. У вузькому розумінні цей термін означає лише речі (їхню сукупність). Отже, законодавчих перепон на відчуження майнових прав не існує, якщо інше не впливає зі змісту або характеру цих прав [149, с. 10; 78, с. 84].

На нашу думку, позицію В. Вітрянського та Б. Полонського не можна вважати достатньо обґрунтованою. Так, основним методом цивільного права є метод диспозитивності, а один із його важливих принципів – свобода договору. З огляду на це вважаємо дещо некоректним вузьке тлумачення товару тільки як речей, оскільки в законодавстві України це поняття окреслює дещо ширший зміст.

Для правильного розуміння терміна «майно» для різних договірних конструкцій (у тому числі договору міни) необхідно: 1) визначити конкретні права та обов'язки сторін у правовідносинах, що впливають із цього договору;

2) тлумачити правову норму, що регулює таку договірну конструкцію, в комплексі, тобто у взаємозв'язку з іншими правовими нормами.

Найбільш типовим є обмін одних корпоративних прав на інші (тобто обмін частками в ТзОВ, акціями різних АТ тощо). Разом з тим, слід з'ясувати, чи можливий обмін корпоративних прав на послуги. Відповідно до ч. 5 ст. 715 ЦКУ договором може бути встановлений обмін майна на роботи (послуги). Як зазначено вище, корпоративні права охоплює термін «майно», тому ця норма фактично санкціонує можливість укладення правочину міни, предметом якого буде обмін корпоративних прав на певні послуги.

У ГКУ порівняно з ЦКУ містяться певні обмеження щодо предмета договору міни. Для того, щоб визначити, чи стосуються вони корпоративних прав, необхідно проаналізувати зміст ч. 4 ст. 293 ГКУ. Так, не може бути об'єктом міни (бартеру) майно, зараховане за нормами законодавства до основних фондів, яке належить до державної або комунальної власності, якщо друга сторона договору міни (бартеру) не є відповідно державним чи комунальним підприємством. Законодавством можуть бути встановлені також інші особливості проведення бартерних (товарообмінних) операцій, пов'язаних із придбанням і використанням окремих видів майна, а також здійснення таких операцій в окремих галузях господарювання. Зазначимо, що основними фондами, перелік яких наводиться в Наказі Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації «Щодо затвердження Державного класифікатора України «Класифікація основних фондів» № 507 від 19 серпня 1997 р. [196], визначено будівлі, машини, транспортні засоби та устаткування. Перелік основних засобів, закріплений у Наказі, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Відповідно обмежень щодо обміну корпоративними правами (за винятком пов'язаних із переважним правом) законодавством не передбачено.

У ГКУ, на відміну від ЦКУ, міститься також варте уваги положення щодо договору міни. З аналізу дефініції договору міни (бартеру) випливає, що предмет договору міни за ГКУ ширший. Якщо в ст. 715 ЦКУ йдеться лише про передачу у власність одного товару взамін на інший, то ГКУ закріплює

можливість передання на іншому правовому титулі, ніж право власності. Відповідно до положень ГКУ товар може передаватися сторонами одна одній на праві повного господарського відання чи оперативного управління. Проте аналіз таких правових режимів виходить за межі нашого дослідження (не стосується набуття та припинення корпоративних прав), а тому окремої уваги цьому питанню не приділено.

Суттєвою рисою договору міни корпоративних прав порівняно з іншими правочинами щодо відчуження та набуття корпоративних прав, якій варто приділити увагу, є момент набуття права власності. З економічної точки зору, надаючи одне майнове благо в обмін на інше таке благо від контрагента, учасник цивільного обігу, як правило, зацікавлений у тому, щоб різниця у часі між таким економічним обміном була мінімальною. Інакше кажучи, принцип відплатно-економічного обміну товарами об'єктивно окреслює правило про одночасність чи одномоментність виконання сторонами своїх обов'язків. Проте в реальному обігу доволі рідко відбувається одночасне виконання в абсолютному вигляді [159, с. 461].

Дослідник у сфері правового регулювання договору міни В. В. Лисенко зазначає, що особливість ієрархії норм щодо міни полягає в тому, що спочатку застосовуються спеціальні норми, передбачені п. 6 гл. 54 ЦКУ і ст. 293 ГКУ, а потім норми законів і підзаконних нормативно-правових актів, що дають змогу регулювати бартер (якщо укладається договір бартеру) [78, с. 47]. Вважаємо, що це наукове положення не матиме змісту щодо моменту переходу права власності на такий вид майна, як корпоративні права, з таких причин.

За договором міни, право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 4 ст. 715 ЦКУ). Отже, право власності на обмінювані товари набувається не з моменту передачі, що визначається окремо за кожним із цих товарів, як це передбачено загальним правилом ст. 334 ЦКУ, а одночасно після передачі товарів обома сторонами. Якщо за договором міни передача товарів здійснюється

неодночасно, то моментом виникнення права власності на обмінювані товари в обох сторін вважатиметься момент передачі товару, що відбувся пізніше. Разом з тим, вищезазначене правило (щодо моменту набуття права власності) діє тоді, коли інше не встановлено законом. Отже, норма має диспозитивний характер. І саме це має суттєве значення для міни корпоративних прав, оскільки момент набуття права власності на частку (акції) регулюється не загальними нормами ЦКУ, а спеціальним законодавством. Фактично у разі міни корпоративних прав норми спеціального закону матимуть пріоритет у застосуванні щодо спеціальних норм ЦКУ (гл. 54), якими регулюється ця договірна конструкція і які є вищими за юридичною силою щодо норм закону.

Таким чином, застосуванню підлягає норма ч. 2 ст. 4 Закону України «Про депозитарну систему України», згідно з якою права на участь в управлінні, одержання доходу тощо, які випливають з іменних цінних паперів, набуваються шляхом фіксації відповідного факту в системі депозитарного обліку.

В юридичній літературі була висловлена думка щодо суттєвого недоліку правової конструкції ч. 4 ст. 715 ЦКУ. Так, одна зі сторін договору міни, отримавши майно від іншої сторони і зловживаючи своїми правами, має можливість уповільнити процес передання власного майна і, як наслідок, «відтягнути» момент виникнення права власності на предмет договору міни в обох сторін. А у разі знищення чи пошкодження отриманого такою стороною майна стверджуватиме, що за ризики відповідає власник майна, тобто інша сторона договору, яка діяла добросовісно [43, с. 126]. На перший погляд, цей приклад не стосується корпоративних прав як предмета договору міни, оскільки про знищення корпоративних прав як певного виду цивільних прав можна стверджувати умовно. Наприклад, якщо приміщення ТзОВ з устаткуванням (яке становило все його майно) згорить після підписання договору міни корпоративних прав, то вартість корпоративних прав на це підприємство суттєво знизиться, але корпоративні права як об'єкт цивільних прав не зникнуть.

Проте на практиці може виникнути дещо інша ситуація, коли дані про одну сторону внесуть до реєстру власників іменних цінних паперів, а про іншу –

ні. В цьому разі до моменту повного виконання зобов'язань за договором одна зі сторін набуде право власності та зможе реалізувати корпоративні права.

Іншою практичною проблемою, пов'язаною з договором міни, є співвідношення правових норм, що регулюють однойменний правочин, і правових норм про переважні права.

Дискусійність і невирішеність цієї проблеми зумовлена тим, що в ЦКУ договір міни означено в гл. 54, яка регулює купівлю-продаж. Специфіку зобов'язань з договору міни відображає п. 6. На практиці це призводить до певних проблем щодо застосування норм ЦКУ (зокрема п. 1 «Загальні положення про купівлю-продаж» і п. 6 «Міна») у взаємозв'язку з нормами спеціального законодавства (положення Законів України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства» щодо переважного права).

Так, у Законі України «Про акціонерні товариства» жодного моменту про нерозповсюдження норм про переважне право на міну не закріплено. Навпаки, в цьому Законі чітко визначено, що зазначене переважне право акціонерів приватного товариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їхнього спадкування чи правонаступництва (ч. 7 ст. 7). Про обмеження щодо відплатного відчуження акцій не йдеться.

У Законі України «Про господарські товариства» передбачено, що учасник товариства з обмеженою відповідальністю має право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства (ч. 1 ст. 53). Припускаємо, що формулювання «іншим чином відступити» можна розуміти як обмін.

Постає питання, чи застосовувати до договору міни норми закону про переважне право учасника товариства. Позиція судів щодо цього неоднозначна. На думку ВГСУ, оскільки в аб. 2 ч. 2 ст. 147 ЦКУ йдеться про переважне право на купівлю частки (її частини), це право не поширюється на відносини дарування, іншого безоплатного відчуження частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою

відповідальністю, а також обмін цієї частки (її частини) на інше майно (п. 3.3 Роз'яснень) [135, с. 43]. Хоча, разом з тим, абсолютно протилежну позицію відображає одне із рішень ВГСУ.

Так, у Справі № 3/451 за позовом Підприємства з іноземними інвестиціями «Сонекс Індастріз» до: 1) ТзОВ «Консент»; 2) Шевченківської районної державної адміністрації у м. Києві про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів від 7 вересня 2007 р. ВГСУ встановив, що загальними зборами акціонерів від 7 вересня 2007 р. прийняте рішення про надання ТзОВ «ЕсЕмДжі» згоди на відчуження належної йому частки в статутному фонді ТзОВ «Консент» на користь ТзОВ «Стрікт» і введення ТзОВ «Стрікт» до складу учасників ТзОВ «Консент».

Колегія суддів не може погодитися з посиланням скаржника на правомірне відчуження на користь ТзОВ «Стрікт» належної ТзОВ «ЕсЕмДжі» частки у статутному фонді ТзОВ «Консент», оскільки відчуження відбулося не за договором купівлі-продажу, на яке розповсюджується обмеження, встановлене ст. 53 Закону України «Про господарські товариства», а за договором міни.

Договір купівлі-продажу і договір міни є договорами про відчуження майна. Відповідно до положень ст. 716 Цивільного кодексу України до договору міни застосовуються норми, що регулюють відносини щодо купівлі-продажу майна, а отже, рішення про відчуження акцій незалежно від оформлення його шляхом укладення договору купівлі-продажу або договору міни є таким, що порушує переважне право акціонера.

Вищенаведене свідчить про правомірне задоволення господарським судом м. Києва позовних вимог, оскільки переважне право акціонера (Підприємства з іноземними інвестиціями «Сонекс Індастріз») купівлі частки у статутному фонді ТзОВ «Консент» було порушено.

За таких обставин ВГСУ дійшов висновку, що рішення у справі відповідає законодавству, фактичним обставинам та матеріалам справи, підстав для його зміни чи скасування немає, а тому постановив: 1) касаційну скаргу ТзОВ

«Стрікт» залишити без задоволення; 2) рішення Господарського суду м. Києва від 8 листопада 2007 р. за Справою № 3/451 залишити без зміни [170].

Проте ВСУ, на відміну від ВГСУ, вважає, що *передання частки (її частини) у статутному капіталі товариства у власність за договором міни необхідно розуміти як купівлю-продаж частки відповідно до гл. 54 ЦКУ (п. 31 Постанови). Купівлею-продажем акцій ПрАТ необхідно вважати також і передання їх у власність за договором міни (п. 32 Постанови).*

Серед вчених щодо цього питання також нема єдиної точки зору. На думку В. Лисенка, до міни застосовують купівельно-продажні правила гри, а в нашому разі це означає, що міна є різновидом купівлі-продажу, і тому правило переважного права діє також у випадках обміну акцій [78, с. 101].

Г. Шапкіна вважає, що право переважного придбання акцій застосовується не лише для купівлі-продажу, а й для договору міни [189, с. 122]. Підтримує цю позицію К. Лебедев [76, с. 28], який дійшов такого висновку: якщо умови договору стосуються інтересів третіх осіб, необхідно взяти до уваги, що відхід від еквівалентності обміну допустимий у межах розумності, що встановлюються при розгляді спору судом з урахуванням конкретних обставин. Якщо ж суди не керуватимуться критерієм «розумних меж», умови договорів купівлі-продажу та міни можна доводити до абсурду. Якщо нерівноцінність обмінюваних об'єктів виходить за розумні межі і договір міни не співмірний за вартістю цих об'єктів і прикриває вивід активів, то дії учасників такого договору можуть кваліфікуватися як зловживання правом. Слід погодитися з думкою критиків такої точки зору [63], оскільки пропозиція К. Лебедева є цікавою лише в теоретичному аспекті. На практиці її застосувати складно, оскільки «рівноцінність», «розумність», «співмірність» – це оцінні поняття, які не мають чіткого критерію. Відповідно практичне впровадження цих пропозицій призвело б до того, що суди зловживали би правом на власний розсуд визначати, який обмін є рівноцінним. А це не сприяло би досягненню мети ефективного та справедливого здійснення судочинства.

Л. Новоселова дотримується іншої позиції. За договором міни інші власники не можуть виконати тих умов, за якими частка обмінюється з третіми особами. На її думку, за обставин, коли набувач акції пропонує індивідуально визначене майно, інші акціонери не мають можливості запропонувати акціонеру ідентичний товар, а заміна його грошовим еквівалентом перетворює договір у купівлю-продаж [92, с. 5]. З цією точкою зору погоджується І. Спасибо-Фатеева, зазначаючи, що спрямованість законодавства на збереження кола учасників у складі, визначеному ними спільно при створенні товариства, та зумовлене цим право переважної купівлі частки іншими учасниками порушується наданням можливості укладення договору міни, тоді як навіть правонаступництво (спадкоємство) не приводить до виникнення права участі у товаристві [163, с. 29].

На думку В. Кравчука, переважне право придбання акцій не слід застосовувати до зобов'язань, які виникають за договором міни, оскільки останні можуть мати особистий характер (наприклад, виконання роботи чи послуги) або стосуватися індивідуально визначеного майна. Науковець вважає, що застосування переважного права купівлі акцій до договору міни могло б мати сенс лише у тих випадках, коли продавець акцій отримує взамін майно, визначене родовими ознаками. Відповідно зроблено висновок, що переважне право придбання акцій слід застосовувати лише до випадків купівлі-продажу [63]. Підтримує таку позицію І. Кучеренко [75, с. 99].

Проте щодо окресленої думки подамо власні зауваження. По-перше, відповідно до умов договору міни відбувається оплатна передача майна. До договору міни застосовуються норми, що регулюють купівлю-продаж, а сторони договору розглядаються одночасно як продавець і покупець. Згідно з положеннями ч. 2 ст. 715 ЦКУ кожна із сторін договору міни є продавцем товару, який він передає в обмін, і покупцем того товару, який одержує взамін. До цієї договірної конструкції повною мірою застосовуються положення про купівлю-продаж (за винятком особливостей, передбачених ст. 715 ЦКУ). По-друге, акціонер (учасник) товариства добровільно бере відповідальність за

обмеження, пов'язані з розпорядженням акціями. Специфіка акцій частки та корпоративних прав, які ними опосередковуються, впливає з їхньої правової природи.

Проте аргументи супротивників означеної точки зору зводяться лише до однієї особливості договору міни – специфіки речі, що обмінюється. На наш погляд, узалежнення права інших учасників (акціонерів) на переважну купівлю від інтересів учасника, який хоче відчужити частку (акцію), є неприпустимим. Крім цього, в такий спосіб легалізується можливість обходу переважного права інших акціонерів на викуп акцій і фактично нівелюється зміст цього права як одного із видів обмежень оборотоздатності цих акцій. Таким чином, право переважної купівлі-продажу потрібно насамперед застосовувати до договору міни корпоративних прав.

З огляду на це варто з'ясувати, як діяти при порушенні умов договору, зокрема коли одна зі сторін не передала товар чи передала товар неналежної якості, оскільки в цьому разі за загальним правилом добросовісна сторона договору має право на отримання вартості переданого майна.

Як зазначає щодо цього В. Вітрянський, за договором міни неможливі як повернення майна, аналогічного до отриманого, так і оплата його вартості, як це характерно для договору позики чи купівлі-продажу [17, с. 256].

На нашу думку, в договорі міни корпоративних прав це також недопустимо, адже в протилежному разі для обох сторін договору виникає можливість фактично провести операцію купівлі-продажу в обхід договору купівлі-продажу, а цим порушуються переважні права інших учасників.

3.4. Спадкування корпоративних прав

Перехід корпоративних прав можливий не тільки на підставі таких класичних інститутів зобов'язального права, як договір купівлі-продажу, дарування, міни, а й в межах спадкових правовідносин. Їхнє успадкування можливе, насамперед, на підставі заповіту – одностороннього правочину.

Специфіку корпоративних прав як предмета правочину досліджено в п. 1.3. Надалі додатково дослідимо корпоративні права як предмет заповіту та інших суміжних правочинів (заповідальне відказування, спадковий договір), зважаючи на особливості спадкових правовідносин.

Як зазначалося, право на участь у товаристві – це особисте немайнове право, яке не може окремо передаватися іншій особі (ст. 100 ЦКУ).

У ч. 1 ст. 1219 ЦКУ закріплено, що до складу спадщини не належать права та обов'язки, які пов'язані з особою спадкодавця, зокрема право на участь у товаристві та право членства в об'єднанні громадян, якщо інше не встановлено законом чи установчими документами цього товариства. Незважаючи на те, що дана правова норма має диспозитивний характер та діє лише в тому разі, якщо інше не встановлено законом чи статутом, вона фактично створила підставу деяким вченим [62, с. 6; 69, с. 12] вважати, що корпоративні права спадкуватися не можуть. Разом з тим, є норма ч. 5 ст. 147 ЦКУ, якою закріплено, що частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства, якщо статутом цього товариства не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства.

З аналізу норм ЦКУ можна припустити, що право участі у товаристві та право на частку в статутному капіталі цього товариства є самостійними правами. Відповідно набуття майнового права на частку в капіталі не передбачає набуття особистого права участі. Проте зазначимо, що таке розуміння норм корпоративного законодавства є неправильним.

При тлумаченні вищеподаних норм у їхньому взаємозв'язку доходимо висновку, що об'єктом спадкування може бути: 1) право участі в товаристві (ст. 1219 ЦКУ); 2) частка в статутному капіталі (ч. 5 ст. 147 ЦКУ). Відповідно можливі два варіанти спадкування: 1) коли частка спадкується разом із правом участі в товаристві (корпоративні права можуть виникати у повному складі); 2) коли спадкується лише частка (корпоративні права можуть виникати у неповному складі (лише щодо частки)).

Так, у разі смерті члена виробничого кооперативу його спадкоємці можуть стати членами кооперативу, якщо інше не встановлено статутом кооперативу. За відмови прийняти спадкоємців у члени кооперативу суб'єкт господарювання виплачує спадкоємцям вартість паю померлого його члена (ч. 4 ст. 166 ЦКУ). Таким чином, законодавець встановлює обов'язкову вимогу надання згоди інших членів кооперативу на набуття паю в результаті спадкування.

Серед фахівців корпоративного права ця проблема також залишається невирішеною. В одних джерелах зазначається, що в цьому разі наявний особливий об'єкт спадкування, склад якого формують:

- 1) право на участь у товаристві;
- 2) право на частку в статутному (складеному) капіталі;
- 3) спадкування корпоративних прав учасника товариства [146, с. 75].

На думку інших учених, доцільно визначити єдиний об'єкт спадкування у корпоративних правовідносинах – право на частку в статутному капіталі товариства [61, с. 23]. О. Печений вважає, що корпоративні права не можуть бути об'єктом спадщини, оскільки таке твердження є концептуальною помилкою, бо корпоративні права є не об'єкт, а зміст цивільних правовідносин, а тому до складу спадщини не належать. Науковець стверджує, що право на частку введено до складу спадщини і переходить до спадкоємців, а право на участь до складу спадщини не належить, зі смертю спадкодавця припиняється і виникає у того, хто успадкував частку, але тільки з прийняттям останнього в товариство [98, с. 174–176].

Складається враження, що автор ототожнює корпоративні права з формами їхнього здійснення, внаслідок чого відбувається підміна понять. Відповідно складно погодитися з думкою вченого про те, що корпоративні права є не об'єктом, а змістом цивільних правовідносин. Разом з цим, корпоративні права – це об'єкт цивільних прав, так само як інші майнові та немайнові права, речі, а їхнім змістом є правоможності, що впливають із можливості реалізації цих корпоративних прав, зокрема права відчуження, права на отримання прибутку тощо.

С. Рабовська в авторефераті «Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства» зазначає, що корпоративні права можуть успадковуватися спадкоємцями, коли у статуті підприємства існує положення про допустимість такого спадкування й інші учасники корпоративного підприємства проти цього не заперечують. В усіх інших випадках спадкується частка у майні корпоративного підприємства, яка належала померлому учаснику цього суб'єкта господарювання [152, с. 4]. Окреслену думку вважаємо слушною щодо твердження про корпоративні права як про об'єкт спадкування. Разом з тим, твердження про неможливість корпоративних прав бути об'єктом спадкування у разі незазначення про це в статуті зумовлює виникнення певних сумнівів. Як вказано в науковій літературі, суперечливість тези С. Рабовської полягає в тому, що авторка окремо розглядає корпоративні права учасника і частку в майні підприємства як об'єкт спадкування [44, с. 3]. Проте на сьогодні загально визнаним є положення про те, що з моменту зарахування майна на баланс підприємства воно набуває речового права на це майно, і цей юридичний факт є правоприпиняючим щодо речових прав засновника. Визначення у спадковій масі окремо корпоративних прав і права на частку у майні товариства є штучним.

Вважаємо, що незалежно від того, зазначено в статуті про можливість спадкування корпоративних прав чи ні, заповіт (як правочин, яким зумовлюється перехід прав) є підставою для набуття та припинення цих прав. Зовсім іншою є ситуація, коли відбувається перехід корпоративних прав. Варто

погодитися з думкою, що перехід прав та обов'язків відбувається лише після проведення загальних зборів товариства; тобто за умови, коли буде здійснена інша дія, що є теж окремим юридичним фактом. Важливим також є настання іншого юридичного факту – реєстрації прав. Таким чином, сукупно маємо юридичний склад, що формується з декількох окремих юридичних фактів.

Щодо об'єкта спадкування в судовій практиці поширена така думка. За результатами Пленуму ВСУ у Постанові «Про судову практику у справах про спадкування» № 7 від 30 травня 2008 р. зазначено, що, вирішуючи спір про спадкування частки учасника підприємницького товариства, необхідно враховувати, що це допускається ст. 130, 147 і 166 ЦКУ, ст. 55 і 69 Закону України «Про господарські товариства» і не підпадає під заборону п. 2 ч. 1 ст. 1219 ЦКУ (п. 9). При цьому спадкується не право на участь, а право на частку у статутному (складеному) капіталі. У взаємозв'язку з нормами спеціального законодавства спадкування частки можливе за умови згоди загальних зборів товариства (ст. 55 Закону України «Про господарські товариства»). Таким чином, ВСУ доходить висновку, що спадкується право на частку. Разом з тим, зазначається, що в акціонерних товариствах до спадкоємців переходить право власності спадкодавців на акції (п. 9 Постанови), тобто переходять корпоративні права. Спадкуючи акції, спадкоємець набуває корпоративних прав сукупно з можливістю їхньої реалізації, як тільки він буде внесений до реєстру акціонерів. Набувши статусу акціонера, він отримує і право участі, і право голосу та інші немайнові права, що зумовлені його правовим статусом.

Варто висловити певні заперечення щодо позиції судової практики. ВСУ в Постанові вивчає організаційно-правові форми підприємницьких товариств загалом. Однак слід зазначити, що підприємницькі товариства поділяються на дві групи: об'єднання капіталів та об'єднання осіб.

До першої групи належать такі товариства, які при їхньому створенні передбачають об'єднання майна засновників та учасників і необов'язкову особисту участь (тобто підприємницьку діяльність).

До другої групи належать товариства, в яких їхні засновники беруть участь не тільки майновими внесками, а й особисто. Як об'єднання капіталів розглядають такі товариства: акціонерні та товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю. До об'єднань осіб належать повні та командитні товариства. Так, АТ, ТзОВ і ТДВ є товариствами однієї групи – об'єднань капіталів. Якщо ці підприємницькі товариства належать до однієї групи, то дещо не виваженими вважаємо різні підходи ВСУ до регулювання одних і тих самих правовідносин.

З метою контраргументації прихильників позиції щодо частки як об'єкта спадкових правовідносин доцільно навести думку В. Васильєвої, котру вважаємо слушною. Вчена зазначає, що відчуження частини корпоративних прав (наприклад, права на отримання частини прибутку без права на управління) є неможливим, оскільки це суперечитиме сутності та правовій природі створення й управління юридичною особою (а також концепції корпоративного права як одного оборотоздатного об'єкта) [15, с. 111]. Водночас Ю. Заїка стверджує, що об'єктом спадщини можуть бути корпоративні права [42, с. 59].

Враховуючи висновки п. 1.3 та 2.3, більш ґрунтовною вважаємо позицію тих науковців, які стверджують, що предметом правочину є корпоративні права, та вказують на їхню неподільність [15, с. 111; 42, с. 59]. На наш погляд, аргументи противників цієї позиції (в тому числі ВСУ) базуються переважно на тлумаченні ч. 2 ст. 55 Закону України «Про господарські товариства». Проте варто нагадати про певну невідповідність вказаної норми засадничим принципам цивільного права та пріоритету приватноправових інтересів над публічними, про що було детально описано. З огляду на це відстоюємо точку зору, що корпоративні права, а не частка, є об'єктом спадкування (зокрема заповіту).

Щодо корпоративних прав, які посвідчуються акціями, між вченими і судовою практикою розбіжностей у думках майже не виникає. У Постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про спадкування» зазначено, що

в акціонерних товариствах до спадкоємців переходить право власності спадкодавців на акції (п. 9). Таким чином, на основі аналізу положень цієї Постанови робимо висновок, що ВСУ відстоює позицію, що до спадкоємців померлого акціонера переходить сукупність корпоративних прав, які посвідчуються акціями. Аналогічної позиції дотримуються також інші вчені [15, с. 111; 39, с. 402].

Момент набуття права власності на акції за ст. 1268 ЦК України визначають таким чином: незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з дати її відкриття. Якщо брати до уваги лише цю норму, то акція вважатиметься такою, що належить спадкоємцеві, з моменту відкриття спадщини, тобто з дня смерті володільця акцій чи дати оголошення його померлим. У ч. 2 ст. 4 Закону України «Про депозитарну систему в Україні» закріплено, що набуття і припинення прав на цінні папери і прав за цінними паперами здійснюються шляхом фіксації відповідного факту в системі депозитарного обліку. Таким чином, виникає колізія між двома нормами щодо визначення моменту переходу права власності на акції при спадкуванні.

У фаховій літературі висловлювалася думка про те, щоб внести доповнення до ч. 3 ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» (втратив чинність): «Право власності на іменні акції (незалежно від форми їх випуску) переходить до спадкоємців з дня відкриття спадщини [191, с. 14]». Науковець мотивував свою позицію тим, що застосування норми в теперішній її редакції призведе до існування розриву в часі між моментами відкриття спадщини та виникнення права на неї у спадкоємців, протягом якого акції будуть нібито нічийми, оскільки їхній власник, який обліковується в системі реєстру або якому відкритий рахунок у цінних паперах, помер, а у спадкоємців право власності виникне після того, як мине шестимісячний термін, і акції зарахують на їхній рахунок.

Наприклад, у Росії прийнята спадщина визнається належною спадкоємцю з дня відкриття спадщини, незалежно від часу її фактичного

прийняття, а також моменту державної реєстрації права цього спадкоємця на спадкове майно, коли таке право підлягає державній реєстрації. Так, за законодавством Росії встановлено однаковий момент набуття права власності спадкоємцями майна, яке підлягає державній реєстрації, та майна, яке такої реєстрації не потребує (ч. 4 ст. 1152 ЦК РФ).

І. Спасибо-Фатєєва, характеризуючи відносини, що виникають при спадкуванні акцій, зазначає, що «...потрібно чітко встановити в законодавстві, що право власності на акції переходить тільки з моменту здійснення запису про це реєстратором. Інші юридичні факти, які є підставами для цього (смерть акціонера, закінчення шестимісячного строку, видача свідоцтва про право на спадщину), – це правопідготовчі юридичні факти юридичного складу [162, с. 137]».

На нашу думку, крім аргументу про те, що ЦКУ має вищу юридичну силу, необхідно також брати до уваги той факт, що корпоративні права визначаються власною особливою природою. При цьому необхідно враховувати, що корпоративні права – це не лише об'єкт права власності, а й сукупність прав, через які здійснюється управління товариством шляхом голосування на зборах відповідно до реєстру зареєстрованих акціонерів. Якщо припустити наявність винятка і визнати право власності на акції з дня відкриття спадщини, то це призведе до виникнення колізій у системі акціонерного законодавства. З огляду на зазначене вважаємо, що в цьому разі потрібно застосовувати норму спеціального Закону (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про депозитарну систему в Україні»).

Аналогічною є ситуація щодо корпоративних прав, які опосередковуються часткою, паєм. При спадкуванні у ТзОВ (ТДВ), кооперативі відбувається перехід корпоративних прав, а не частки на майно (пайового внеску) засновника (члена кооперативу). Додатковою лише є та особливість, що спадкування відбувається або на підставі одиничного юридичного факту – заповіту (спадкування акцій), або на підставі юридичного складу – заповіту та рішення загальних зборів товариства (кооперативу) про введення спадкоємців до складу товариства (кооперативу).

Право власності на отримані від спадкодавця корпоративні права у спадкоємця виникає не після смерті спадкодавця (тобто у момент відкриття спадщини), а з дати внесення відповідних змін державним реєстратором у реєстр юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців.

Заповіт є окремим видом одностороннього правочину. Оскільки його укладення та виконання є частиною процедури спадкування, то цей вид правочину як підстава для набуття та припинення корпоративних прав має значні особливості щодо зобов'язальноправових (купівля-продаж, дарування, міна тощо).

Як зазначено в п. 1.3, предметом заповіту, як і будь-якого іншого правочину, є саме корпоративні права. Як правило, спадкодавець у момент складення заповіту бажає передати спадкоємцям після смерті частину створеного за його участю бізнесу. Він своєю участю розвиває підприємство, тому логічно, що його мета полягає в тому, щоб у майбутньому учасниками товариства були спадкоємці. Таким чином, останні мають безпосереднє відношення до товариства, ніж будь-яка третя особа, яка набуває частку на підставі правочинів, зокрема договору купівлі-продажу чи міни. Навіть у договорі дарування корпоративних прав, на укладення якого згоди інших учасників не вимагається (а також відсутнє переважне право), зі сторони обдаровуваного може бути не лише родич цього учасника, а й будь-яка інша особа, яка ні родинними, ні жодними іншими зв'язками з учасником чи товариством не пов'язана. Разом з тим, спадкоємці (щодо набуття корпоративних прав) опиняються у гіршій ситуації, ніж вищеназвані особи, оскільки для набуття статусу нового учасника товариства необхідна згода інших учасників (зокрема під час проведення наступних зборів товариства, де вирішується питання про їхній вступ). Для набувача корпоративних прав за іншими правочинами (договір купівлі-продажу тощо) такої згоди не вимагається.

Наведемо норми чинного законодавства. Відповідно до ч. 5 ст. 147 ЦКУ частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю

переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства, якщо статутом цього товариства не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших його учасників.

Згідно з ч. 2 ст. 55 Закону України «Про господарські товариства» при відмові правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства з обмеженою відповідальністю або відмові товариства у прийнятті до нього правонаступника (спадкоємця) йому видається у грошовій або натуральній формі частка у майні, яка належала реорганізованій або ліквідованій юридичній особі, вартість якої визначається на день реорганізації або ліквідації (смерті) учасника.

Слушна позиція С. Томчишена про те, що будь-якої юридичної логіки позбавлені встановлення стосовно правонаступників (спадкоємців) переважного права на вступ до товариства та необхідність прийняття рішення про відмову або прийняття їх до товариства і відсутність таких вимог стосовно осіб, які набувають право на частку у статутному фонді (капіталі) товариства з інших підстав, зокрема в результаті її придбання за договором купівлі-продажу, дарування тощо [175, с. 35].

За договором, учасники товариства мають право скористатися переважним правом купівлі-продажу частки. Якщо учасники товариства не скористаються таким правом, то вони зобов'язані прийняти нового власника корпоративних прав до складу товариства. Таким чином, вони виконують роль своєрідних «статистів», від волі яких перехід корпоративних прав до нового власника не залежить. У разі, якщо загальні збори товариства приймають рішення про відмову або взагалі не розглядають цього питання у порядку денному, то такі дії загальних зборів цього товариства фактично суперечать законодавству, а набувач корпоративних прав (оскільки він поки не є власником) може звернутися до суду з позовом про зобов'язання учасників до вчинення відповідних дій.

У ході дослідження варто також з'ясувати, чому законодавець не передбачив для нових власників корпоративних прав, які набувають їх на підставі договору купівлі-продажу, міни, правило вступу до товариства лише за

згодою інших учасників, тоді як для спадкоємців воно закріплено. Зауважимо, що спадкоємці жодним чином не відрізняються від осіб, які набули корпоративних прав на підставі договору та раніше в будь-який спосіб не були пов'язані з товариством.

З огляду на вищеподане постає питання, чи потрібно в цьому разі вносити зміни в ч. 5 ст. 147 ЦКУ. Вважаємо, що ні. Таке твердження випливає з того, що норма цієї статті має диспозитивний характер. Учасники товариства при затвердженні статуту вправі самостійно визначати долю їхньої частки після смерті кожного з них. Отже, якщо вони встановили правило обов'язкової згоди інших учасників товариства на вступ нових при правонаступництві (спадкуванні), то це їхнє право.

Разом з тим, концепції корпоративних прав як єдино можливого предмета досліджуваних правочинів суперечить право інших учасників відмовити спадкоємцям у прийнятті до товариства (закріплене в ст. 55 Закону України «Про господарські товариства»). Так, якщо від волі інших учасників залежить прийняття до товариства нових, які вважаються спадкоємцями корпоративних прав за заповітом, то предметом заповіту є частка у майні, а не корпоративні права. Проте, як доведено в п. 1.3, це не відповідає дійсності. Предметом заповіту, як і будь-яких інших правочинів щодо відчуження, є корпоративні права.

Оскільки предметом правочину є корпоративні права, то вважаємо нелогічною законодавчо закріплену залежність прийняття спадкоємця до складу товариства від згоди інших учасників. На нашу думку, спадкодавець (як сторона одностороннього правочину) самостійно визначає долю майна, що є предметом заповіту. Будь-яке подальше узгодження з іншими особами є прямим порушенням принципу свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦКУ). Хоча в цьому разі існуватиме ймовірність, що спадкоємець, який автоматично стає учасником товариства, може не брати участі у діяльності цього товариства і своїми діями не сприяти його розвитку. Проте аналогічні ризики виникають

при відчуженні корпоративних прав на підставі договору міни, купівлі-продажу, дарування тощо.

Крім порушення основоположного принципу свободи договору, простежуємо відсутність системного підходу до правового регулювання однорідних правочинів. Мається на увазі, що до одних правочинів із відчуження корпоративних прав (договір дарування, міни тощо) обмеження не застосовуються, а щодо інших, зокрема заповіту, вони законодавчо закріплені.

Отже, порядок спадкування корпоративних прав за заповітом необхідно змінювати шляхом скасування обов'язкової згоди учасників на прийняття до складу товариства з таких причин:

1) існуюча в Законі необхідність згоди учасників на прийняття спадкоємця суперечить концепції корпоративних прав як єдиного предмета правочинів щодо відчуження цих корпоративних прав;

2) порушується принцип свободи договору, закріплений у цивільному законодавстві;

3) виявляється безсистемне регулювання однорідних правовідносин (щодо набуття корпоративних прав на підставі правочину);

4) нехтування волею спадкодавця суперечить основоположній zasadі цивільного права – пріоритету приватноправових інтересів над публічними.

Вважаємо, що прийняття спадкоємців до складу товариства має бути обов'язковим без погодження з його учасниками. Порівняно із сучасною редакцією зазначеної норми, пропонуємо вилучити категорію «спадкоємців» з ч. 2 ст. 55 Закону України «Про господарські товариства». Відповідно цю норму подаємо в такій редакції: «При відмові правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства з обмеженою відповідальністю або відмові товариства у прийнятті до нього правонаступника йому видається у грошовій або натуральній формі частка у майні, яка належала реорганізованій або ліквідованій юридичній особі (спадкодавцю), вартість якої визначається на день реорганізації або ліквідації (смерті) учасника».

Аналізуючи заповіт як підставу для виникнення та припинення корпоративних прав, слід також врахувати таку особливість заповіту, як можливість укладення його з умовою. Законодавством не закріплено жодних вимог, які б обмежували заповідача у формулюванні умови в заповіті. Основним у цьому разі вважаємо те, щоб ця умова не суперечила загальним засадам цивільного законодавства.

Досліджуючи окреслену проблематику, можна припустити, що заповідач може в умові висловити певні побажання щодо розпорядження чи здійснення корпоративних прав. С. Фурса пропонує на законодавчому рівні закріпити можливість позбавити спадкоємців права вести справи товариства за волевиявленням заповідача (ч. 1 ст. 122 ЦК). На думку дослідниці, таке волевиявлення заповідача, по-перше, може бути наявним у заповіті і має враховуватися іншими учасниками корпоративного підприємства при вирішенні питання про допуск до участі в управлінні цим підприємством спадкоємця. По-друге, це волевиявлення заповідача може відображати також певну умову, наприклад, до досягнення означеного віку спадкоємець не допускається до участі в управлінні підприємством [179, с. 264].

Отже, слід заперечити перше твердження, оскільки корпоративні права є сукупністю майнових, організаційних і немайнових прав, які не можна розмежовувати через їхню особливу корпоративну природу. Неможливо на підставі правочину передати частину правоможностей, позбавивши особу інших (права на управління). З огляду на це вважаємо, що така умова в заповіті є неможливою.

Іншу правоможність, зокрема обмежити право на управління тимчасово, вважаємо допустимою. Проте щодо цього також можуть виникнути певні питання. Розглянемо випадок, коли за заповітом успадковуються 50% і більше корпоративних прав товариства. В такій ситуації товариство неспроможне функціонувати, оскільки жодні рішення загальні збори прийняти не можуть, тому що вони не будуть повноважними.

На думку С. Фурси, заповідач, який є повним учасником командитного товариства, вправі обумовити у заповіті, якщо інше не встановлене у статуті підприємства, що спадкоємець не може отримати одночасно компенсацію загалом за належну йому за правом спадкування частку у цьому командитному товаристві. Авторка має на увазі можливість, якщо це передбачене засновницьким договором (статутом), не вводити спадкоємців до складу повних учасників, а залишати належну їм компенсацію у підприємстві як вклад [179, с. 264].

Щодо цієї позиції варто зазначити, що в теорії корпоративного права така трансформація учасника корпоративного права є невідомою. Фактично пропонується надати право заповідачу вирішувати ті питання, які є винятковою компетенцією загальних зборів товариства. На нашу думку, це неприпустимо, оскільки не можна підмінити волю загальних зборів товариства волею спадкодавця. До того ж могла б виникнути безвихідна ситуація у разі спадкування половини і більше корпоративних прав. Відповідно до ч. 3 ст. 135 ЦКУ сукупний розмір вкладів вкладників не має перевищувати 50% від складеного капіталу повного товариства. У разі закріплення пропонованого правила може виникнути ситуація, коли через видозміну частки повного товариша на вклад вкладника сукупний розмір вкладів перевищить 50% від складеного капіталу.

Заповіт порівняно з іншими правочинами, що є підставою для набуття та припинення корпоративних прав, має певну особливість. У спадковому праві зазначено про можливість спадкодавця для спадкоємців передбачити виконання заповідального відказування. Заповідальне відказування – це покладення на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого зобов'язання на користь однієї або кількох осіб (відказоодержувачів), які набувають права вимагати його виконання. З'ясуємо, чи можливе набуття корпоративних прав або їхньої частини за заповідальним відказуванням і чи немає суперечностей між правовими нормами про заповідальне відказування та правовими нормами, що регулюють порядок набуття та припинення корпоративних прав.

У науковій літературі поширена думка, що корпоративні права можуть бути залишені у власності одного зі спадкоємців із правом на довічне отримання дивідендів в інших спадкоємців, тобто за заповідальним відказуванням [179, с. 263].

Відповідно до ч. 1 ст. 1238 ЦКУ предметом заповідального відказування може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що належить або ні до складу спадщини. Розтлумачивши зміст цієї норми, доходимо висновку, що заборони щодо передання корпоративних прав на підставі заповідального відказування немає, оскільки поняття цих прав охоплюється поняттями речей та майнових прав. Передання корпоративних прав також не буде порушенням переважних прав інших учасників, оскільки заповідальне відказування – це воля заповідача: набуде особа корпоративних прав у статусі спадкоємця на підставі заповіту чи в статусі відказоодержувача на підставі заповідального відказування.

Щодо зазначеної в цих джерелах можливості передати на підставі заповідального відказування право на отримання дивідендів виникають певні сумніви. Відстоюючи позицію неможливості розмежування корпоративного права, вважаємо, що передача права на дивіденди без відчуження решти правоможностей власника є неможливою. Крім того, якщо припустити таку можливість, то виникнуть питання щодо статусу такого відказоодержувача (тобто в статусі кого він би користувався і розпоряджався дивідендами), оскільки він не є учасником корпоративних правовідносин. Незрозуміло також, до кого звертатиметься відказоодержувач у разі порушення його прав унаслідок невиконання дивідендів: до товариства чи до спадкоємця, на якого було покладено заповідальне відказування. Разом з тим, не заперечуючи щодо можливості отримувати дивіденди відказоодержувачем, вважаємо, що вимагати дивіденди останній має право не у товариства, а в учасника. Таким чином, спадкоємець зберігає сукупність правоможностей, що передбачені його корпоративним правом, а у разі невиконання дивідендів відказоодержувачу позов пред'являтиме останній до спадкоємця, який набув цих корпоративних прав.

Набуття та припинення корпоративних прав можливе не тільки на підставі таких правочинів, як заповіт, а й у результаті укладення інших правочинів, пов'язаних зі спадковими правовідносинами, як наприклад, спадковий договір. Слід пам'ятати про можливість укладення змішаних правочинів, кінцевою метою яких є відчуження корпоративних прав. До таких правочинів (як наприклад, єдиний договір) С. Я. Рабовська зараховує змішаний договір дарування з відкладальною умовою та заповіт. Авторка аргументує практичну необхідність такої конструкції тим, що остання не позбавлятиме права на обов'язкову частку спадкоємців, які за ст. 1241 ЦК мають таке право, якщо смерть дарувальника настане раніше прийняття дарунка обдарованим, про що має попереджати заповідача-дарувальника нотаріус [152, с. 9]. Враховуючи, що прямих заборон щодо укладення вищезгаданого правочину немає, можливість укладення договору дарування з відкладальною умовою та заповіту є доцільною.

Спадковий договір є «новелою» ЦКУ, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача (ст. 1302).

У науковій літературі окреслена позиція, що предметом спадкового договору можуть бути лише ті корпоративні права, які не пов'язані з учасником господарського товариства особисто, мають майновий характер та є оборотоздатними [38, с. 99]. Слід поставити під сумнів істинність цього твердження. Вважаємо, що підстави для такого висновку щодо предмета спадкового договору відсутні, адже можливість відчужити корпоративні права на підставі такого спадкового договору жодними нормами цивільного чи корпоративного законодавства не обмежується. Крім того, загальновідомо, що корпоративні права є неподільними та не можуть відчужуватися відокремлено.

Дискусійним у спадковому договорі є момент виникнення права власності на корпоративні права. За загальним правилом, право власності на майно виникає у набувача після смерті відчужувача (ст. 1302 ЦКУ). Постає відповідно питання, як визначити момент виникнення права власності на

корпоративні права, які є предметом цього договору. На думку Н. В. Єсауленко, право власності на акції або частку у статутному капіталі переходитиме до набувача з моменту смерті відчужувача [38, с. 99]. Змушені не погодитися з цією точкою зору, оскільки, як було досліджено, момент набуття права власності на корпоративні права регулюється не загальними положеннями цивільного законодавства чи спеціальними нормами кн. 6 «Спадкове право» (ст. 1302 ЦКУ), а визначається відповідними нормами корпоративного законодавства. Вважаємо, що ст. 1302 ЦКУ для визначення моменту набуття права власності не варто застосовувати.

Як зазначено вище, спадкування на підставі заповіту передбачає певні труднощі, оскільки набуття корпоративних прав спадкоємцем можливе лише за згоди учасників товариства. Щодо цього спадковий договір має певні переваги, зумовлені його договірною природою.

З одного боку, норми, що регулюють спадковий договір, передбачені у кн. 6 «Спадкове право», тому закономірно, щоб до цього договору застосовувались загалом принципи та положення кн. 6 та інших законів, що містять норми про спадкування (в тому числі норми Закону України «Про господарські товариства» щодо необхідності згоди учасників товариства для прийняття спадкоємців після смерті спадкодавця (на виконання вимог ч. 2 ст. 55)). З іншого боку, спадковий договір – це насамперед договір. Отже, до нього потрібно застосовувати положення про договори, правочини аналогічно, як інші правочини щодо відчуження корпоративних прав.

Відповідно до дефініції спадкового договору одна зі сторін іменується набувачем. Оскільки набувач не є ні спадкоємцем, ні правонаступником, то положення ч. 2 ст. 55 Закону України «Про господарські товариства» на нього не поширюються. Таким чином, відчуження корпоративних прав на підставі спадкового договору є оптимальним механізмом припинення корпоративних прав на випадок смерті, оскільки порівняно зі спадкуванням на підставі заповіту не потрібне надання згоди інших учасників товариства.

Згідно з п. 28 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про спадкування» № 7 від 30 травня 2008 р., перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування. Це є особливістю спадкового договору. На підставі зазначеного майно, яке є його предметом, не належить до складу спадщини. Сторона договору, до якої переходять корпоративні права, за спадковим договором не є спадкоємцем.

Отже, у разі набуття корпоративних прав на підставі спадкового договору згоди інших учасників щодо введення набувача до складу товариства не вимагається, а положення ч. 2 ст. 55 Закону України «Про господарські товариства» до правовідносин, що виникають на підставі такого спадкового договору, не застосовуються.

Крім того, спадковий договір має також інші переваги порівняно зі спадкуванням за законом чи заповітом. Зокрема, слушною вважаємо думку науковців, що для оформлення прав на спадщину з метою визначення кола спадкоємців встановлено доцільний термін (6 місяців). Однак за цей період юридична особа може стати банкрутом, недобросовісні учасники яким-небудь іншим чином можуть зашкодити спадкоємцям у процесі набуття останніми корпоративних прав тощо [39, с. 99]. За спадковим договором, очікувати впродовж 6 місяців після смерті спадкодавця для прийняття спадщини не потрібно. Відповідно процедуру набуття корпоративних прав (у тому числі позачергове скликання загальних зборів для введення до складу учасників) можна розпочинати одразу після смерті відчужувача за спадковим договором.

Водночас слід вказати на один із недоліків, що стосується суб'єктного складу сторін цього виду договору. Так, більшість дослідників схиляється до думки, що набувачем за спадковим договором може бути тільки повнолітня, дієздатна особа [188, с. 6, 84, с. 9]. Вчені аргументують таку позицію тим, що від набувача за умовами спадкового договору вимагається виконання певних дій матеріального або нематеріального характеру (надання матеріальної допомоги; дотримання ритуалу поховання відчужувача, застереженого ним; виконання дій, спрямованих на досягнення певної загальнокорисної мети тощо).

Висновки до розділу

1. Законодавство України не містить заборони щодо відчуження корпоративних прав за ціною, нижчою від їхньої реальної вартості. Це означає, що сторони договору купівлі-продажу мають право самостійно встановлювати їхню вартість, яку для себе вони визначають як погоджену та вигідну для здійснення відчуження.

2. Чинне законодавство України не містить норм, які б зобов'язували проводити оцінку корпоративних прав перед їхнім відчуженням, за винятком тих, які перебувають у державній і комунальній власності.

3. З урахуванням організаційно-правових форм юридичних осіб корпоративного типу, а також форми закріплення корпоративних прав щодо них, пропонуємо виокремити: договори про відчуження корпоративних прав, посвідчених акціями; договори щодо відчуження корпоративних прав холдингів; договори про відчуження часток у статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю; договори про відчуження паїв у виробничих, споживчих кооперативах; договори про відчуження часток у статутному капіталі приватних підприємств; договори про відчуження паїв у фермерських господарствах.

4. Об'єктом спадкування при спадкуванні акції є корпоративні права, що нею посвідчуються. При спадкуванні у ТзОВ (ТДВ), кооперативі відбувається перехід корпоративних прав, а не частки на майно (пайового внеску) засновника (члена кооперативу). Додатковою є лише особливість, що спадкування відбувається або на підставі одиничного юридичного факту – заповіту (спадкування акцій), або на підставі юридичного складу – заповіту та рішення загальних зборів товариства (кооперативу) про введення спадкоємців до складу товариства (кооперативу).

5. Законодавчо закріплені обмеження щодо успадкування корпоративних прав (зокрема обов'язковість згоди інших учасників на введення до складу товариства) суперечать принципам цивільного права,

пріоритету приватноправових інтересів над публічними а також розумінню корпоративних прав як предмета правочинів щодо їхнього відчуження.

6. При спадкуванні можливими є укладення таких видів правочинів (системи правочинів), якими опосередковується перехід корпоративних прав на випадок смерті: 1) заповіт; 2) спадковий договір; 3) змішаний правочин заповіту та договору дарування з відкладальною умовою. Корпоративні права також можуть бути предметом заповідального відказування.

7. Перевагами практичного застосування спадкового договору є такі: 1) проста та доволі швидка процедура набуття права власності на корпоративні права; 2) відсутність необхідності дотримання правила щодо згоди інших учасників на введення спадкоємця до складу товариства. Недоліком відчуження корпоративних прав на підставі цього правочину вважаємо неможливість його укладення з неповнолітніми особами.

8. Застосування ч. 5 ст. 719 ЦКУ щодо безоплатного відчуження акцій вважаємо неприйнятним, оскільки предметом договору дарування є корпоративні права, а не акції як валютні цінності.

9. Договір дарування має бути нескладним за побудовою (формуванням) і укладатися в письмовій формі (лише за бажанням сторін – із нотаріальним засвідченням).

10. Одержання обдаровуваним виписки з реєстру акціонерів чи свідоцтва товариства можна вважати дією, що свідчить про прийняття першим корпоративних прав як дарунка. Виписки з реєстру чи свідоцтва товариства жодних правових наслідків для переходу права власності не передбачають, оскільки в цьому разі застосовуються норми спеціального законодавства.

11. За законодавчим трактуванням змісту поняття «товар», дефініція договору міни в ЦКУ не відповідає потребам правового регулювання міни корпоративних прав. Відповідно при удосконаленні нормативного регулювання договору міни слід врахувати, що більш доцільно в цьому разі застосовувати поняття «майно», ніж таку господарсько-правову категорію, як «товар».

12. Незважаючи на особистий характер та можливості застосування до індивідуально визначеного майна зобов'язань, які виникають з договору міни, підлягає використанню переважне право придбання акцій (частки) зважаючи на: 1) оплатність договору; 2) усвідомлення власником акцій (частки) тих обмежень, які виникають при набутті корпоративних прав.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у формуванні системного наукового підходу до розуміння правочину як підстави набуття та припинення корпоративних прав. Основні висновки, одержані в результаті проведеного дисертаційного дослідження, можуть бути зведені до таких:

1. Корпоративне право необхідно розглядати в суб'єктивному значенні і розуміти, як право особи, об'єднуючи зусилля та капітал, бути учасником (засновником) корпорації (юридичної особи корпоративного типу).

2. З'ясовано, що корпоративні права наділені такими ж характерними ознаками, що і інші об'єкти цивільного права, а саме : вартісна мінливість ; неможливість відчуження частини прав (неподільність корпоративних прав); поєднання принципу свободи договору (як володільця корпоративних прав) та обмежень щодо розпорядження (як учасника корпоративних правовідносин).

3. До складу суб'єктів корпоративного права належать : засновники (власне засновники, учасники (акціонери) господарських товариств, вкладники, члени кооперативів, власники підприємств) та корпорації.

5. Корпорація як вид юридичної особи є самостійним щодо її учасників (засновників) суб'єктом цивільних правовідносин, який має всі ознаки, притаманні юридичним особам, а саме: самостійну майнову відповідальність, здійснення своїх прав та обов'язків через органи юридичної особи.

6. Доведено, що корпоративні права по-окремо не можуть бути предметом правочину, вони є неподільними і включають в себе сукупність майнових, немайнових та організаційних прав.

7. Доведено, що необхідним є чітке розмежування понять «реалізації» корпоративних прав та їх «здійснення». Оскільки, поняття «здійснення» корпоративних прав – це триваючий процес втілення правових можливостей, передбачених нормами корпоративного права спрямованих на реалізацію корпоративних прав Для терміну «реалізувати» характерним є практичне

втілення певного потенційного можливого вибору поведінки з життя із конкретним корисним результатом для особи.

8. Формами реалізації права на участь в корпорації є: 1) безпосередня управління через участь у загальних зборах корпорації; 2) обрання керівних органів управління корпорацією; 3) можливість бути обраним до органів управління корпорації.

9. З'ясовано, що єдиним способом реалізації корпоративного права на вихід часника із товариства є добровільний вихід учасника товариства шляхом вчинення одностороннього правочину – поданням заяви.

10. Обмеженнями, які впливають на оборотоздатність корпоративних прав, є: закріплення переважного права купівлі за іншими учасниками корпорації; встановлення заборони відчужувати корпоративні права взагалі або тільки третім особам (особам, що не є учасниками або членами корпорації); вимога надання згоди на відчуження іншими учасниками корпорації; необхідність статусу підприємця чи громадянства держави, де корпорація здійснює свою діяльність.

11. Законодавчо закріплені обмеження щодо спадкування корпоративних прав (зокрема, обов'язковість згоди інших учасників на включення до складу товариства) суперечать засадничим принципам цивільного права, пріоритету приватноправових інтересів над публічними а також розумінню корпоративних прав як предмету правочинів щодо їх відчуження створює додаткові перешкоди вільному обороту корпоративних прав, є стримуючим фактором інвестування, а отже, підлягають скасуванню.

Враховуючи особливості реалізації корпоративних прав, пропонуємо внести зміни та доповнення до таких законодавчих актів :

1) до Цивільного кодексу України:

- частину 1 статті 31 доповнити пунктом 3 наступного змісту: *«бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами»;*

- частину 1 статті 715 викласти в такій редакції: *«За договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність одне майно в обмін на інше майно»;*

2) до Закону України «Про господарські товариства»:

- пункт «д» частини 1 статті 10 викласти в такій редакції: *«відчужити частку у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, в порядку встановленому законом»;*

- у частині 2 статті 55 виключити слово «спадкоємців» та викласти її в такій редакції: *«При відмові правонаступника від вступу до товариства з обмеженою відповідальністю або відмові товариства у прийнятті до нього правонаступника йому видається у грошовій або натуральній формі частка у майні, яка належала реорганізованій або ліквідованій юридичній особі, вартість якої визначається на день реорганізації або ліквідації (смерті) учасника»;*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. Т. 1 / М. М. Агарков. – М. : ЦентрЮрИнфо Р, 2002. – 315 с.
2. Белов В. А. Вытеснение миноритарных акционеров: производ «мажоров» или новый институт российского акционерного права / В. А. Белов // Хозяйство и право. – 2005. – № 3. – С. 21–25.
3. Белов В. А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданського правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий / В. А. Белов // Объекты гражданского оборота : сб. статей / отв. ред. М. А. Рожкова. – М. : Статут, 2007. – 677 с.
4. Белкін М. Л. Актуальні питання обігу акцій закритих акціонерних товариств / М. Л. Белкін, Ю. Л. Белкіна // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2008. – № 2. – С. 21–24.
5. Бірюков В. Аналіз деяких спірних питань корпоративних правовідносин / В. Бірюков // Право України. – 2011. – № 8. – С. 24–28.
6. Боднар Н. П. Питання вдосконалення окремих елементів механізму захисту суб'єктивних цивільних прав / Н. П. Боднар // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 1. – С. 148–154.
7. Борисова В. І. До чинників, що характеризують цивільне право України як галузь приватного права / В. І. Боднар // Вісник Академії правових наук України – 2005. – № 2 (41) – С. 105–116.
8. Бортніков Ю. Закордонний досвід обмеження іноземних інвестицій в акції місцевих компаній [Електронний ресурс] / Ю. Бортніков. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/013.htm.
9. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. вторая : договоры о передаче имущества / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 2006. – 780 с.

10. Брагинский М. И. Договорное право: общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М., 1997. – 841 с.
11. Братусь С. І. Суб'єкти гражданского права / С. І. Братусь. – М., 1950. – 364 с.
12. Бушев А. Ю. Виндикация бездокументарных ценных бумаг: теория и судебно-арбитражная практика / А. Ю. Бушев // Арбитражные споры. – 2003. – № 2. – С. 98–109.
13. Васильева В. А. До питання про поняття корпоративного права [Електронний ресурс] / В. А. Васильева. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua>.
14. Васильева В. А. Теоретичні проблеми захисту корпоративних прав / В. А. Васильева // Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 4–8.
15. Васильева В. А. Корпоративне право як об'єкт спадкових прав / В. А. Васильева // Актуальні проблеми вдосконалення. – 2010. – С. 109–113.
16. Васильева В. А. Корпоративне право як об'єкт цивільних правовідносин / В. А. Васильева // Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток : зб. наук. праць. – К., 2004. – С. 44–46.
17. Васильева В. А. Корпоративні правочини: поняття теорії та практики / В. А. Васильева // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10 листоп. 2011 р. – К., 2011. – С. 21–24.
18. Васильева В. А. Корпорації як суб'єкти корпоративних відносин / В. А. Васильева // Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару. – Івано-Франківськ : Прикарп. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2010. – С. 56–62.

19. Васильєва В. А. Проблеми розвитку корпоративного права / В. А. Васильєва // Приватне право. – № 1. – 2013. – С. 135–145.
20. Васильєва В. А. Щодо питання про поняття корпоративного права / В. А. Васильєва // Правове регулювання корпоративних відносин в Україні : матеріали наук.-практ. семінару, 28 лют. 2003 р. – Львів, 2004. – С. 8–10.
21. Витрянский В. В. Договор мены / В. В. Витрянский // Вестник ВАС РФ. – 2000. – № 2. – С. 120–128.
22. Вінник О. М. Деякі аспекти правового регулювання корпоративних правовідносин / О. М. Вінник // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 1. – С. 119–125.
23. Вінник О. М. Науково-практичний коментар Закону України «Про акціонерні товариства» / О. М. Вінник. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 213 с.
24. Вінник О. М. Проблеми правового забезпечення приватних і публічних інтересів в акціонерних товариствах / О. М. Вінник // Проблеми вдосконалення господарського законодавства України : тези виступів учасн. «круглого столу», (м. Київ, 17–18 квіт. 2001 р.). – К., 2001. – С. 45–48.
25. Гарагонич О. Правові аспекти продажу частки у статутному капіталі ТОВ за ціною, нижчою від її реальної вартості [Електронний ресурс] / О. Гарагонич. – Режим доступу : <http://bnc.in.ua/korporativne-pravo/pravovi-aspekti-prodazhu-chastki-u-statutnomu-kapitali-tov-za-tsinoiu-nizhche-vid-ii-realnoi-vartosti>.
26. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / Н. С. Глусь. – К., 2000. – 23 с.
27. Головатенко О. В. Проблеми можливості пред'явлення віндикаційного позову як способу захисту прав власників бездокументарних

акцій / О. В. Головатенко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 198–207.

28. Горенко Т. І. Особливості пільгового продажу акцій ВАТ «Укртелеком» / Т. І. Горенко, Т. І. Лозова // Досягнення в телекомунікаціях за 10 років незалежності України. – 2001. – № 1. – С. 7–19.

29. Господарський кодекс України № 436-IV від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.

30. Грабарчук С. Г. Принципи здійснення договору дарування [Електронний ресурс] / С. Г. Грабарчук. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Almpr/2012_3/01_074.pdf.

31. Гражданское право России. Ч. вторая : Обязательственное право : курс лекций / отв. ред. О. Н. Садилов. – М., 1997. – 704 с.

32. Гражданское право учеб. : в 2 т. Т. 2 / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. – М. : БЕК, 2000. – 420 с.

33. Гражданское право : учеб. Ч. 1 / под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. – М. : Юристъ, 2000. – 328 с.

34. Гражданское право : учеб. : в 3-х т. Т. 1. / Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев [и др.] ; отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. – [6-е изд., перераб. и доп.] – М. : Проспект, 2004. – 776 с.

35. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. – [Изд. 2-е, стереотип.]. – М. : Статут, 2001. – 411 с.

36. Гущин В. В. Корпоративное право : учеб. [для юрид. вузов] / В. В. Гущин, Ю. О. Порошкина, Е. Б. Сердюк. – М. : Эксмо, 2006. – 141 с.

37. Добровольский В. И. Защита корпоративной собственности в арбитражном суде / В. И. Добровольский. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 320 с.

38. Єсауленко Н. В. Деякі питання спадкування акцій за законодавством України / Н. В. Єсауленко // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 401–407.

39. Єсауленко Н. В. Корпоративні права як предмет спадкового договору / Н. В. Єсауленко // Корпоративні правочини : Всеукр. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 98–101.

40. Жорнокуй Ю. М. Об'єкт корпоративного правовідношення [Електронний ресурс] / Ю. М. Жорнокуй. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Jursci/2011_2/106-111n.pdf.

41. Жорнокуй Ю. М. Проблемні питання визначення поняття категорії «корпорація» та її ознак / Ю. М. Жорнокуй // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8. – С. 32–35.

42. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : моногр. / Ю. О. Заїка. – [2-ге вид.]. – К. : КНТ, 2007. – С. 59.

43. Захарьина А. В. Договір мену : практич. посіб. / А. В. Захарьина. – М. : ДИС, 2004. – 128 с.

44. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : моногр. / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, Н. Р. Кобецька, та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2007. – 320 с.

45. Зеліско А. В. Правовий статус споживчих товариств : моногр. / А. В. Зеліско. – Івано-Франківськ : Сімик. – 2011. – 184 с.

46. Катаев Н. А. Теория государства и права / Н. А. Катаева ; под ред. Н. А. Катаева и В. В. Лазарева. – Уфа, 1994. – С. 374.

47. Кашанина Т. В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности / Т. В. Кашанина. – М. : Изд. гр. ИНФРА-М-КОДЕКС, 1995. – 554 с.

48. Керницький А. Права акціонерів, шляхи і ступінь їх захисту [Електронний ресурс] / А. Керницький. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2357>.

49. Кибенко Е. Р. Корпоративное право : уч. пособ. / Е. Р. Кибенко. – Х. : Эспада, 2008. – 480 с.

50. Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи. Перспективи використання Європейського законодавчого досвіду у правовому полі України / О. Р. Кібенко. – Х. : Страйд, 2005. – С. 309–312. – (Серія : Юридичний радник).

51. Ковальова О. Порядок відчуження частки (її частини) учасника у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю іншій особі [Електронний ресурс] / О. Ковальова. – Режим доступу : www.yurradnik.com.ua/.../koval_ova_vidchuzhennya_chastki_tov+.doc.

52. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_789.

53. Кононов В. С. Корпоративные правоотношения: понятие, признаки, сущность / В. С. Кононов // Актуальные проблемы гражданского права : сб. статей. Вып. 9 / под ред. О. Ю. Шиловцова. – М. : Норма, 2005. – С. 99–104.

54. Коровин С. Некоторые процессуальные аспекты выхода участника из хозяйственного общества / С. Коровин, В. Левков // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 7. – С. 14–18.

55. Корпоративне управління організаційним розвитком: креативні засади : моногр. / М. М. Адамкович, Я. П. Квач, К. С. Шапошников. – Ізмаїл : СМІЛ, 2008. – 272 с.

56. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне

приватне право» / С. С. Кравченко ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 18 с.

57. Кравчук В. М. Договір відчуження акцій / В. М. Кравчук // Юридичний радник. – 2010. – № 2(50). – С. 13–19.

58. Кравчук В. М. Договори про відчуження частки в статутному капіталі господарського товариства / В. М. Кравчук // Юридичний радник. – 2010. – № 2. – С. 32–37.

59. Кравчук В. М. Застава корпоративних прав / В. М. Кравчук // Юридична Україна. – 2005. – № 1. – С. 10–14.

60. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.

61. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах / В. М. Кравчук. – Львів : Край, 2009, – 406 с.

62. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / В. М. Кравчук ; Нац. акад. ім. Я. Мудрого. – К., 2010. – 35 с.

63. Кравчук В. М. Проблеми реалізації та захисту переважного права придбання акцій за Законом України «Про акціонерні товариства» / В. М. Кравчук // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 6. – С. 100–108.

64. Кравчук В. М. Форми та істотні умови договору про відчуження частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю [Електронний ресурс] / В. М. Кравчук. – Режим доступу : <http://corpravo.com/print/629>.

65. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.

- 66.** Кравчук В. М. Корпоративне право: аналіз законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 266 с.
- 67.** Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / Кравченко Сергій Сергійович. – К., 2007. – 214 с.
- 68.** Красавчиков О. А. Организационные гражданско-правовые отношения / О. А. Красавчиков // Антология уральской цивилистики. – М. : Статут, 2001. – С. 32–38.
- 69.** Крат В. І. Науковий висновок щодо управління часткою в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю / В. І. Крат // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2012. – № 4(64), серп. – С. 11–18.
- 70.** Крисань Т. Є. Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні / Т. Є. Крисань // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 162–167.
- 71.** Крупчан О. Публічні і приватні засади в корпоративному праві України: правові питання / О. Крупчан // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 2(37). – С. 71–79.
- 72.** Кузнецова Н. С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів [Електронний ресурс] / Н. С. Кузнецова – Режим доступу : <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=133>.
- 73.** Кукушкин А. А. Защита прав владельцев бездокументарных ценных бумаг в Российской Федерации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А. А. Кукушкин. – М., 2007. – 34 с.
- 74.** Кучер В. О. Визнання правочину недійсним на майбутнє / В. О. Кучер, Н. В. Конц // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Луцьк,

4–5 черв. 2010 р.) / уклад. : Н. І. Вознюк, Т. Д. Климчук, Ю. П. Крисюк [та ін.]. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. – 716 с.

75. Кучеренко І. М. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / І. М. Кучеренко. – [3-є вид., перероб. та доп.]. – Х. : Одіссей, 2007. – 1200 с.

76. Лебедев К. К. Защита прав обладателей бездокументарных ценных бумаг (матеріально- и процесуально-правовые аспекты разрешения споров, связанных с отчуждением бездокументарных ценных бумаг) / К. К. Лебедев. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 176 с.

77. Лещенка Д. С. Установи як учасники цивільних відносин / Д. С. Лещенко. – Дніпропетровськ, 2007. – 445 с.

78. Лисенко В. В. Цивільно-правове регулювання відносин за договором міни (бартеру) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / Лисенко Владлен Вікторович. – К., 2012. – 226 с.

79. Лист Держкомпідприємництва №5730 від 04.08.2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dtk.com.ua/show/6cid01358.html>.

80. Лист Національного банку України № 18–313/651–1516 від 20.02.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v1516500-04>.

81. Ломакин Д. В. Акционерное правоотношение / Д. В. Ломакин. – М. : Спарк, 1997. – 155 с.

82. Лукач І. В. До питання про визначення кооперативів як суб'єктів корпоративних відносин / І. В. Лукач // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 6. – С. 59–67.

83. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності : навч. посіб. / В. В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.

84. Мазуренко С. В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / С. В. Мазуренко ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2004. – 20 с.

85. Макарова О. А. Корпоративное право : учеб. / О. А. Макарова. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.

86. Мамай В. Еще раз об акции и выплате дивидендов / В. Мамай // Хозяйство и право. – 1995. – № 6. – С. 88–93.

87. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Д. И. Мейер ; Е. А. Суханов (ред.) ; Москов. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова ; каф. граждан. права юрид. ф-та. Ч. 2. – М. : Статут, 1997. – 455 с. – (Репр. изд. 1902 г. (Классика российской цивилистики)).

88. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (загальні положення) / Є. О. Мічурін. – Х. : Юрsvіт, 2007. – 143 с.

89. Наро́денко А. В. Майнові права як предмет договору купівлі-продажу [Електронний ресурс] / А. В. Наро́денко. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/5/narodenko.php>.

90. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України : 2-ге вид., перероб. і доп. / кол. авт. : О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина [та ін.] ; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 403 с.

91. Новоселова Л. А. Договор купли-продажи доли в уставном капитале общества с ограниченной ответственностью / Л. А. Новоселова // Хозяйство и право. – 2011. – № 9. – С. 17–30.

92. Новоселова Л. А. Преимущественное право приобретения акций в закрытом акционерном обществе / Л. А. Новоселова // Арбитражная практика. – 2004. – № 4. – С. 3–11.

93. Об обществах с ограниченной ответственностью : Федеральный Закон Российской Федерации от 08.02.1998 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1998. – № 7. – Ст. 785.

94. Оприско М. В. Поняття та види договорів про відчуження корпоративних прав / М. В. Оприско // Адвокат. – 2010. – № 11 (122). – С. 35–39.

95. Оприско М. В. Підстави та правові наслідки визнання недійсними договорів про відчуження корпоративних прав / М. В. Оприско // Адвокат. – 2010. – № 11 (122). – С. 44–48.

96. Оприско М. В. Система договорів про відчуження корпоративних прав / М. В. Оприско // Правова політика української держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Івано-Франківськ, 19–20 лют. 2010 р.). Т. 1. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 23–27.

97. Оприско М. В. Особливості набуття та здійснення корпоративних прав неповнолітніми та малолітніми / М. В. Оприско // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез Міжнар. наук. конф. [«Шості осінні юридичні читання»], (м. Хмельницький, 26–27 жовт. 2007 р.) : у 3-х ч. Ч. 2 : Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. – Хмельницький : Вид-во Хмельн. ін.-ту упр. та права, 2007. – С. 186–189.

98. Печений О. П. Деякі аспекти спадкування прав щодо юридичних осіб / О. П. Печений // Вісник академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 172 – 184.

99. Пиголкин А. С. Общая теория права / А. С. Пиголкин. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1998. – 384 с.

100. Погрібний Д. І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 12.00.04 / Д. І. Погрібний ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.

101. Погрібний Д. І. Особливості реалізації державних корпоративних прав / Д. І. Погрібний // Вісник національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2010. – № 3. – С. 136–144.

102. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

103. Положення про порядок проведення конкурсів з продажу пакетів акцій акціонерних товариств : Наказ Фонду державного майна № 639 від 10.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0940-12>.

104. Посполітак В. В. Актуальні питання договору ренти / В. В. Посполітак, Р. Ю. Ханік-Посполітак // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 90. – С. 64–67. – (Серія Юридичні науки).

105. Постанова ВГСУ від 04.12.2008 р. у справі № К10/200-08 // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Рішення № 2749193.

106. Постанова ВГСУ № 18/057-09 від 27.08.2010 р. у справі № 18/057-09/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpravo.com/scdova-praktika/zagalni-pitanna3/postanova-vgsu-vid-27-lipna-2010r-18057-09>.

107. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 35. – Ст. 517.

108. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0940-12>.

109. Почтарьов С. О. Корпоративні права як предмет договору дарування / С. О. Почтарьов. – Вдосконалення правового регулювання

корпоративних правовідносин : Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2012. – С. 150–151.

110. Правила (умови) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами, затвердженими Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 1449 від 12.12.2006 р., зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 23 січня 2007 р. за № 52/13319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE13319.html#579.

111. Принципи корпоративного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.

112. Про акціонерні товариства : Закон України № 514-V від 17.09.2008 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2008. – № 50–51, – Ст. 384.

113. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

114. Про благодійництво та благодійні організації : Закон України №531/97-ВР від 16 вересня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 46. – Ст. 292.

115. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України № 5073-VI від 5 липня 2012 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 25. – Ст. 252.

116. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури започаткування підприємництва : Закон України № 3263-VI від 21.04.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 43. – Ст. 446.

117. Про внесення змін до установчих документів юридичної особи : Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та

підприємництва № 5730 від 04.08.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1158.535.0>.

118. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України : Закон України № 997-V від 27.04.2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 33. – Ст. 440.

119. Про господарські товариства : Закон України № 1576-XII від 19.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

120. Про депозитарну систему України : Закон України № 5178-VI від 06.07.2012 р. // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 39. – Ст. 517.

121. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними : Роз'яснення ВАС України № 02-5/111 від 12.03.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

122. Про документ про передачу права засновника (учасника) товариства іншій особі : Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 2272 від 31.03.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1158.695.0>.

123. Про затвердження Методики оцінки державних корпоративних прав : Постанова Кабінету Міністрів України № 1406 від 02.08.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

124. Про захист економічної конкуренції : Закон України № 2210-III від 11.01.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

125. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України № 959-XII від 16.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

126. Про надання роз'яснень : Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 5114 від 28.07.2004 р. /

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

127. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні : Закон України № 710/97-ВР від 10.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.

128. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України № 335/94-ВР від 28.12.1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 4. – Ст. 28.

129. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України № 2658-III від 12.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251.

130. Про підприємництво : Закон України № 698-XII від 07.02.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/698-12> (втратив чинність).

131. Про підприємства в Україні : Закон України № 887-XII від 27.03.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/887-12> (втратив чинність).

132. Про порядок застосування пункту «г» статті 10 Закону України «Про господарські товариства» : Роз'яснення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 5 від 29.10.2002 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KML02490.html.

133. Про право власності на окремі види майна : Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 35. – Ст. 517.

134. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 24.10.2008 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 11. – С. 23–28.

135. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин : Рекомендації Президії Вищого господарського суду № 04-5/14 від 28.12.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

136. Про приватизацію державного майна : Закон України № 2163-ХІІ від 04.03.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

137. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 81.

138. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України // Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

139. Про споживчу кооперацію : Закон України № 2265-ХІІ від 10.04.1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 30. – Ст. 414.

140. Про статутний фонд товариства з обмеженою відповідальністю : Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 6279 від 14.09.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.

141. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.

142. Про упорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених при участі державних підприємств : Роз'яснення Кабінету Міністрів України щодо застосування Декрету Кабінету Міністрів України № 24-92 від 31 грудня 1992 р. // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 33–34.

143. Про управління об'єктами державної власності : Закон України № 185-V від 21.09.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.

144. Про холдингові компанії в Україні : Закон України № 3528-IV від 15.03.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 34. – Ст. 291.

145. Про ціни і ціноутворення : Закон України № 5007-VI від 21.06.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 19–20. – Ст. 190.

146. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

147. Проблемні питання нотаріальної практики / [Носік В. В., Спасибо-Фатєєва І. В., Жилінкова І. В., Печений О. П.]. – Х., 2008. – 96 с.

148. Про товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю : Проект Закону України № 2011 від 14.01.2013 р. та № 2011-1 від 25.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.

149. Простибоженко О. Договір міні / О. Простибоженко. – К. : Вид. Фурса С. Я., 2005. – 124 с.

150. Птащенко Л. О. Особливості та проблеми побудови інноваційної стратегії в системі стратегічного розвитку корпорацій / Л. О. Птащенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 9. – С. 50–54.

151. П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / Я. В. П'янова. – Х., 2009. – 206 с.

152. Рабовська С. Я. Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / С. Я. Рабовська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.

153. Реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31897529>.

- 154.** Романец Ю. В. Система договоров в гражданском праве России / Ю. В. Романец. – М. : Юристъ, 2006. – 496 с.
- 155.** Саниахметова Н. О. Цивільне право України : підруч. / Н. О. Саниахметова, Є. О. Харитонов. – К. : Істина, 2003. – 776 с.
- 156.** Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право та міжнародне приватне право» / Саракун Ірина Богданівна. – К., 2008. – 214 с.
- 157.** Саракун І. Б. Межі здійснення корпоративних прав / І. Б. Саракун // *Методологія приватного права : зб. наук. пр. за матеріалами наук.-практ. конф., (30 трав. 2003 р.).* – К., 2003. – 480 с.
- 158.** Саракун І. Б. Реалізація права на одержання дивідендів акціонерного товариства / І. Б. Саракун // *Актуальні питання цивільного та господарського права.* – 2009. – № 6. – С. 23–28
- 159.** Сарбаш С. В. Исполнение договорного обязательства / С. В. Сарбаш. – М. : Статут, 2005. – 636 с.
- 160.** Советское гражданское право / под ред. О. С. Иоффе, Ю. К. Толстого, Б. Б. Черепыхина. Т. 1. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1971. – 520 с.
- 161.** Советское гражданское право / под ред. О. А. Красавчикова. Т. 1. – М. : Высшая школа, 1968. – 519 с.
- 162.** Спасибо-Фатеева И. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения / И. В. Спасибо-Фатеева. – Х. : Право, 1998. – 256 с.
- 163.** Спасибо-Фатеева І. Правова природа майнових і корпоративних прав, їх оборотоздатність та деякі аспекти застави / І. Спасибо-Фатеева, Т. Дуденко // *Юридичний радник.* – 2005. – № 2 (4). – С. 26–30.
- 164.** Спасибо-Фатеева І. В. З'ясування поняття та змісту корпоративних відносин та корпоративних прав як передумова вирішення корпоративних

спорів / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 6. – С. 99–104.

165. Спасибо-Фатєєва І. В. Застава та корпоративні права [Електронний ресурс] / І. В. Спасибо-Фатєєва. – Режим доступу : <http://corpravo.com/biblioteka/statti/spasibo-fatejeva-v-zastava-ta-korporativn-prava>.

166. Корпоративне управління : моногр. / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Право, 2007. – 500 с.

167. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна. – Х., 2000. – 364 с.

168. Спасибо-Фатєєва І. В. Акціонерні товариства: акції, власність, корпоративне управління / І. В. Спасибо-Фатєєва. – Х. : Вид. дім «Райдер», 2002. – 264 с.

169. Справа № 14-01/1820 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpravo.com/scdova-praktika/zagalni-pitanna3/pripinenna-bankrutstvo/postanova-vgs-ukrajini-vid-13052009r-sprava-14-011820>.

170. Справа № 3/451 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpravo.com/scdova-praktika/akcionerni-tovaristva3/postanova-vgs-ukrajini-vid-13.03.2008r.-sprava-3451>.

171. Справа № 2-701/2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoscope.com/act-rishennya-2-701-11-sagan-v-m-06-10-2011-spori-shho-vinikayut-iz-dogovoriv-poziki-kreditu-bankivskogo-s>.

172. Справа № К10/200–08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpravo.com/print/374>.

173. Справа № 4/2656–13/421 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stride.com.ua/stride/men/data/2010_m_2_040_Kravchuk.doc.

174. Томчишен С. В. Відчуження учасником частки у статутному капіталі як підстава припинення в нього та виникнення у її набувача корпоративних прав у товаристві з обмеженою відповідальністю / С. В. Томчишен // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2008. – № 3. – С. 32–34.

175. Томчишен С. В. Набуття права участі у товаристві з обмеженою відповідальністю / С. В. Томчишен // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2008. – № 6. – С. 19–22.

176. Угриновська О. І. Проблеми виконання рішень з корпоративних правовідносин / О. І. Угриновська // Захист корпоративних прав інвесторів в світлі нового Цивільного кодексу України : матеріали семінару, (16–18 квіт. 2003 р.). – Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – С. 38–41.

177. Фомичева Н. В. Права акціонерів и их защита / Н. В. Фомичева // Новое российское гражданское законодательство и практика его применения : сб. науч. ст. / под ред. З. И. Цыбуленко. – Саратов : СГАП, 1998. – С. 59–62.

178. Фролов Ю. М. Проблеми правового регулювання договору дарування / Ю. М. Фролов, В. С. Турскова // Вісник Донецького національного університету. – 2012. – № 1. – С. 244–245. – (Серія «В» : Економіка і право).

179. Фурса С. Я. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко [та ін.]. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2007. – 1216 с.

180. Ханік-Посполітак Р. Ю. Актуальні питання договору ренти / Р. Ю. Ханік-Посполітак, В. В. Посполітак // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 103 : Юридичні науки. – С. 85–90.

181. Цивільне право України : підруч. : у 2 т. Т. 1 / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – 656 с.

182. Цивільне право України : підруч. / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.

183. Цивільне право України : у 2 кн. Кн. 2 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 640 с.

184. Цивільний кодекс України № 435-VI від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

185. Цивільний кодекс УРСР 1922 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://free.infoworks.com.ua>.

186. Цікало В. Корпоративне товариство: поняття, ознаки, організаційно-правові форми / В. Цікало // Право України. – 2006. – № 6. – С. 50–53.

187. Чеботарьова Ю. А., Про деякі проблемні питання застави корпоративних прав [Електронний ресурс] / Ю. А. Чеботарьова, І. Г. Бобришев. – Режим доступу : // <http://www.realllook.com.ua/4745/pro-deuyaki-problemni-pitannya-zastavi-korporativnix-prav/>.

188. Шама Н. П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н. П. Шама ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 16 с.

189. Шапкина Г. С. О применении акционерного законодательства (комментарий к постановлению Пленума ВАС РФ от 18.11.2003 р.) / Г. С. Шапкина // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 2004. – № 2. – С. 110–118.

190. Шапошников К. С. Корпоративні права держави: особливості реалізації та управління [Електронний ресурс] / К. С. Шапошников. – Режим доступу : [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/10.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/10.pdf).

191. Швиденко О. С. Акція як об'єкт права власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. С. Швиденко ; НАН України. – К., 2006. – 22 с.

- 192.** Шиткина И. С. Корпоративное право : уч. курс. / И. С. Шиткина. – М. : КНОРУС, 2011. – 1120 с.
- 193.** Шишка Р. Б. Корпоративні правочини / Р. Б. Шишка // Корпоративні правочини : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з пробл. корпорат права. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 23–27.
- 194.** Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин / В. С. Щербина // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С. 55–57.
- 195.** Щодо дарування акцій приватного акціонерного товариства : Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва № 9200 від 03.08.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.
- 196.** Щодо затвердження Державного класифікатора України «Класифікація основних фондів» : Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації № 507 від 19 серпня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0507217-97>.
- 197.** Яворська О. Нові права як об'єкти цивільного обороту / О. Яворська // Вісник Львівського національного університету ім. І Франка. – 2011. – Вип. 53. – С. 225–231. – (Серія: Юридична).
- 198.** Ямпольська Ц. Я. О субъективных правах советских граждан и их гарантиях / Ц. Я. Ямпольская // Вопросы советского государственного права. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1959. – 243 с.
- 199.** Яроцький В. Л. Цивільно-правові засоби забезпечення оборотоздатності корпоративних прав (коментар чинного законодавства, огляд судової практики та аналіз доктрини) / В. Л. Яроцький // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2007. – № 4–5. – С. 99–103.

200. Постанова ВГСУ № 11 від 29.08.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpravo.com/scdova-praktika/zagalni-pitanna3/postanova-vgsu>.

201. Постанова ВСУ № 13 від 24.10.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpravo.com/scdova-praktika/zagalni-pitanna3/postanova-vsu>.